

T.C
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI

Hilal BUDAK

OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜDDEİ-İ UMUMLİK KURUMU VE ERZURUM
VİLAYETİ MÜDDEİ-İ UMUMİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Yöneticisi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP

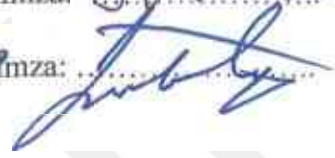
AĞRI - 2019

T.C.
AGRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAGI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU MÜDÜRLÜĞÜ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP danışmanlığında, Hilal BUDAK tarafından hazırlanan bu çalışma **18/10/2019** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, **Tarih** Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : **Doç. Dr. Ahmet Atalay** İmza:
Jüri Üyesi : **Doç. Dr. Yakup KARATAŞ** İmza:
Jüri Üyesi : **Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP** İmza:

Yukarıdaki imzalar aşağıdaki yönetim üyelerine ait olup;

Enstiti Yönetim Kurulunun .../.../201.. tarih ve / nolu kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Enstiti Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim- Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Osmanlı Devleti’nde Müddei-i Umumilik Kurumu ve Erzurum Vilayeti Müddei-i Umumiliği” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/...../..... Tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Hilal BUDAK
AĞRI - 2019

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK.....	i
TEZ KABUL TUTANAĞI	ii
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
KISALTMALAR.....	xi
ÖNSÖZ.....	xiii
AMAÇ, KAPSAM VE YÖNTEM.....	xiv
KONUNUN MAHİYETİ VE KAYNAKLARI	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.OSMANLI HUKUKUNUN KAYNAKLARI

1.1.ŞER'Îve ÖRFÎ KAYNAKLAR.....	3
1.2.TANZİMAT ÖNCESİ ADLÎ TEŞKİLAT.....	7
1.3. KADILAR.....	9
1. 3.1.Kadıların Tayinleri, Maaşları ve Rütbeleri.....	9
1.3.2.Kadı Olmak İçin Gerekli Şartlar.....	11
1.3.3.Mahkemeler.....	12
1.3.4.Kadıların Görevleri.....	13
1.3.5.Kadıların Yardımcıları.....	14
1.4.TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASINDA ADLÎ TEŞKİLAT.....	15
1.4.1.Kanunlaştırma Hareketlerinin Nedenleri.....	15

1.5. KANUNLAŞTIRMA HAREKETLERİ.....	22
1.5.1.Ceza Kanunları.....	22
1.5.1.1. 3 Mayıs 1840 (1 Rebiülevvel 1256) Tarihli Ceza Kanunu.....	22
1.5.1.2. 14 Temmuz 1851 (15 Ramazan 1267) Tarihli Kanun-ı Cedid.....	24
1.5.1.3. 9 Ağustos 1858 (28 Zilhicce 1274) Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu.....	24
1.5.1.4. Ticaret Kanunları ve Mahkemeleri.....	26
1.5.1.5.1879 Tarihli Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilat Kanunu.....	27
1.5.1.6.Haziran 1879 (2 Recep 1297) Tarihli Usûl-ı Muhakemat-ı Hukukîye Kanunu.....	28
1.5.1.7.25 Haziran 1879 (5 Recep 1296) Tarihli Usûl-ı Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

2.OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜDDEİ-İ UMUMİLİK KURUMU

2.1.MÜDDEİ-İ UMUMİLİK KURUMUNUN HUKUKİ NİTELİĞİ ve KAYNAĞI.....	30
2.1.1.Osmanlı Devleti'nde Müddei-i Umumilik Kurumunun Gelişmesi	31
2.1.2.Nizamname ve Tahkikat Süreci.....	34
2.1.3.Müddei-i Umumilerin Eğitimleri.....	39
2.1.4.Müddei-i Umumilerin Tayinleri.....	43
2.1.5.Müddei-i Umumilerin Maaşları.....	43
2.1.6.Müddei-i Umumilerin Kıyafetleri.....	47
2.1.7.Müddei-i Umumilerin Çalışma Saatleri ve İzinleri.....	48

2.2. TANZİMAT SONRASI DÖNEMDE MAHKEMELER ve MÜDDEİ- İ	
UMUMİLER.....	51
2.2.1.Bidayet Mahkemeleri.....	52
2.2.2.İstinaf Mahkemeleri.....	53
2.2.3.Temyiz Mahkemeleri.....	55
2.2.4.Muhakeme Usulleri.....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.ERZURUM VİLAYETİ VE MÜDDEİ-İ UMUMİLİĞİ	
3.1.ERZURUM’UN TARİHÇESİ VE KONUMU.....	64
3.2.ERZURUM VİLAYETİNDEKİ MÜDDEİ-İ UMUMİLER.....	68
3.2.1.Bidayet Mahkemesine Tayin Edilen Müddei-i Umumiler.....	69
3.2.2.İstinaf Mahkemesine Tayin Edilen Müddei-i Umumiler.....	70
3.3.MÜDDEİ-İ UMUMİNİN DAVALARDAKİ YERİ.....	72
3.3.1.Kamu Davalarında Müddei-i Umumi.....	73
3.3.2.Ceza Davalarında Müddei-i Umumi.....	77
3.4.ERMENİ TEHCİR KANUNU.....	82
3.5.ERMENİ TEHCİRİ’NDE MÜDDEİ-İ UMUMİNİN GÖREVİ	83
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	91
EKLER.....	107
ÖZGEÇMİŞ.....	110

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI DEVLETİNDE MÜDDEİ-İ UMUMİLİK KURUMU ve ERZURUM VİLAYETİ MÜDDEİ-İ UMUMİLİĞİ

1879-1918 (R. 1296-1337)

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP

2019, 110 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Yakup KARATAŞ

Doç. Dr. Ahmet ATALAY

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP

Osmanlı Devleti, uzun yıllar dünya siyasetinde önemli bir güç olarak yaşamış ve kendisi ile ilişki içerisinde olan devletler üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ancak zamanla devletin malî ve askerî güç kaybetmesine paralel olarak sosyal alanda bozulmalar başlamış ve yargı sistemi de bundan nasibini almıştır. Tanzimat'tan önce Osmanlı yargı sisteminde idari, adlî, cezaî, hukukî ve ticarî davalara bakan kadıların yetiştiği medreselerin bozulması, kadıların niteliksiz olmaları gibi olumsuzluklar getirmiştir. Hukukun, toplumun içinde yaşayan insanların birbirleri ve devletle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünü olması nedeniyle Adlî sistem, Osmanlı Devleti kanunlaştırma hareketlerini uyguladığı alanlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı hukukunun dayandığı kaynaklar tek tek ele alınarak adlî teşkilatın Tanzimat öncesi ve sonrasındaki durumuna bakılmıştır. Kanunlaştırma faaliyetleri ile yaşanan yenilikler ceza ve hukuk alanında yapılan reformlar, Kadılığın yanında Osmanlı adlî teşkilatında 1879 yılından itibaren yer alan müddei-i umumilik kurumuna değinilmiştir. Müddei-i umumiliğin son dönemlere kadar geçirdiği süreç ele alınmıştır. Osmanlı hukukunda davaların çözüme kavuşturulması için kadıların,

inceleme ve soruşturma yapmak gibi görevlerinin yerini zamanla müddei-i umumilik kurumuna nasıl bıraktığı, müddei-i umumiliğın adli süreçteki yeri Osmanlı toplumuna nasıl faydalı olduğu, gibi sorulara cevap bulmak için merkeze bağlı bir vilayet olan Erzurum Vilayeti rnek alınarak detaylandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, XIX. Yüzyıl, Erzurum Vilayeti, Müddei-i Umumilik, Ceza Hukuku,

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

THE OTTOMAN EMPIRE PROSECUTION INSTITUTIONS and ERZURUM PROVINCE PROSECUTION

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Fatih ÖZTOP

2019, 110 Page

Jury: Assoc. Prof. Dr.Yakup KARATAŞ

Assoc. Prof. Dr.Ahmet ATALAY

Assist. Prof. Dr.Fatih ÖZTOP

The Ottoman Empire lived as an important power in world politics for many years and had an important influence on the states in relation to it. However, in parallel with the loss of financial and military power of the state over time, social deterioration began and the judicial system got its share. Prior to period, the administrative ,judicial,criminal,civil and commercial cases in the judicial system of the Ottoman Empire brought about negative problems such as the corruption of madrasas where the judges(kadi) were raised and the judges(kadi) were unqualified. The legal system was one of the are as in which the Ottoman Empire applied the legalization movements because the law was a set of rules governing the relations of the people living in the society with each other and with the state.

This study examined the sources on which Ottoman state law was based, and addressed the structure of the judicial organization before and after the proir to Tanzimat period. The reforms brought by the new laws in comparison to the old laws, the laws made in the field of punishment and law, the establishment of the

Ottoman judicial organization since 1879, the judges(kadi) beside, has been noted. The process from the establishment of the institution to the fall of the Ottoman Empire has been discussed. In order to find answers to the questions such as how the duties of the judges(kadi), such as conducting investigations and investigations, were replaced over time by the institution of the periodical community was useful to the Ottoman place process to the judicial system, the Erzurum province, which is a central province, was detailed by the model.

Keywords: Ottoman Empire, 19th Century, Erzurum Province, Prosecution, Criminal Law

KISALTMALAR LİSTESİ

A.MKT. MHM	:Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
B.	:Receb
BEO	:Bab-ı Ali Evrak Odası
Bk.	:Bakınız
BOA	:T.C. Başkanlığı Osmanlı Devlet Arşivleri
C	:Cilt
C.	:Cemâziyelâhir
Ca.	:Cemâziyelevvel
Çev.	:Çeviren
DH. DMK	:Dâhiliye Nezareti Defterdar Mektubi Kalemi
DH. EUM.	:Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye
DH. EUM. 2ŞB	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şubesi
DH. EUM. AYŞ	:Dâhiliye Nezareti Asayiş Şubesi
DH. EUM. EMN	:Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi
DH. HMŞ	:Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği
DH. İ.UM. EK	:Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Ermeniler Katalogu
DH. İ.UM.	:Dâhiliye Nezareti İdare-i umumiye Evrakı
DH. İD	:Dâhiliye Nezareti İdari
DH. MKT	:Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı
DH. MTV	:Dâhiliye Nezareti Mütenevvi Maruzat
DH. MUİ	:Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi
DH. ŞFR.	:Dâhiliye Nezareti Şifre
DH. TMIK	:Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz	:Hazırlayan

HR. SFR	:Hariciye Nezareti Şifre Kalemî
İ. AZN	:İradeler Adliye ve Mezahib
İ. DH	:İrade Dâhiliye
İ.DUİT	:Dosya Usulü İdare Tasnifi
İ.HB	:İrade-i Harbiye
L.	:Şevval
M.	:Muharrem
MKT. MVL	:Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Valâ
MV	:Meclis-i Vükela Mazbataları
N.	:Ramazan
OTAM	:Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi
R.	:Rebiülâhir
Ra.	:Rebiülevvel
s	:sayfa
S	:Sayı
S.	:Safer
Ş	:Şaban
ŞD	:Şura-yı Devlet
TFR. I. ŞKT	:Rumeli Müfettişliği Arzuhaller
TFR. I.KV	:Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı
TFR. I.MKM	:Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı
TFR. I.UM	:Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı
TTK	:Türk Tarih Kurumu
Y.EE	:Yıldız Esas Evrakı
Y.PRK. AZN	:Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı
Yay	:Yayınları
Z.	:Zilhicce
Za.	:Zilkade
ZB	:Zabtiye Nezareti

ÖN SÖZ

“Osmanlı Devleti’nde Müddei-i Umumilik Kurumu ve Erzurum Vilayeti Müddei-i Umumiliği” adlı bu çalışmada Osmanlı hukuk sisteminin Tanzimat Dönemi öncesinde ve sonrasında ne gibi farklılıklar olduğunu, teşkil edilen yeni bir kurum olan “Müddei-i umumilik” kurumunun kuruluşunu gerekli kılan nedenlerin neler olduğu, kurumun ne şekilde, hangi metotla ve hangi yetkilerle çalıştığı, derli toplu bir şekilde, ana kaynakların yol göstermesiyle Erzurum Vilayeti örneğine bakılarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın başından ve sonuna kadar bilgi ve tecrübeleri ile bana ışık tutan danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP’a, kıymetli katkılarından dolayı Sayın Doç. Dr. Ahmet ATALAY hocama, eğitim hayatımda bana büyük katkıları bulunan başta Sayın Doç.Dr. Yakup KARATAŞ hocam olmak üzere Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Tarih bölümündeki bütün hocalarıma ve son olarak yıllar boyunca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemedi, uygun çalışma koşulları sağlamak adına çok büyük fedakârlıklarda bulunan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hilal BUDAK

AĞRI - 2019

AMAÇ, KAPSAM ve YÖNTEM

Bu çalışmadaki temel amaç ve hipotezler, Osmanlı Devleti’nde hukuk sisteminde yaşanan dönüşümün neden ve nasıl cereyan ettiği, Tanzimat Dönemi öncesinde ve sonrasında hukuk sisteminde ne gibi farklılıklar olduğu, ne tür değişiklikler yapıldığının kıyaslama yapılarak nesnel bir anlayışla, dönüşümün içerisinde işlerliğini yitiren kurumlara alternatif olarak sunulan yeni kurumların yapısı ve faaliyetlerini ortaya koymaktır. “Müddei-i umumilik” kurumunun teşkilini sağlayan gerekçeler, kurumun ne şekilde, hangi metotla ve hangi yetkilerle çalıştığını anlayabilmek adına Erzurum Vilayeti örneğine bakılarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde müddei-i umumilik kurumuna ilişkin bu çalışma üç bölüm şeklinde ele alınmıştır. Birinci bölümde genel olarak Osmanlı Devleti’nde hukuk sistemini incelenmiştir. Şer’î ve örfî kanunlar, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat öncesindeki adli yapı, yargılamanın nasıl yapıldığı ve Tanzimat sonrasında hukuk yapısındaki değişim ele alınmıştır. İkinci bölümde Osmanlı hukuk sisteminde suç ve suçlunun; bireye, topluma yahut toplum yararına karşı sorumlu olması amacını gözetilmesi anlayışının hâkim olmasıyla müddei-i umumiliğin ortaya çıkışı, hukuki niteliği ve kaynağı, görev ve yetkilerinin neler olduğu konusu anlatılmıştır. Son olarak üçüncü bölümde ise, müddei-i umumilik kurumunun pratikte nasıl ve hangi yöntemlerle faaliyet gösterdiği, Erzurum Vilayeti örneği ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Arşivlerinden temin edilen kaynaklar okunup analiz süzgecinden geçirildikten sonra objektif bir şekilde ayrıntılı olarak kaleme alınmaya çalışılmıştır.

KONUNUN MAHİYETİ ve KAYNAKLARI

Tanzimat Dönemi sonrasında başlayan kanunlaştırma hareketleri ile birlikte şer’i kanunların yanında batı kökenli kanunların yer alması, ardından Şer’i mahkemelerin yanında Nizamiye mahkemelerinin de kurulmasıyla yeni bir hukuk sistemine geçilmiştir. Batı hukuku temelinde kurulan Nizamiye mahkemeleri ve adli teşkilat içerisinde yer alan yeni birimler Adliye Nezareti bünyesinde toplanmıştır. Bu konuda Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL’İN kaleme aldığı “*Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*” isimli eserde, müddei-i umumilik kurumunun teşkili ve görevlerinden bahsedilmektedir. Ayrıca Fatih CAN “*Türkiye’de Savcılık Kurumu*” ve Nevin Ünal ÖZKORKUT “*Savcılık-Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi*” adlı eserlerde de müddei-i umumilik kurumunun teşkili konusuna değinmişlerdir. Bu çalışmada ise derli toplu bir şekilde, ana kaynakların yol göstermesiyle ve Erzurum örneğinden yola çıkılarak vakalar üzerinden müddei-i umumilerin faaliyetleri ve görevleri anlatılmak üzere konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti’nde adliye teşkilatı içerisinde Tanzimat Döneminde izlediği değişimleri bu değişimlerin gerekli kılan nedenlerin neler olduğu, yapılan kanunlaştırma hareketlerin hangi aşamaları kapsadığı ve bu kanunlara ne derece ihtiyaç duyulduğu veya ihtiyaçlara ne kadar cevap verdiği ve en önemlisi ise bu kanunların ne şekilde uygulandığı kanun disiplinine ne kadar riayet edildiği gibi sorulara bilimsel bir metotla açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Konu hakkında başvurulacak kaynaklar ilk olarak Osmanlı Arşivinde yer olan belgelerin çeşitli fonlarının taranması ve transkribe edilerek derlenmesi, milli kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve üniversitelerin kütüphanelerinden yararlanılmıştır. Bunların yanında konu ile birebir alakalı olarak kaynak kitap ve makaleler, sempozyum bildirileri analize tabi tutularak mevcut durum açık bir şekilde ortaya konulmasına gayret edilmiştir. Kaynak eserlerle çeşitli görüşlere ver verilerek, bilimsel bir perspektif çizilmeye çalışılmıştır. Kaynaklar çeşitli olmasına özen gösterilmesiyle birlikte sosyal bilimlerin enstitüsünün tez yazım kurallarına uygun olarak ele alınmıştır.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında bir takım yenilikler yapmak zorunda kalmıştır. Özellikle XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Kırım'ın Rus hâkimiyetine girmesini sağlarken, Osmanlı Devleti için büyük bir kayıp şeklinde nitelendirilebilir¹. Rusya ve Avusturya ile yapılan yıkıcı savaşlar özellikle Kırım'ı tekrardan geri almak için verdiği uğraşlara rağmen bir netice alamayan Osmanlı hükümeti savaşlarda gösterdiği mücadeleye rağmen toprak kayıpları yaşamıştır. Ruslar zamanla Karadeniz kıyılarına yerleşmeye başlarken savaşların sonuçları Osmanlı Devleti'nin zayıfladığını göstermiştir².

Dış politikada yaşanan zafiyetlerin yanında iktisadi bakımdan da zayıflamalar ile kurumlar eskiye nazaran bozulmaya başlamıştır. Bu durum daha çok XVIII. yüzyılın sonlarında yapılan ve yıkıcı etkiler bırakan savaşlar yüzünden daha da kötü bir hal almıştır. Merkez ve taşrada idarenin zayıflaması, ahalinin devlete karşı güveninin sarsılması, ordunun disiplin ve düzenden uzaklaşması, tarım gelirlerinin düşmesi, savaşlarda yenilgilerin yaşanması, üretimin düşmesi ile paranın değer kaybetmesi, gibi ekonomik çöküntüler yaşanmaya başlanmıştır. Ülke içinde yaşanan ayaklanmalar ile toplum yapısında dağılmanın meydana gelmesi gibi nedenlerin yanında yeniçerilerin disiplinden uzak davranmalarıyla askeri teşkilatının bozulması, ülke içersinde kargaşanın daha da artmasına neden olmuştur³. Osmanlı ordusunun devamlı askerleri yeniçerilerden oluşmuştur. Yeniçeriler, devletin genişlemesinde büyük bir paya sahip olurken zamanla kendi menfaatleri doğrultusunda ordunun kanunnamelerine karşı gelmeleri ve “ocak devlet içindir” anlayışının yerini “devlet ocak içindir” prensibini alması ile orduda bir takım bozulmalar baş göstermiştir. Bunlar zamanla devlete karşı İstanbul gibi merkezi yerlerde yaptıkları ayaklanmaları ile devlet otoritesine eyalet ve taşrada zarara uğratmıştır. Zaman zaman devlet kendi otoritesinin merkezde dahi zayıfladığına tanık olmuştur. Bu hareketlerin neticesinde mahalli bir takım ayanlar, derebeylikler ortaya çıkmıştır.

¹Kemal Beydilli, “Osmanlılar”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay, C 33, s.499.

²Stanford J. Shaw, *Yeni ve Eski Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yay, İstanbul, 2008, s.92.

³Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yay, Ankara, 2015, s.43-46.

Yeni dönemde hükümet ile ayanlar arasında bir takım anlaşmazlıklar iç huzursuzluğa neden olmuştur⁴.

Osmanlı toplumunun ahlakına örnek olan ulema sınıfının, asıl görevi toplumun her kesiminde iyiliği yaymağa ve kötülüğü bertaraf etmeğe çalışmaktır. Ancak bu görevini suiistimal etmeye tamamen kendi çıkarını düşünerek sistemsel bozulmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu bozulmalar ile ulema bir takım merasimleri çerisinde asıl benliğini ve etkisini kaybetmiştir. Artık en büyük kaygısı merasimlerde kimin önde yer alacağı, protokol sırasının nasıl olacağı konusu olmuştur. Bu noktada anlaşamadıkları için birçok faydalı toplantıya katılmamışlardır. Bu dönemde ulema herhangi bir eser kaleme almamıştır. Ulema sınıfındaki bozulmalar halkın üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştır⁵.

Osmanlı Devleti bozulan sistemi ile Avrupa'nın da üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Zira artık dünya siyasetine Avrupa yön vermeye başlamıştır⁶. Osmanlı Devleti varlığını koruması adına eğitimde, bilimde ve teknolojiye değişimlerin zorunlu olduğunun farkına varmıştır. Yeniye ve moderne olan ihtiyacı ve geçmişin sıkıntılarından, fedakârlıklarından bunalan ahalinin tereddütsüz kabul etme isteği, modernizme duyulan hayranlık daha çok yeni bir heyecan, iyimserlik ve ferahlık olarak benimsenmiştir. Osmanlı toplumunda sosyal kaynaşmayı sağlamak ve devlet yönetiminde üst düzey eleman yetiştirmek, ülkede bütün tebaaya adil davranılması amacıyla bir dizi reform hareketlerine gerek duyulmuştur⁷. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti bozulan düzenini tekrardan sağlamak adına çareyi dünyaya yön vermeye başlayan batıda olduğunun farkına vararak hükümet ülke içindeki kurumları eski düzen ve işlerliğine kavuşturmak için bir yığın kanunlaştırma faaliyetleri, modernleşme teknikleriyle yenilikler yapmaya başlamıştır⁸.

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, TTK Yay, Ankara, 2011, s.7.

⁵ Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C7-8, İstanbul, 1998, s.276.

⁶ Bayram Kodaman, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 16, 2007, s.15-16.

⁷ Mehmet Beşirli, "Osmanlıda Modernleşme ve Aydınlar", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C 2, S 5, İstanbul, 1999, s.132.

⁸ Mustafa Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğunda 19.Yüzyılda Değişim Süreci Sosyal ve Kültürel Durum", *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S 2, 2016, s.51.

1.BÖLÜM

1.OSMANLI HUKUKUNUN KAYNAKLARI

1.1.ŞER'İ ve ÖRFİ HUKUK KAYNAKLARI

Osmanlı Devleti'nin kurucuları, tarih sahnesine daha önce çıkmış olan Türk-İslam devletlerinden birçok unsurun yanı sıra o zamana kadar sistemli bir şekilde uygulanan ve birlik arz eden bir hukuki yapıyı da almış ve kendi içinde analiz ederek sentezlemişlerdir⁹. İslam hukuku ile örfî hukuku sentezleyerek kendisine özgü bir hukuk sistemi ortaya koyan ilk devlet Osmanlı Devleti değildi. Onlardan önce de benzeri uygulamalar diğer Türk-İslam devletlerinde görülmekle beraber, bu sentezin bu kadar geniş bir manada kullanıldığı ve kanun koyucu olan Sultanın bu kadar geniş çapta yetkilerini kullandığı önemli bir örneğin Osmanlı Devleti olduğu iddia edilebilir¹⁰.

Osmanlı hukukçuları, hukukî hükümleri, kaynakları itibari ile şer'î hukuk ve örfî hukuk olmak üzere iki gruba ayırmıştır¹¹. Bunlardan ilki olan şer'î hukuk Osmanlı Devleti'nde fertler arasındaki ilişkileri düzenleyen temel dini inanışa dayanan bir kanundan oluşmuştur. Osmanlı Devlet hukukunda Allah'ın koyduğu hükümler delillerle bilinir. Bu deliller ise “*Kur'an-ı Kerim*” ve “*sünnet*”tir¹². Kur'an-ı Kerim ve sünnetin yanında “*icma*”¹³ ve “*kıyas*”¹⁴ gibi şer'î delillerden bahsetmek mümkündür. Osmanlı Kanunnamelerinde şer'î hukuk kaynakları “*şer*” yahut “*şer'i*” ve “*şerif*” olarak geçmektedir. Bunlar hiçbir şahıs veya heyetin tasdikine gerek

⁹ Aydın Yetkin, “Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devleti'nin Gelişim Süreci”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 6, S 24, 2013, s.382.

¹⁰ Yetkin, “Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devleti'nin Gelişim Süreci”, s.385.

¹¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Faisal Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı Yay, C 1, İstanbul, 1990, s.49.

¹² Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmet Evi Yay, İstanbul, 2002, s.121.

¹³ İcma: Toplama, topluluk, fikir birliği, Bir meseleden âlimlerin görüş birliğine varmasıdır. Bk. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2011, s.486.

¹⁴ Kıyas: Ölçmek, karşılaştırmak, benzeterek hüküm ve muhakeme etmek, doğru kabul edilen iki hükümden bir üçüncü hükmü çıkarmaktır. Bk. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, s.620.

olmaksızın geçerli olup bütün Müslümanları da bağlayıcı güçte ve etkidedir¹⁵. Şer’î hukukun kaynakları aslî ve talî kaynaklar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.“*Edille-i Şer’iyye*” olarak bilinen aslî kaynaklar yukarıda da bahsedildiği gibi bütün mezhepler tarafından kabul edilen Kur’an-ı Kerim, sünnet, icma ve kıyas olmak üzere dört kısma ayrılır¹⁶. Bu dört delilden birinin açıkladığı her bir hükme uymak gerekir. Ancak bu delillerin hepsi açıklanan hükümlerde aynı derecede olmadıkları için belli bir sıraya göre düzenlenmiştir. Herhangi bir hükmü öğrenmek isteyen kimse için bu deliller arasında Kur’an- ı Kerim başvurulması gereken ilk kaynaktır. Söz konusu olan meselenin hükmü burada bulunursa diğer delillere başvurulması gerekmez. Ancak sorunun cevabı bu delilde bulunmazsa kişi dilerse sırasıyla sünnet, icma ve son olarak kıyas delillerine başvurabilir¹⁷.

Osmanlıların şer’î hukukundan bahsederken aslî kaynaklardan ilki olan Kur’an-ı Kerim’den birebir örnekler verilerek konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır. “*Şüphesiz bu değerli bir Kur’an’dır, korunmuş bir kitaptır. Ona ancak temizlenenler dokunabilir. O âlemlerin Rab’inden indirilmiştir*”¹⁸. Kur’an-ı Kerim sözlükte okumak, toplamak, bir araya getirmek anlamına gelmektedir¹⁹, terim olarak ise şöyle tarif edilir: Hz. Peygamber’e (SAV) 23 yıl içinde gönderilen ilahi kelâmdır. İslâm hukukunun ana kaynağıdır. Kur’an-ı Kerim’in son ilahi kitap oluşu, Allah’tan geldiği gibi son haliyle muhafaza edilmiş olması onun özelliklerindendir²⁰. “*Suçluların yolu iyice belli olsun diye, delilleri ayrıntılı bir şekilde açıklıyoruz*”²¹. “*Kur’an’ı size ayrıntılı olarak indirmişken, Allah’tan başka bir hüküm verici mi arayacağım?(de). Kendilerine kitap verdiklerimiz, onun gerçekten Rab’leri katında indirildiğini bilirler, öyleyse sen kesinlikle kuşkuyla düşenlerden olma! Ve Rab’inin sözü (Kur’an), doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. Onun sözlerini*

¹⁵ Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Hukuku’nda Şer’î Hukuk-Örfî Hukuk İkilemi ve Yasama Organının Yetkileri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C 12, S 12, 1999, s.117.

¹⁶ Abdullah Demir, “Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yay, Ankara, 2013, s.343.

¹⁷ Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’lFıkıh)*, TDV Yay, Ankara, s.45.

¹⁸ Kur’an-ı Kerim, Vâkı’a Süresi/77-80.

¹⁹ Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, Ensar Yay, İstanbul, 2011, s.268.

²⁰ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, s.122.

²¹ Kur’an-ı Kerim, En’âm Süresi/55.

değiştirecek yoktur ve o hakkıyla duyandır, hakkıyla bilendir”²². Yani hiçbir şüphe ve benzemeye izin vermeyecek, doğru ile yanlış birbirinden ayırt edilebilecek şekilde açık ve anlaşılır olduğu ifade edilmiştir. Allah’ın kelâmı hem doğruluk hem de adalet üzerinedir. Kur’an-ı Kerim haberleri ve vaatleri ile tamamen doğrudur. Gerçeğin kendisidir. Kur’an Kerim, yalan ve şüpheden uzak olup kanunları ve hükümleri ile tamamen adaleti temsil eder. Gizli ve açık her şeyi bildiği gibi davacıları da bilir ve işitir. Gizli veya açık bütün niyetlerini ve amaçlarını bilir, verdiği yargı ve hükümleri kimse bozamaz.

Kur’an-ı Kerim şeriatın esası ve dayanağı iken, Osmanlı Devleti’nin şer’î hukukun bir diğer kaynağı olan sünnet, sözlükte alışılmış yol anlamına gelirken fıkıh ilminde kullanılan terim anlamı ise Hz. Peygamberden nakledilen söz, fiil ve alışkanlıklar olarak ifade edilmiştir²³. Sünnetin yorumlanması ve bir diğer ifadeyle Kur’an-ı Kerim’in harekete geçilmiş halidir, Bunun için ona İslâm’ın ikinci kaynağı olarak itibar edilmiştir²⁴. *“Ey inananlar! Allah’a boyun eğin ve elçi’ye ve sizden buyruk sahiplerine de boyun eğin. Sonra eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, Allah’a ve son güne inanmışsanız, onu Allah’a ve onun elçisine havale edin. Bu daha iyi ve sonuç bakımından daha güzeldir”²⁵Bir konu hakkında anlaşmazlığa düşerseniz Allah’a sonra ise onun elçisi olan Hz. Muhammed’e (SAV) başvurulacak yer olarak biliniz, aranızda hakem olarak Allah’ı ve peygamberi tanıyınız. Delilleri ve yazılı belgeleri insanlara, kendilerine indirileni açıklayasın diye sana da Kur’an’ı Kerim’i indirdik”²⁶.Mealindeki ayetler ikinci aslî kaynak olan sünnetin bağlayıcılığını bir diğer kaynak olan Kur’an-ı Kerim’den aldığı ifadesini desteklemektedir. Onu delil olarak kullanan tüm fıkıhçılara göre kesin bilgi ifade etmiştir²⁷.*

Sözlükte bir işi yapmaya kesin kararlı olmak ve anlaşılmak, el birliği yapmak anlamına gelen icmanın fıkhıta kullanılan terim anlamı ise Hz. Peygamber’in (SAV)

²²Kur’an-ı Kerim, En’âm Süresi/114-115.

²³Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’lFıkıh)*,s. 71.

²⁴Yusuf el- Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Nida Yay, İstanbul, 2014, s.84.

²⁵Kur’an-ı Kerim, Nisa Süresi/59.

²⁶Kur’an-ı Keim, Nahl Süresi/44.

²⁷ Ferhat Koca, *İslam İbadet Esasları*, TDV Yay, Ankara, 2013, s.37.

ümmetinden olan İslam bilginlerin, onun vefatından sonra fıkıh adına şer'î bir hüküm hakkında görüş birliğine varmaları anlamında kullanılmıştır²⁸.

Kıyas, şer'î hüküm kaynaklarından bir diğeri olarak kabul edilmiş, ölçmek, karşılaştırmak ve iki şey arasındaki benzerlik tespit etmek anlamında kullanılmıştır²⁹. Fıkıhtaki karşılığı ise Kur'an-ı Kerim ve sünnette (Nass) hükmü bulunmayan bir meseleye, aralarındaki amaç birliğini sebep göstererek Kur'an-ı Kerim ve sünneti kaynak olarak düzenlenmiş bir başka meselenin hükmünü aynı amaç ile hakkında hüküm bulunmayan olaya dayandırmak, ortak hüküm vermek şeklinde tanımlanmıştır³⁰.

Fıkıh delillerinde bahsedilen aslî kaynakların yanında talî kaynaklar vardır ki bunlar; Kur'an-ı Kerim'in yorumlanması ile kıyasın doğal sonuçları olan rey(görüş) ve rücu(cayma)'dur. Bunların dışında hukukçuların herhangi bir konuda görüş birliğine varmalarına icmal denilir. İstihsân ise özel bir meselede genel hükümlerden ayrılıp başka bir kıyas'a başvurmaktır. Maslahat-ı Mürsele (İstislâh-ı Mesalih) ise hakkında Kur'an-ı Kerim, sünnet, icma ve kıyasa dayalı bir hükmün bulmadığı, bunun üzerine hukukçunun kamu adına mesele üzerinde fayda veya menfaat sağlayacak bir hüküm vermesidir³¹.

İstishâb, daha önceden bilinen bir delilinin hükmünün aksini ifade eden bir delili bulunmadıkça gerçekliğini hükmetme yöntemidir. İnsanların önceden ve sürekli olarak yaptıkları hal ve hareketlere örf ve adetler denilirdi, örflerin ve adetlerin yanı sıra Kur'an-ı Kerim ve sünnette zikredilen ve Müslümanlar içinde geçerli olduğu ifade edilen İslâm öncesi şer'î atler, külli kaideler ve sahabe fetvaları İslam hukukunun ikinci derecedeki kaynakları arasında sayılmıştır. Ancak İslâm hukukçuları bu kaynakları ortaya koyarken veya kullanırken İslâm hukukunun birinci

²⁸Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*,s.105.

²⁹Koca, *İslam İbadet Esasları*, s.37.

³⁰Hayreddin Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi*, İz Yay, İstanbul, 2009, s. 66.

³¹Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devleti'nin Gelişim Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.384.

derecede olan kaynaklarını göz önünde bulundurmuşlardır. Şer'î kaynaklara aykırı hüküm verilmemesine dikkat edilmiştir³².

Osmanlı döneminde bir yandan kıyas ve icma yoluyla İslâm Hukukunun boşlukları doldurulmaya çalışılmış, öbür yandan da yerli örf ve adet hukukuna yer verilmiştir³³. Osmanlı uygulamasında özel koşullarda gelişen, şer'î hukukunun düzenleme getirmediği alanlara el atan bir hukuk düzeni gelişmiştir. Osmanlı hukuk sisteminin ikinci unsuru olan örfî hukuk, gerçek anlamında hükümdarın sadece kendi iradesine dayanan, şer'î hukukun kapsamına girmeyen alanlarda ve şer'î hukuka aykırı hükümlere yer vermeden kanun koyma yetkisidir. Bu da doğrudan hükümdarın devlet içinde tam anlamıyla mutlak bir mevki kazanması, devlet çıkarlarının her şeyin üstünde sayılması ile mümkün olmuştur³⁴. Aslında İslâm hukukunun talî kaynakları kullanılarak ve örf-adetlerin kaideleri esas alınarak ya dönemin halifesi veya padişahı yani idarî yetkide bulunan kişi ya da müçtehit hukukçular tarafından belli bir düzen dâhilinde bir araya getirilen hukukî hükümlerin tamamına adet hukuku veya örfî hukuk denilmiştir³⁵.

İslâm devletlerinde şer'î hukukun yanında ikinci bir hukuk olan örfî hukukun yer alması Osmanlı Devleti'nden önce kurulmuş olan Türk-İslâm devletlerinde de görülmüştür. Eski Türk devletlerinde kanun koymak devletin ve hükümdarın en temel görevleri arasında yer almıştır³⁶.

1.2.TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİNDE ADLİ TEŞKİLÂT

Monarşi yönetimlerin bir gereği olarak yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları devlet başkanının sorumluluğundadır. Ancak devlet başkanı bu fonksiyonlarını yardımcılarının aracılığıyla yerine getirmiştir. Örneğin İslâm

³² Hayrettin Karaman- Ali Bardakoğlu- Yunus Apaydın, *İlmihal İslam ve Toplum*, TDV Yay, C 2, Ankara, 2011, s.151-153.

³³ Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 5, S 3, Ankara, 1946, s.125.

³⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı Hukukuna Giriş*, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 13, S 2, 1958, s.102.

³⁵ Akgündüz, "Osmanlı Hukuku'nda Şer'î Hukuk- Örfî Hukuk İkilemi ve Yasama Organının yetkileri", s.117.

³⁶ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay, C 33, İstanbul, 2007, s.516.

dünyasında yargı fonksiyonunu devlet başkanı adına bizzat tayin edilen“Kadı” adı verilen hâkimler belli yargı prensipleri etrafında çözümlemişlerdir. Hz Peygamber (SAV) bizzat dava dinleyip hüküm verdiği gibi, kadılar da tayin etmiştir. Ondan sonraki halifelerde bu yolda hareket ederek yargı fonksiyonunu yerine getirmişlerdir³⁷.

Osmanlı Devleti’nde bilinen ilk kadı ataması Osman Gazi dönemindedir. Osman Bey, 1290 yılında fethettiği Karaca Hisar’a 1300 yılında bir kadı tayin etmiştir. Osmanlı Devleti’nde başlangıçta ilim ve yargı faaliyetleri komşu beyliklerden ve İslâm dünyasının Kahire, Semerkant, Şam gibi zamanın ilim merkezlerinden gelen âlimler aracılığıyla yürütülürken medreselerin açılması ve burada öğrencilerin yetişmesiyle birlikte devlet bu konuda kendisine yetebilecek hale gelmiştir³⁸. İlmiye sınıfının yetiştirildiği yer ise medreselerdir. Ulema gibi kadılarda buradan yetişerek memuriyetlerine başlamışlardır³⁹.

Osmanlı Devleti’nde ilk medreseler, Bursa ve Edirne gibi devlete başkentlik yapan büyük şehirlerde bizzat padişahlar tarafından kurulmuştur. İstanbul’un fethinden sonra medreseler için yürütülen faaliyetler en üst seviyeye ulaşmıştır. Medreselerde, müderrisin denetiminde yürütülen dersler belli bir disiplin dâhilinde işlenirdi. Fatih kanunnamesinde medreselerin ne tür dersler okutulacağı belirtilmektedir⁴⁰. Osmanlı medreselerinde dersler her bir alan için ayrı ayrı temel alınan birkaç ana kitap üzerinde takrir yoluyla yapılırdı. Dersler bu kitapların adı ile anılır ve okutulan dersler aşağı dereceli medreselerde muhtasar (özet) ve yüksek dereceli medreselerde ise mufassal (ayrıntılı) olarak işlenirdi⁴¹.

³⁷ Ekrem Buğra Ekinci,“Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Literatürü”, *Türkiye Araştırmalar Literatürü Dergisi*, C 3, S 5, 2005, s.417.

³⁸ Aydoğan Yolyapan,“Osmanlı Devleti’nde Askeri Yargının Gelişimi”,*Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 9-10, 2000, s.147.

³⁹ Feda Şamil Arık,“Osmanlılarda Kadılık Müessesesi ”,*Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, C 1, S 8, Ankara, s.171.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay, Ankara, 1988, s.45

⁴¹ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 17, S 1, 2008, s.29.

1.3.KADILAR

1.3.1.Kadıların Tayinleri, Maaşları ve Rütbeleri

Kazalarda idarî, adlî ve beledî olmak üzere üç farklı yapı bulunmakta ve bu yapıların bir araya gelmesi ile kaza⁴², adı verilen idarî birimler oluşmaktadır. Osmanlı yönetim teşkilâtında içerisinde kaza temel yönetim birimidir. Kazaların yönetiminde kadılar yer almakta idi. Burada doğrudan merkezi yönetimin yani sultanın temsilcisi olarak vazife gören kadının çok büyük yetkileri vardır. Bu bağlamda kadıların merkezi idarenin gözünde gücü ve etkisi oldukça fazladır⁴³.

Sultan I. Murad zamanında önceki İslâm devletlerindeki kadılık kurumunun bir üst kurumu olan kazaskerlik kurulmuştur. Kadılar artık buradan atanmaya başlanılmıştır. Daha sonra bu kurum, Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfı adı verilen, kaza, fetva ve öğretim işleri ile uğraşan sınıfın başı olmuşlardır⁴⁴. Bir kimse medreseden mezun olup, kazasker divanından mülazamet görerek kadı olarak tayin edilirken, isteğe bağlı olarak müderrislik yapıp daha sonra kazalarda kadı olarak görev alabilmekteydi⁴⁵. Müderrisler derecelerine göre kadı olarak tayin edilirdi. Mesela bir medrese müderrisi kırk beş akçe maaşla kadı olarak tayin edilirken Sahn-ı Seman Medresesi'ndeki müderrisler en yüksek kadılık mertebesi olan Mevleviyyet Kadılığına beş yüz akçelik maaşla tayin edilmiştir⁴⁶.

Osmanlı Devleti'nde kadılar kendi aralarında rütbe sıralamasına tabi tutulmuştur, sıralama ise şu şekilde olmuştur. Birinci sırada büyük ve mühim eyaletlere, vilayetlere ve bazı önemli sancaklara “mevleviyyet” rütbesine sahip kadılar diğer bir adıyla mevali tayin edilir ve bunlar maaşlarına göre iki gruba ayrılmıştır.

⁴² Kadıların, davalara baktığı, hüküm verdiği hududu olan memlekete kaza merkezi denilmiştir. Bk. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, s.598.

⁴³ Fahri Unan, “Medreseler ve Osmanlı Merkezi Yönetim”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C 5, Bişkek, 2003, s.5.

⁴⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, “Osmanlıda Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, *Osmanlı Teşkilatı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay, Ankara, C 6, 1999-2014, s.455.

⁴⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s.45.

⁴⁶ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay, C 12, İstanbul, 1989, s. 430.

300 akçeli mevleviyetler bunlara devriye mevalisi denir ve en düşük mevleviyyet bunlardır, 500 akçeli olanlar ise en büyük mevleviyetlerdir. En yüksek mevleviyyet sırasıyla Rumeli ve Anadolu kazaskerliğidir. Diğer mevleviyyet dereceleri ise şunlardır; İstanbul Kadılığı, birinci derece mevleviyyettir, İstanbul Mollası veya İstanbul Efendisi denilmiştir. Haremenyn Mevleviyyeti, Mekke ve Medine şehirlerinde görev yapan kadılardır. Biladi Hamse Mevleviyyeti, Edirne, Bursa, Şam, Mısır ve Filibe kadılıklarıdır. Mahrec Mevleviyyeti, yüksek rütbeli müderrisler doğrudan bu kadılıklara tayin edilmiştir. Devriye Mevleviyyeti, bu kadılar belli merkezlerde dolaştıkları için bu adı almışlardır⁴⁷.

Eyalet kadılıklarına(mevleviyyet) atanmak isteyen kadılar yeniden medreseye dönerek bir süre müderrislik yapmak ve “*temimme*”(katı, şiddetli ve yüksek) müderrisliğine kadar yükselmek zorundadırlar. Eyalet kadılıklarının yükselmeleri Mısır, Şam, Edirne, Bursa, Mekke, Medine kadılıklarına atanmaları ile olmuştur. Bunlarda sırasıyla Galata ve İstanbul kadılığına, Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine ve nihayet şeyhülislamlığa kadar yükselmişlerdir⁴⁸. İkincisi ise kaza kadılıklarıdır. Bunlar kendi aralarında derecelere ayrılmakta en yüksek dereceli olanlar sitte veya eşref-i kuzât yahut 150 akçe kadılık denir. Bunların dışında memleketin güvenliğini sağlayan toprak kadıları adıyla seyyar kadılar, bazı önemli davaları dinleyen ve bunların neticeye kavuşturmak için merkezden gönderilen Mehâyif Müfettişleri de mevcuttur⁴⁹.

Kadının görev süresi, kazada müddet-i örfiye adı verilen yirmi ay idi. Mekke ve Medine gibi özel statüye sahip olan yerlerde bekleme süresi genelde bir yıl idi. Sırada bekleyen herkesin göreve atanması ve kadıların gittikleri yerlerde halkla fazla samimi olmalarına yol açmamak amacı ile kadılar bu bir ve iki yıl süre bitiminde merkeze gelerek yeni bir görev için atama beklemekteydi. Başlangıçta kadılık süresi sınırsız iken müddet-i örfiye ile düzenli olarak görev süresi bir yıla sabitlenmiştir. Bu

⁴⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, s.230.

⁴⁸ Aydoğan Yolyapan, “Osmanlı Devleti’nde Askeri Yargının Gelişimi”, s.146.

⁴⁹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, s.230

süre Mevlevî'ye kadılıkları için üç yıldan iki yıla, küçük kaza kadılıkları için ise önce iki yıla daha sonra yirmi aya indirilmiştir⁵⁰.

Medresede öğrenimini bitirdikten sonra mülâzım olan ve müderrislik mesleğine girmeyerek yargı teşkilatında hizmet görmek isteyen kimse küçük kasaba veya şehirlerin kadılıklarından birine günlük yirmi beş akçe ile kadı tayin edilerek oradan da 150 akçe günlük kadılıklara kadar yükselirdi. Sahn-ı Seman Medrese hocaları mahreç kadılıklarından sonra gelen büyük şehirlerdeki kadılıklara tayin edilirdi⁵¹. Bir kadının herhangi bir sebeple görev suresini tamamlamadan görevden alınması (azil ya da ref' edilmesi), mahallî ayan tarafından imzalanan ve yazılı olarak ahalinin şikâyetlerinden oluşan kadının vergi toplamada veya bazı kamu hizmetleri için gerekli eleman toplamama gibi önemli bir görevin yerine getirilmemiş olmasından kaynaklanırdı⁵².

Kadı tayinleri önceleri kazasker tarafından yerine getirirken XVI. yüzyıldan sonra kazaskerliğin önüne geçerek ilmiye sınıfının önemli bir makamı haline gelen şeyhülislamlık makamı kadı atamalarını yapmıştır⁵³.

Medreseden mezun olup kadı olmak için adaylık hakkını kazanan kimse, ilgili kazaskerin defterine ismini yazdırır ve sırasını beklerdi. Kadı tayin ve görevden alma terfi gibi konular hakkında kazaskerin tuttuğu deftere “*Ruzname*” ya da “*Akdiye Defteri*” denirdi. Daha sonra bu defterin adı “*Tarik Defteri*” olarak değiştirilmiştir. Ayrıca söz konusu olan defterin önemi ise padişahın huzurunda okunması ve kadı atamalarının da Divan-ı Hümayun’da kararlaştırılmasıdır⁵⁴.

1.3.2.Kadı Olmak İçin Gerekli Şartlar

Bir kadının atanması için gerekli olan şartların temelinde; Arap dilini bilmesi, içtihad edebilecek seviyede olması ve ileri seviyede fıkıh usulünü bilmesi gibi şartlar

⁵⁰Fendoğlu, “Osmanlıda Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, s.455.

⁵¹Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay, C 6, Ankara, 2011, s.130.

⁵²Halil İnalcık, “Kazasker Ruznamce Defterlerine Göre Kadılık”, *Halil İnalcık Adalet Kitabı*, Yeditepe Yay, İstanbul, s.146.

⁵³Ekrem Buğra Ekinci, “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2001, s.59.

⁵⁴Fendoğlu, “Osmanlıda Kadılık Kurumu ve yargının bağımsızlığı”, s.455.

vardır⁵⁵. Bunların yanında reşit, iyiye kötünden ayırma kuvvetine sahip, iman sahibi ve adil, hukuki ehliyet ve muamele kabiliyetine sahip, tarafsız, soyu temiz ve kusursuz ve son olarak erkek olmalı idi. Bir kadın ne kadar bilgili ve gerekli niteliklere sahip olursa olsun kadı olamamıştır⁵⁶. Kadı olmak için medresenin en yüksek derecelerinden biriyle mezun olmak gerekmektedir. Tahsilsiz sadrazam olunabilirdi ama en küçük bir kazaya kadı olunamazdı. Kadı belirli bir suçu olmadıkça azil edilemez, ancak sadece daha büyük bir kazaya tayin olma şartıyla bulunduğu kazadan ayrılabilirdi. Ticaret yapması, borç alıp vermesi, hediye kabul etmesi ve halkın verdiği ziyafetlere katılması kesinlikle yasaklanmıştır⁵⁷.

Kadılar birbirinden rütbe ve gelir bakımından ayrılmıştır. Mahallî idareciler ve mülki amirlerin de kadılar üzerinde bir denetim yetkisi olmamıştır. Kadı padişahın temsilcisi olduğu için sadrazama hesap vermez ve aynı zamanda kendisini sadrazamın ve bir başka devlet memurunun emrinde görmezdi, sadrazam kadıya herhangi bir şekilde müdahale edemez ve onu denetleyemezdi. Kadılar bütün ilmiye mensupları gibi yüzde doksan üzerinde Türk ırkından olup ve Türk menşeli idiler⁵⁸.

1.3.3.Mahkemeler

Tanzimat öncesinde belirli bir mahkeme binaları olmayan kadılar ya evlerinde ya da camilerde dava dinlemişlerdir. Bazen sokakta dahi kadıya başvurup davasını arz edenler olmuştur. Böyle durumlarda hemen ayaküzeri dava görülüp karar verilmiştir. Kadının yargılama yeri ilk zamanlar genellikle cami, pazaryeri, çadır ve ikametgâhlar iken daha sonra mahkemelere taşınmıştır. Mahkemelerde fıkıh kitapları derlenerek İslam hukuku uygulanmıştır. Verilen hükümler derhal kolluk güçleri (merkezde çavuşbaşı, taşrada subaşı) tarafından yerine getirilmiştir. Verilen karara karşı çıkanlar itirazlarını başkentteki Divan-ı Hümayun'a iletebilme hakkına sahiptir. Divan hükmü inceler ve hukuka aykırı bir durum görürse davanın yeniden görülmesi üzere başka bir mahkemeye gönderir ya da davayı kendisi incelerdi.

⁵⁵Ali Şafak, Osmanlı Devleti'nde Dinin Yargı Üzerindeki Etkisi, *Osmanlı Teşkilatı*, C 6, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 1999-2014, s.421.

⁵⁶İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı: Tarihi -Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 30, S 1-4, 1968, s.118.

⁵⁷Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yay, C 8, İstanbul, 1994, s.72

⁵⁸Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s.72.

Divan'ın kararına karşı da herkes padişaha başvurma hakkına sahiptir. Kadılar şer'î hükmü kendilerine verilen beratlarla Hanefi mezhebine göre uygulardı. Kadının verdiği hüküm derhal yerine getirilir ancak infaz konusunda dava hükümete bildirildikten sonra verilen karara göre muamele edilirdi. Kadılar kendilerine gelen hüküm ve fermanları, bunlara verilen cevapları ve gördükleri her türlü davaların hükümlerini sicil denilen defterlere kaydetmişlerdir⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nde her kazada bulunan ve kadıların başkanlık ettiği şer'î mahkemeler dışında merkezde bulunan Divan-ı Hümayun, veziriazam divanları ile kazaskerlerin, ayrıca esnaf üzerinde lonca ve benzeri meslek teşekkülleri ile muhtesiplerin, mali konularda defterdarın, askerler üzerinde yeniçeri ağası ve kaptan-ı deryaların, tarikat mensupları üzerinde şeyhlerin, Hz. Peygamber (SAV) soyundan gelenlerin üzerinde nakibüleşrafların, öte yandan taşrada özellikle tımar ve araziyle ilgili konularda beylerbeyi ve sancakbeyleri divanlarının da bir takım yargı yetkileri vardır⁶⁰.

1.3.4. Kadıların Görevleri

Osmanlı Devleti'nde kadıların yetki ve sorumluluğu hukuk ve ceza davalarını yanı sıra bulundukları yerin mali, idari ve beledî işlerine de bakardı. Nikâh, miras taksimi, yetim ve mazlumun muhafazası, vasi tayini ve azli vasiyet ve vakıfların hükümlerine uyulmaması, suç ve cinayetlerin bütün davaların ser'î ve hukukî bütün sorumluluklar kadı tarafından yerine getirilmiştir⁶¹. Askerî denilen devlet memurların bazı davalarına ise kazasker bakmakta idi. Kapitülasyonlarla ecnebilere verilen bazı imtiyazlar gereği, Osmanlı sınırlarında bulunan yabancıların kendi aralarındaki davalara ise, Osmanlı mahkemeleri değil, kendi konsolosluk mahkemeleri bakmakta idi. Gayrimüslim din adamları ile ilgili ceza davalarında da yine mahallî mahkemeler

⁵⁹Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s.108-109.

⁶⁰Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukuku'nda Mahkeme Kararlarının Kontrolü", *Belleten*, C 75, S 244, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s.963.

⁶¹Şeniz Anbarlı Bozatay, Konur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 6, S 10, 2014, s.77.

değil, Divan-ı Hümayun yetkili idi. Yalnız ruhani reisler dışındaki gayrimüslimlerin ceza davalarına şer'î mahkemeleri bakardı⁶².

1.3.5.Kadıların Yardımcıları

Kimi zaman İstanbul'dan uzak yerlere atanan kadılar, görev yerlerine gitmeyerek merkezde kalır ve yerlerine “naip” adı verilen yardımcılarını gönderirlerdi. Osmanlı kadılarının naib atamalarını yaparken, naiblerin sayılarını kendi arzularıyla arttırma gibi yetkileri yoktur, bölge dâhilinde naib atamak suretiyle yeni bir mahkeme kurma isteğinde bulunan kadı, bu isteğini merkeze bir yazı ile bildirmek zorunda idi. Naib olarak tayin edilecek kişi ilgili bölgede önde gelen âlimler arasından seçilmekteydi. Naibler o bölgede yer alan medreselerde yetişmiş ve mezun olmuş kişilerdi. Kadıların adına onun sorumlu olduğu işlerle ilgilenmekle, davalara bakmakla, gerektiğinde keşfe çıkmakla sorumluydular⁶³.

Kadıların yardımcıları arasında bulunan bir diğer grup olan mahalle imamlarının, yargı alanında hiç bir yetkileri bulunmayıp ancak toplum üzerinde sahip oldukları saygınlıktan dolayı daha çok mahalli lider ve yönetici konumunda oldukları söylenilebilir. Bir diğer yardımcı olan subaşı; köy, kasaba, kaza, sancak ve başka yerleşim yerlerinde emniyeti ve asayişini sağlamak adına kadiya yardımcı olurdu. Subaşının yardımcısı olan asesler ve asesbaşı ise bugün polis niteliğinde görev yapan zümrelerdi. Bunun yanında dizdar ve kale erleri kadılarının denetimi altında bulunan, şehrin iç kalesinin genel düzeninden sorumlu olan yardımcılardı. Müftü ise şer'î konularda kendisine danışabileceği ve meclis-i idarenin tabi üyesi niteliğine sahip olan bir yardımcıydı. Son olarak kadının yardımcılarında olan mahkeme kâtipleri; kadı veya naiblerin mahkeme sürelerinin dolması, istifa etmeleri veya vefat etmeleri gibi nedenlerden kadılık makamının boş kalması sonucu geçici süreliğine mahkemeye vekâlet ederek kadılarının tüm yetkilerini kullanırdı⁶⁴. Bunların yanında davalı ve davacıyı kimi zamanda şahitleri mahkemeye getirmekle görevli olan muhızrlar, günümüzdeki emniyet görevlileri ve savcılarının görevlerini yapmışlardı.

⁶²Yetkin, “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devleti’nin Gelişim Süreci”, s.390.

⁶³İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C 9, S 1, 1976, s.98.

⁶⁴Bozatay, Konur, “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal bir Değerlendirme”, s.83-84.

Maaş almayan bu yardımcılar hizmetlerine karşılık taraflardan veya ilgililerden belli bir ücret alırlardı⁶⁵.

Tanzimat Döneminde kurulan Nizamiye ve Ticaret mahkemeleri ile kadıların görev ve yetkileri azalmıştır. Kadılar sadece boşanma, nafaka, miras gibi davalara bakmıştır. İdarî yetkileri ellerinden alınarak valilere verilmiştir⁶⁶. Devletin yargı mekanizmasını elinde bulunduran kadıların⁶⁷ denetimi konusunda ise belirli ve devamlı bir teftiş sisteminin oluşturulmadığı söylenilebilir. Kadıların usulsüz hareket ettikleri ve suiistimaller yaptığı durumlarda ahalinin şikâyetleri neticesinde kadılar denetlenmiştir. Bu görevi ise devlet tarafından görevlendirilen beylerbeyi ve sancakbeyi yapmıştır. Bunların yanında bu tür teftişlerin komşu kadılar tarafından yapıldığı bilinmektedir⁶⁸.

1.4. TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASINDA ADLİ TEŞKİLAT

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri çerçevesinde meydana gelen kanunlaştırma hareketleri Tanzimat Fermanı(3 Kasım 1840) ile başlayarak, Islahat Fermanı(18 Şubat 1856) ilan edilmesiyle devam etmiştir. Fransız İhtilalı ve Sanayi İnkılâbı sonrasında Avrupa'da meydana gelen değişimler ile yakından ilgilenen Osmanlı Devleti'nin özellikle kanunlaştırma faaliyetlerine yönelmesinde siyasi, sosyal ve ekonomik bazı sebepler bulunmaktadır.

1.4.1.Kanunlaştırma Hareketlerinin Nedenleri

Kanunlaştırma terimi, genel ve özel olarak ele alınabilecek iki anlamda kullanılmıştır. Genel anlamda kanunlaştırma var olan hukuk kurallarının yazılı olarak kanun haline getirilmesidir. Buna “*taknin*” denilmiştir. Özel anlamda ise

⁶⁵Demir,“Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı”,s.361.

⁶⁶Yolyapan,“Osmanlı Devleti'nde Askeri Yargının Gelişimi”, s.147.

⁶⁷Şafak,“Osmanlı Devletinde Dinin Yargı Üzerindeki Etkisi”, s.421.

⁶⁸Bunlara Müfettiş Paşa adı verilirdi. Bu görev için aynı zamanda dergâh-ı âli çavuşlarından biri mübaşir müfettiş olarak gönderilmiştir. Bk. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Kitapevi, İstanbul, 2017, s.61.

kanunlaştırma bir devlete ait milli kanunlarını belirlemek amacıyla hukuk kurallarını belirleyerek bunu kanun halinde ortaya koymaktır⁶⁹.

Kanunlaştırma hareketi yapılırken hukuk kurallarının değiştirilmesi yoluyla geçmişle bağların koparılması ve bir medeniyetten diğerine geçme yaklaşımlarını zamanda modernleşme ve yenileşme isteğinden doğmuştur⁷⁰. Kanunlaştırma hareketini net ve kesin kanunlarla birlikte devletin gücünü yükseltmek amacının yanı sıra eski disiplinin bozulmasından sürekli şikâyet eden halkın istediği de gerekli kılmıştır⁷¹.

Osmanlı yargı sistemi yüzyıllar boyunca çok iyi işleyen bir yapıya sahip olmasına rağmen devletin çöküş sürecine girdiği dönemde idari yapılanma ile birlikte kadılık ve yargı kurumlarını da bu önemli ölçüde etkilemiştir. Kadı adayları, maddi yönden çok fazla bir geliri olmayan ve hakkında çok sayıda dedikodusu yapılan kadılık mesleğini yapmak yerine, geliri fazla olan ve daha saygın görülen fetva işleri ile uğraşmayı ve medrese hocalığı yapmayı seçmişlerdir. Bunun yanında ahali mahkemelere başvurmak yerine hem maddi yönden daha ucuz olması hem de daha kısa sürede davanın sonuçlanması için müftülerden fetva alma yoluna gitmişlerdir. Mahkemelere başvuran kişi sayısının da azalma görülmesi ile zaten düşük gelire sahip olan yargı mensupları maddi yönden gelirini arttırmak amacıyla rüşvet olaylarına karışmışlardır. Mahkemelerde rüşvetin baş göstermesi ve kayırmacılık gibi sıkıntılar adalet işlerine karışması ile halkın yargı organına olan güvenin büyük ölçüde zarar görmesine neden olmuştur⁷². Kadılar kendi menfaatlerini düşünmek zorunda kalmışlardır. Dava muhakeme edilirken kadı deliller ışığında değil de kendisine verilen paranın miktarına göre hüküm vermeye başlamıştır. Adli sistemde kadılık kurumunda artık adaylar bekleme süresine dahi bağlı kalınmayarak para karşılığında atamalar yapılmıştır. Öyle ki kadı olmak için gerekli eğitimi almadığı halde kimi voyvoda ve subaşlar belli bir ücret karşılığında kadı olarak atanmışlardır⁷³. Kadılık kurumunu anlatırken kadının bağımsız ve tarafsız olduğunu

⁶⁹ Faruk Andaç, *Hukukun Temel Kavramları*, Detay Yay, Ankara, 2013, s.22.

⁷⁰ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.9-10.

⁷¹ Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat 1 Araştırma ve İnceleme Dizisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999, s.139-140.

⁷² Bozatay, Konur, “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal bir değerlendirme”, s.86.

⁷³ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005, s.131.

zikredilmiştir. Burada bağımsız olan bir hâkime belli bir güvencenin sağlanması gerekmektedir. İslâm hukukunda hâkimlerin rüşvetten uzak durması için maaşlarının tatmin edici olmasına dikkat edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülaziz dönemine kadar kadıların geliri mahkeme tarafından karşılanırken bu tarihten itibaren maaş usulüne geçilmiştir. Ancak enflasyondaki artışın kadı maaşlarına da yansması ile kadıların usulsüz yollardan kazanç elde etmelerine neden olmuştur. Sistemde yaşanan olumsuzluklar enflasyonun etkili olduğu kadar kadı adaylarının kadroların yığılması ile görev sürelerinin kısaltılması ile işsiz kalma korkusu ile kadıların görevlerini layıkıyla yapmamasına, hukuk dışı davranmalarına, yasal olmayan harcamalar yapmalarına neden olmuştur⁷⁴. Kadılar miras taksiminde binde on beş ile yirmi resim almaya yetkilidir. Fakat çağrılmadan ve gereksiz miras taksimine karışmakta ve aldıkları resimleri çoğaltmak için eşyanın değerini olmadığında fazla gösteriyor ve ya taksim edilene bir miras adli taksim edilmediği gerekçesiyle tekrar taksimini yapılmıştır. Böylece mirasını büyük bir bölümünü kadılar resim olarak alınıyordu. Bunun yanında kadılar fermanları da kendi çıkarlarına göre yorumlamaktan çekinmemişlerdir. Bir kimse emirde nasıl yazılmış olduğunu merak edip sorarsa onu fermana karşı gelmekle suçlayıp ve para koparmaya çalışmışlardır⁷⁵.

Koçi Bey tarafından yazılan ve Sultan IV. Murad'a arz edilen risalelerde Osmanlı Devleti'nin yargı sistemindeki bozulmalara ilişkin bazı tespitlerde

⁷⁴Nevin Ünal Özkorkut, "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, C 57, S 1, s.232-233. Kadıların yaptıkları suiistimaller kanunnamelerde gösterilmiş ve şiddetle yasaklanmıştır bu kanunnameler ise sırasıyla şu şekilde zikredilmiştir. 1540 tarihli adaletnâmede kadılar eskiden beri naip atanmamış olan yerlere ve nahiyelere belirtilen sayıdan fazla naip görevlendirmeleri ile kişi başına düşen geliri artırmak amacıyla bu yola başvurmuşlardır. 1540 tarihli adaletnamedeki kısımları büyük bir kısmı 1644 tarihli benzeri vesikada tekrarlanmaktadır. Kaza halkı şikâyet ederek kadının çok önceden görev yaptığı yerde kalmayıp yerine yardımcılarını naip kethüda ve adamlarını kaza üzerine devre çıkıp köy köy dolaştığını halkın evlerine konuk olup adam ve hayvanlarını bedava yiyecek ve yem aldığı padişah tarafından emredilen vergilerin miktarında da usulsüzlük yaparak ahaliden fazlaca vergi tahsil edip kendi ceplerine atmaları, namaz teftişi adıyla köylülerden para topladıkları ve miras taksimi yaptıkları davada resmî olması gerektiğinden fazla miktar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kadılar eşkiyalara fırsat vermemek için emredilene umumi yerlerde keşfe çıkırıklarında ve kasabaları gezerek ahaliyi soymaya başlamışlardır. Zengin bir Müslüman görünce sen mal bulmuşsun ya da celaliler sana mal bırakmış diyerek ispatsız yargısız altın ve gümüş parasına el koymuşlardır. Bu suiistimal daha önce yayınlanan 1595 adaletnamesinde bahsedilmektedir. Bk. Halil İnalcık, "Osmanlı Hukuk Sisteminde Adaletin Üstünlüğü", *Halil İnalcık Adalet Kitabı*, Yeditepe Yay, İstanbul, s.190-195.

⁷⁵Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğunda Üzerine Araştırmalar*, C 1, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul, 2013, s. 327.

bulunmuştur. Onun kaleme aldıklarına göre yüksek tahsil görenler hakkı söyleyen kadılar, dinin emrettiği gibi devlet içinde asla ama asla ayrıcalık göstermemişlerdir. Fakat giderek her bir devlet işine hatır karıştırarak, emre uyulmadığı fark edilmiştir. Kadılık kurumu içinde eskiden en bilgili olanın yükseltildiği ve işinin ehli olan hâkimlerin sebepsiz yere arz olunmadığı, bu sistemin zamanla bozulduğu ve devlet makamlarına işin ehli olmayan kimselerin para karşılığında bu makamlara tayin edildiği görülmüştür. Âlim ve cahilin birbirine karıştığı ve ayırt edilmediğini, ulemanın eski önemini ve itibarını kaybettiğine değinmiştir⁷⁶. Kadıların mezun olduğu, ilim gördükleri medreselerde dahi bozulmalar meydana gelmiştir. Mezun olmak için gerekli olan icazetname para ile satılmaya başlanmış, bilgidен çok hatır gönül işleri önem kazanmış medreselerdeki suiistimaller yargı teşkilatına da sızmış oldu yargının hâkimi olan kadılar şahsi çıkar, toplum çıkarının yerini aldığından düzen ve disiplin bozulmuştur⁷⁷. Medreselerin bozulması ile yargı işlerini yürütecek hâkimlerin sayı ve nitelik açısından yetersiz olmasına neden olmuş özellikle nizamiye mahkemelerin kurulması ile mahkemeye hâkim olmayan kişilerin atanması medeni kanunun oluşturmasını zorunlu kılmıştır⁷⁸. Mahkemelerde medrese mezunu kadılar yerine işten çok fazla anlamayan ve kadıların yüzyıllar boyunca temel prensip olarak benimsedikleri ahlak ilkesinden uzak olan naipler söz sahibi olmuşlardır buda adli teşkilatında bir takım olumsuzlukları beraberinde getirmiştir⁷⁹.

Medreselerdeki eğitim ve öğretimin bozulması yeterli bilgi ve beceriyi edinmeden buradan mezun olup kadılık görevine atananların neden olduğu olumsuzluklar giderek artmıştır⁸⁰. Sultan II. Mahmud'un saltanatının son yıllarından itibaren, özellikle batılı devletlerle yapılan ticari sözleşmelere bağlı olarak artan

⁷⁶Makedonya'nın batısında ve Arnavutluk'un kuzeyindeki vilayetlerden biri olan Manastır Vilayetinin Göriceci sancağında doğmuştur. Gençliğinde İstanbul'a gelerek Padişah sarayı ağaları sınıfında oda zabiti olarak görev yapmıştır Sultan I.Ahmet döneminden Sultan IV. Murat dönemine kadar özel hizmetlerde bulunmuştur. Bk. *Koci Bey Risalesi*, Yeni Zamanlar Yay, İstanbul, 1997, s.51-52.

⁷⁷Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 142.

⁷⁸Osman Kaşıkçı, "Osmanlı Medeni Kanunu. Mecelle", *Osmanlı Teşkilat Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay, İstanbul, s. 520.

⁷⁹Bozatay, Konur, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal bir değerlendirme", s.86.

⁸⁰Hamiyet Sezer Feyzioğlu-Selda Kılıç, "Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiblik Kurumu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih araştırmaları Dergisi*, C 24, S 38, 2005, s.49.

ilişkiler ve çeşitli hukuksal sorunlar doğurmuştur. Ancak Avrupa usullerine yabancı olan kadıların bu sorunları çözebilecek mesleki donanım mevcut değildir⁸¹.

Kapitülasyonların devlet üzerindeki tahribatının yargıyı da kapsadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti tarih boyunca yabancı devletlere verilen ayrıcalıklarla etki alanını önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Yargı yetkisine yapılan müdahaleye engel olamamıştır⁸². Fransız İhtilalı da Osmanlı Devleti'nde yaşayan ahaliyi de etkileyerek ihtilaldan sonra popüler hale gelen özgürlük talepleri ve batılılaşma düşüncesi bunun yanında batılı devletlerin azınlıklıkların haklarının genişletilmesi gibi hususları bahane ederek Osmanlı hükümetine yaptıkları baskıların artarak devam etmesi etkili olmuştur⁸³.

Batıda görülen hukuk hareketlerinin etkisiyle Osmanlı Devleti'nde kanunlaştırma hareketleri başlamıştır. Yenileşme adına takip edilen yön ise batı olmuştur. Batıyı takip eden Osmanlı devlet adamları kanunlaştırma hareketinin gerekliliğine hükmetmişlerdir. Merkezi otoritenin güçlendirilmek istenilmesi Tanzimat Döneminde kanunlaştırma hareketlerinin bir başka nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Gittikçe karmaşık bir hal alarak gelişen ve değişen iktisadi, siyasi ve sosyal münasebetlerin yeni nizamların ve özellikle yeni hukuk mevzuatlarının gerekliliğini hissettirmesi, kanunlaştırma hareketlerinin nedenlerini oluşturmaktadır⁸⁴.

Batılı devletlerin adlî teşkilatın düzenlenmesinde tesiri oldukça fazla idi. Bunun sebebi Avrupa'nın Osmanlı ile ticarî ilişkilerin gelişmesiyle birlikte batı tüccarlarının, Osmanlı Devleti'ni büyük bir pazar yeri olarak görmeleri ve Osmanlı topraklarına yerleşmeye başlamaları, daha sonraları ahali arasındaki anlaşmazlıkları yeni kanunlara göre çözülmesinden yana bir tavır takınarak ticaret kanunların yapılması gerektiğini dile getirmişlerdir⁸⁵. Osmanlı Devleti batı karşısında askerî

⁸¹Nuran Koyuncu, "Hukuk Mektebinin Doğuşu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 15, S 3, 2012, s.166.

⁸²Nevil Ünal Özkorkut, "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 57, S 1, 2008, s.235.

⁸³Adil Bucaktepe, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Anayasalarında Öngörülen Devlet Modelleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 42, 2014, s.46.

⁸⁴Musa Gümüş, "Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri-İdeolojisi ve Kurumları", *Tarih Okulu*, S 1, 2013, s.165.

⁸⁵Mustafa Reşid Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", *Tanzimat 1 Araştırma ve İnceleme Dizisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999, s.213.

ekonomik ve siyasî bakımdan oldukça zor durma düşmüştür. Bunu fırsat görerek Osmanlının gayrimüslim tebaaya oldukça müdahale eden Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına gölge düşürmüştü. Osmanlı Devleti bu durumdan kurtulmak ve baskıyı azaltmak için gayrimüslim tebaa hakkında hukuki birkaç yenilikleri yapma yoluna gitmiş oldu. Diğer taraftan ise varlığını devam ettirmek için kapsamlı ve köklü değişikliklere duyulan ihtiyaç kamulaştırma faaliyetlerinin yapılmasına neden olmuştur⁸⁶.

Osmanlı Devleti için sürekli değişen dünya ilişkileri ve diğer taraftan değişmeyen örf âdet gelenek düşüncesi bağlı olan hukuk düzeni yeterli gelmemiştir. Bu dönemde çoğu kadı ve naiblerin görevli bulundukları kazalarda, ahaliden ileri gelenleri ile anlaşarak merkezden gönderilen idarecilere karşı tavır aldıkları ve ahaliyi kışkırtarak idarecilere karşı sık sık ayaklanma çıkartmışlardır⁸⁷.

Batılı devletler bilhassa İngiltere, Fransa ve Rusya'nın baskıları ve Osmanlı topraklarında yayılma siyaseti ve özellikle Müslüman olmayan tebaaya yönelik kışkırtıcı hareketler ile ilgili yeni düzenlemelerin yapılmasını şart koşturmuştu. Müslüman ve Müslüman olmayan tebaanın sorunları ile ilgili yeni hukuksal düzenlemeler yapılması gerektiği algısının ortaya çıkması ve daha önemlisi devletin gerilemeye başlaması ilk olarak askerî başarısızlıkların toprak kayıplarının baş göstermesi ile reform ve yeni kanunların yapılmasını gerekli kılan diğer nedenler arasında sayılabilir. Bunların yanında devletin bulunduğu mevcut kötü durumdan kurtarmak için medenileşme gerektiği fikriyle bir takım yeniliklerin yapılması gerektiğinin düşünülmesi ve bu düşüncenin devletin bütün kurum ve kuruluşların batı toplumuna benzeme çabası olarak tanımlanır değişen şartlara ve batıya uyum sağlama düşüncesi klasik yargı örgütlenmesinde payına düşeni almıştır⁸⁸.

Kanunlaştırma hareketlerinin bir başka nedeni ise Osmanlı Devlet adamları tarafından yenileşmenin gerekliliğinin ve ya diğer bir ifade ile bazı şeylerin iyi

⁸⁶Seyfettin Aslan-Abdullah Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi", *Cumhuriyet üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C 2, S 1, s.289.

⁸⁷Musa Çadircı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C14, S 25, 1982, s. 140.

⁸⁸Hüseyin Vehbi İmamoğlu, "19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Adliye Teşkilatının Yenilenme Sürecinde Medeniyet Algısının Etkisi", *Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 4, S 7, Sinop, 2014,s.5.

gitmediğinin sistemsel bazı bozuklukların yaşandığının farkında olmaları ve bu reformların bir çözüm olacağı düşüncesi olmuştur⁸⁹. Osmanlı devletindeki hukuksal yenilikler içeride ve dışarıda gelişen yeni koşullara uyum sağlamanın bir aracı olarak görülmüş ve kanunlaştırmalara bir o kadar da ağırlık verilmiştir⁹⁰.

Bir başka neden ise şer'î mahkemelerinde Müslüman olan Osmanlı tebaasına karşı Müslüman olmayan Osmanlı tebaasının (zimmînin), zimmîye karşıda yabancı devlet vatandaşlarının tanıklığının kabul edilmemesidir. Ticaret mahkemeleri uyuşmazlıkları çözmekte yetersiz kalması ve zimmîlerin şer'î mahkemelerine gitmeyi istememeleridir⁹¹.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti batıya yönelmekte ve çeşitli müesseselerinin yanında yargı teşkilatında da hareketlilik başlamıştır⁹². Kanunlaştırma faaliyetleri oluşan medeniyet algısının ve bunun sonucunda gelişen ideolojinin çerçevesinde yapılmıştır. Bu çalışmaları özetleyecek olursak iki temele dayanır; ilki değişen şartlara uyum sağlama ikincisi ise Avrupalı devletlerin baskı ve dayatmaları Bu bağlamda nedeni ne olursa olsun özel hukuka ilişkin kanunlar ve kamu hukukuna ilişkin kanunlar olmak üzere iki tür kamulaştırma hareketi vardır⁹³.

Bir başka neden ise devletçe yeni hukuk prensiplerinin kabul edilmesinde aramak gerekir. Sultan II. Mahmud “Bundan böyle, tebaamdan Müslümanları camide, Hristiyanları Kilisede, Musevileri havrada tanımak isterim”. Demek suretiyle hukuk ve kanun yönünden Osmanlı halkını eşit sayma hususundaki düşüncelerini dile getirmiştir. Özellikle 1856’dan sonra yabancılar Hristiyanların zulüm gördüklerini iddia ederek baskı yapmaya başlamış ve mahkemelerin usul ve kararlarına itiraz etmeleri devleti baya rahatsız etmiştir bu durum yeni kanunların doğması için bir başka neden olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁴. Tanzimat Dönemi yargı ve yönetim örgütlenmesinde devlet içerisinde yeni bir sistem kurmaya çalışırken

⁸⁹Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yay, İstanbul, 2015, s.18.

⁹⁰Günay Akça-Himmet Hülür, “Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo Dinamik Yenilikleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 19, 2006, s.304.

⁹¹Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, *OTAM*, S 29, 2011, s.94.

⁹²Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C 5, TTK Yay, Ankara, 2011, s.2661.

⁹³İmamoğlu, “19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Adliye Teşkilatının Yenilenme Sürecinde Medeniyet Algısının Etkisi”, s.12.

⁹⁴Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C 7, TTK Yay, Ankara, 2011, s.164.

Fransa ister istemez rol model alınmıştır, ancak bu Fransız modelini eksiksiz uygulanması demek değildir. Devletin bu yeni sisteme yönelmesinde ve yeniliklere açık hale gelmesinde Tanzimat adamlarının istekli tutumları da etkili olmuştur⁹⁵. Tanzimat Döneminde yargı teşkilatında büyük yenilikler yapılmıştır. Yalnız İslâm hukukuna göre eğitilen ve mahkemelerde müddei-i umumi ve dava vekili gibi yardımcılardan yoksun olan kadılar yetersiz kalmıştır⁹⁶.

1.5.KANUNLAŞTIRMA HAREKETLERİ

Tanzimat'tan önce de örfî kaynaklı kanun ve yasa derlemeleri mevcuttu, ama Tanzimat'ın kanunlaştırma hareketinin anlamı çok farklı olmuştur⁹⁷. Tanzimat hareketi, devletin içinde yapılması zorunlu olarak görülen yeni düzenlemeleri meydana getirmek ve her şeyden önce devletin devamlılığını ve güvenliğini sağlamak, kurumların işleyişinde yaşanan aksaklıkların ve bozulmaların önüne geçmek için askeri, idari, adli, siyasi alanlarda köklü değişikliklerin yapılmasına karar verilmiştir. Yenilikleri ilgili alanlarda gerçekleştirmek üzere ilk olarak ceza kanununa düzenlenmesine öncelik verilmiştir⁹⁸. Eski kanunlar ve fıkıh kitaplarındaki hükümler Avrupa'daki kanunların kurallarına uygun olarak bir araya getirilmiş ve bu kanunlaştırmaya “*tedvin*” adı verilmiştir⁹⁹. Tedvinin kelime anlamı ise dağınık bir halde bulunan mevcut kanunların sistemli bir şekilde bir araya toplanılmasıdır¹⁰⁰.

1.5.1.Ceza Kanunları

1.5.1.1.3 Mayıs 1840 (1 Rebiülevvel 1256) Tarihli Ceza Kanunu

Tanzimat döneminde bir yandan öngörülen kanunlar hazırlanıp birbiri ardına yürürlüğe konurken diğer yandan eğitim ve yönetim alanındaki yeniliklere ağırlık verilmiştir. Bu dönemde yapılan ilk düzenleme ceza hukuku alanında olmuştur.

⁹⁵İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yay, İstanbul, 2013, s.144.

⁹⁶Christian Rumpf, “Osmanlı Ve Türk Hukukunda Avrupalılaştırma Hareketleri”, *Osmanlı Teşkilat Ansiklopedisi*, C 6, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 1999-2014, s.482.

⁹⁷Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yay, 27. Basım, İstanbul, 2016, s.98.

⁹⁸Süheyla Şenlen, “Türkiye de İdari Yargının Doğuşu ve Tarihi Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 49, S 3, 1994, s.403.

⁹⁹Abdullah Demir, “İlk Usul Kanunun Usul-ü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesinin Transkripsiyonu”, *Hukuk, Ekonomik, Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, S 72, 2008, s.4.

¹⁰⁰Türk Hukuk Luğatı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991, s.239

Tanzimat Fermanının ilanından tam yedi ay sonra 3 Mayıs 1840 yılında Ceza Kanunu yayınlanmıştır¹⁰¹.

İlk hukuk düzenlenmesinin ceza hukuku alanında yapılmasının sebebi; Osmanlı ceza hukuku ile İslâm ceza hukuk kuralları, Sultan II. Mehmed, Sultan I.Selim, Sultan I.Süleyman ve Sultan IV.Mehmed tarafından çıkarılan kanunnamelerden oluşmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti İslâm hukukunun tanımadığı suçların padişahın örfî yetkisine dayandırılmasına alışmış ve ilk düzenlenmenin ceza kanunu olması tepki ile karşılanmamıştır¹⁰².

1840 tarihinde kabul edilen Ceza Kanunun uygulanması büyük ölçüde Tanzimat prensiplerinin hayata geçirilmesi demek olduğundan merkez ve taşrada kurulan meclisler idarî ve malî görevlerinin yanı sıra yeni kanunların uygulanmasında da görev almışlardır. Bu devirde üst yargı mercii olarak Divan-ı Hümayun'un yerini 1837 yılında kurulan Meclis-i Valâ almıştır¹⁰³. Bu meclisin asıl amacı bundan sonra yapılacak olan kanunların temelini oluşturmaktır¹⁰⁴. 1840 Ceza Kanunu sadece çağdaş kanunları değil şer'î kanunlardan gelen bazı kuralları da içermektedir. Bu kanunun muhtevasına devlet memurları, Müslüman ile gayrimüslim ayırmadan eşitlik ilkesine bağlı kalınmıştır¹⁰⁵.

Hanefî olan Osmanlı devlet geleneğinde kadı yalnız şer'î hukuku değil örfî hukuku da uygulayan bir yargıç olmakla birlikte kadıların yargılama görevi genişletilmiştir¹⁰⁶.

¹⁰¹Çoşkun Üçok - Ahmet Mumcu, "Tanzimat Döneminde Türk Hukuk", *Halil İnalcık Adalet Kitabı*, 2 Baskı, Yeditepe Yay, İstanbul, s.227-229.

¹⁰²Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devleti'nin Gelişim Süreci", s.401.

¹⁰³ Mehmet Canatar, "Şura-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S 5, İstanbul, 1997, s.109.

¹⁰⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.153.

¹⁰⁵ Rabia Beyza Candan, "1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayun İncelenmesi", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 1, S 1, 2015, s.72.

¹⁰⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye' de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay, İstanbul, 2017, s.221.

Kanun, özellikle yapılan hukukî usulsüzlüklerin, can ve mala karşı yapılan saldırıların ve memurlar tarafından yapılan keyfî muamelelerinin önüne geçmek için yayınlanan hükümlerden ibarettir. Aynı zamanda kanun ilk ceza kanunu olma sebebiyle hukuk tarihi açısından önem arz etmiştir¹⁰⁷.

1.5.1.2.4 Temmuz 1851 (15 Ramazan 1267) Tarihli Kanun-ı Cedid

1840 tarihli kanunun eksiklerini tamamlamak üzere, Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından hazırlanan bu kanun üç fasıl ve 43 maddeden meydana gelmektedir. Birinci fasılda devlete ve vatandaşa karşı işlenen suçlar ile devlet aleyhinde işlenen suçların cezaları ele alınırken ikinci ve üçüncü fasıllarda ise can, mal ve ırz aleyhine işlenen suçlara yer verilmiştir. Bir önceki 1840 tarihli kanuna ek olarak sahtekârlık, kalpazanlık, kız kaçırma, sarkıntılık etme, sarhoşluk ve kumarbazlık suçlarının cezaları düzenlenmiştir¹⁰⁸.

1851 tarihli kanun, eski kanuna nazaran büyük bir yenilik getirmiştir, bu kanunda mağdur olan taraf suçluyu affetse dahi suçun artık direkt devleti bağlayıcı olması ilkesi olmuştur. Yani suçlu affedilse bile devlet suçluyu cezalandırarak toplum yararını gözetmiştir. İlk defa özel hukuk anlayışı yerine kamu davası anlayışı Türk Hukukuna girmiştir. Divan-ı Hümayun'un yerini 1837 yılında kurulan Meclis-i Valâ almıştır. 1854'de idare ve adliyenin ayrılması yolunda önemli bir adım atılarak, merkez ve taşrada Meclis-i Tahkikat adında yargı mercileri kurulmuş ve bunlar sadece ceza davalarına bakmakla görevlendirilmişlerdir¹⁰⁹.

1.5.1.3. 9 Ağustos 1858 (28 Zilhicce 1274) Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu

1851 tarihli kanunun kimi alanlarda yetersiz kalması ise 1856 Islahat Fermanı ile belirtilmiş ve bu eksiklikler 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunundan alınan kanunlarla giderilmeye çalışılarak, 9 Ağustos 1858 Ceza-i Kanunnâme-i Hümayunu

¹⁰⁷Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza hukuku", *Tanzimat 1 Araştırma ve İnceleme Dizisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999, s. 228.

¹⁰⁸Ahmed Akgündüz, "Kanunnamelerde Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'i Tahlilleri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C13, S 1,1999, s.130

¹⁰⁹Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", s.67.

Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun 1926 yılına kadar pek çok değişikliğe uğrayarak yürürlükte kalmıştır¹¹⁰.

Kanunun daha ilk maddelerinden vatandaşlara şer'i hukuk tarafından tanınmış olan şahsi hukuka hâlel gelmediği, yani kısas ve diyet gibi hakların şer'i mahkemelerine talep olunabileceğini ifade etmiştir. Bunun yanında kamu düzenini bozmak gibi şahsa ve devlete karşı işlenen suçların cezalandırılmasında hükümet sorumlu tutulmuştur. Dini ve laik hukukun ceza hukuku alanında birlikte baş göstermesi şer'i mahkemelerin kaldırılmasına kadar devam etmiştir¹¹¹.

1864 tarihli Tuna Vilayet Nizamnâmesi ile idare ve adliye birbirinden ayrılarak taşra meclislerinin adlî görevleri Fransız örneğine göre kurulan yeni nizamiye mahkemelerine verilmiştir. Ayrıca bu mahkemeler ceza davalarının dışında bazı hukuk davalarına da bakmakla görevlendirilmiştir¹¹².

Şura-yı Devlet teşkilatı, adliye ve mülkiyeye ait işlerin yani yargı ve icranın birbirinden tamamen ayrılması amacıyla 1868'li bir fermanla tespit edilmiştir. Şura-yı Devlet'in kurulma çalışmaları Meclis-i Valâ bünyesi içerisinde başlamış ve iki organa ayrıldıktan sonra adli davalara Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bakması kararlaştırılmıştır¹¹³. Adli reformun ikinci evresinin temeli Islahat Fermanıyla atılmıştır. Ancak 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesinin yürürlüğe konulması ile hayata geçirilerek tüm ülkede 1867'de uygulamaya konulmuştur. Nizamiye mahkemeleri de bu uygulamalar ile kurulmuştur. Bu mahkemelerin temel özellikleri halktan, seçimle, belirli nitelikte ve belirli sayıda üyelerden oluşan, birer mahkeme olarak devletin koyduğu kanunlar gereğince hüküm vermişlerdir. Vilayetlerde dava görmekle yükümlü olan meclisler dört kısma ayrılmıştır; Vilayet merkezlerinde “*Divan-ı Temyiz*” bulunmuş ve belli başlı bütün büyük davalara bakmıştır. Livalarda ise “*Liva-yı Temyiz-i*” kurulmuştur. Cinayet ile hukuk-ı adliyeden kaynaklanan davalara bakmıştır, kazalarda ise “*Meclis-i Deavi*”ler kurulmuş ve bunlar

¹¹⁰ Üçok ve Mumcu, “Tanzimat döneminde Türk Hukuk”, s.227-228.

¹¹¹ Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel Kavram Ve Kurumları*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2003, s.88-89.

¹¹² Ekinci, “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, s. 67.

¹¹³ Mehmet Canatar, “Şura-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S 5, İstanbul, 1997, s.109.

karyelerdeki ihtiyar meclislerinin çözümleyemediği davalara bakmakla yükümlü tutulmuşlardır¹¹⁴.

Nizamiye mahkemelerinin baktığı hukuk veya ceza davalarında şer'î mahkemeleri ilgilendirecek bir yön var ise o davaya şer'î mahkemeler bakmıştır. Ancak Müslüman ve gayrimüslim iki şahıs arasında bir dava olduğu takdirde davaya mutlaka Temyiz-i Hukuk ya da Deavi Meclisleri bakmak zorunda kalmıştır¹¹⁵. 1858 tarihli kanun, suçları; cinayet, cünha ve kabahat diye üç kısma ayırmış giriş kısmında suçların genel esasları ve ceza çeşitleri üzerinde durmuştur. Birinci kısımda cinayet ve cünha ile ilgili cezalar düzenlemiştir. Cinayet suçları; idam, teşhir, müebbet veya muvakkat kürek, kalebentlik, müebbet sürgün, medeni haklardan ıskat cezalarını gerektirir. Cünha; hapis, sürgün, memuriyetten azil ve para cezalarını gerektiren suçlardır. İkinci kısımda şahsa karşı işlenen suçlara verilecek tazir cezaları düzenlenerek üçüncü kısımda ise çevre sağlığı ve zabıta suçları tanzim edilmiştir¹¹⁶.

Tanzimat döneminde adli teşkilat alanında yapılan düzenlemelerin yanı sıra şer'î ve nizamiye mahkemelerinde uygulanmak üzere yeni kanunların hazırlanmasına da önem verilmiştir¹¹⁷. Şer'î mahkemelerin görev ve yetkileri nizamiye mahkemelerinin açılmasıyla giderek azalmıştır. Ancak bu yeni örgütlenme hemen bir anda değil de belli bir disiplin ve zaman içerisinde gerçekleşmiştir. 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile Bidayet, İstinaf ve Temyiz olmak üzere batı tarzı yeni mahkemeler kurulmuştur¹¹⁸.

1.5.1.4. Ticaret Kanunları ve Mahkemeleri

Tanzimat'tan önce bazı ticarî uyuşmazlıklara defterdar ve esnaf loncaları bakmıştır. Tanzimat sonrası ise Avrupalı devletlerle ticarî ilişkilerin gelişmesi ile birlikte ticarî uyuşmazlıklarda yaşanmaya başlanmıştır. 1840 yılında Ticaret

¹¹⁴Ahmed Akgündüz, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatı Araştırmaları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay, İstanbul, 2009, s.39.

¹¹⁵Sedat Bingöl, "Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-yi Mahakim'deki Üst Mahkeme Kararları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C 20, S 1, 2005, s.28.

¹¹⁶Akgündüz, "Kanunnamelerde Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'î Tahlilleri", s.16.

¹¹⁷İslam Demirci, "Osmanlı Şeyhülislamlık Kurumunun Bir Birimi Te'lif-i Mesail Şubesi", *İslam Hukuku Araştırma Dergisi*, S 9, 2007, s.144.

¹¹⁸Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açısından Tahlili", *OTAM*, S 29, 2011, s.59.

Nazırlıklarına bağlı olarak Ticaret Mahkemeleri kurulmuştur¹¹⁹. 1840 tarihinden sonra ticaret uyuşmazlıklarına ayrı mahkemelerin bakması kararı alınmıştır. Böylece adlî yargının içinde ayrı bir bölüm oluşmaya başladı ilk olarak İstanbul’da Ticaret Nezaretine bağlı olarak kurulan mahkeme yabancı tüccarlar arasındaki davalara bakmaya başlamıştır. Bu mahkemenin başkanı Ticaret Nazırı idi.1848 de ise yabancı devletlerin baskısıyla karma Ticaret Mahkemesi kurulmuştur. On dört üyesinin Osmanlı uyruklu diğer yedi üyesi ise Osmanlı sınırlarında ticaretle uğraşan yabancı uyruklu tüccarlardan oluşmuştur¹²⁰.

1850 yılına gelindiğinde ticaret kanunu ile ticarî yargının önemi artmıştır. Bu kanunda ek olarak on yıl sonra 1860 yılında ticaret yargılama kanunu yayınlanmıştır. Bu kanunlarla birlikte yeni ticaret mahkemeleri olan Ticarî Temyiz Mahkemesi ve İstinaf-ı Deavi-i Ticaret Divanı kurulmuştur. Osmanlı aydını olan Ahmet Cevdet Paşa adlî mahkemelerin “Sulh, Bidayet, İstinaf, Temyiz” olarak dört kısma ayrılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüşe göre sulh mahkemeleri küçük davalara bidayet mahkemeleri ise bunların dışındaki bütün davaların görüşülmesine ve bidayet mahkemesinin üst mahkeme denetimi olan istinaf ve temyiz sisteminin kurulması gerektiğini belirtmiştir¹²¹.

1.5.1.5. 1879 Tarihli Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilat Kanunu

1879 tarihli “*Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilat Kanunu*” ile nizamiye mahkemelerinin teşkilatı tamamlanmıştır. Bu kanuna göre her kazada bir “Kaza Bidayet Mahkemesi”, vilayet merkez sancağı dâhil her sancakta bir “*Merkez Bidayet Mahkemesi*”, ve her vilayet merkezinde bir “*İstinaf Mahkemesi*” kurulmuştur. Aynı bir fermanla da “*Deavi Meclisi*”nin adı “*Kaza Bidayet Mahkemesi*” ve “*Meclis-i Temyiz*” adı “*Mahkeme-i Temyiz*”, olarak değiştirilmiş, bu düzenlemeler ile adalet işleri tamamen yönetim işlerinden ayrılmıştır¹²².

¹¹⁹ Mehmet Karaaslan, “Tanzimat ve Şura-yı Devlet”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 54, S 3, 2005, s.349.

¹²⁰ Yetkin, “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devleti’nin Gelişim Süreci”, s.406.

¹²¹ Üçok - Mumcu, “Tanzimat döneminde Türk Hukuk”, s.229-232.

¹²² İbrahim Durhan, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 12, S 3-4, 2008, s.82.

1.5.1.6. 22 Haziran 1879 (2 Recep 1297) Tarihli Usûl-ı Muhakemat-ı Hukukîye Kanunu

1879 tarihinde Teşkilatı Mehâkim Kanunu ilan edildikten sonra davaların ne şekilde görüleceğini ve nasıl bir düzen halinde devam edeceğini belirlemek için Usûl-i Muhakemat-ı Hukukîye Kanun-ı Muvakatı hazırlanmıştır. Bu kanun daha önce hazırlanan Usûl-ı Muhakemat-ı Ticaret Kanunu esas alınarak ve Fransa Medeni Kanunundan alınan maddî hukuka dair bazı hükümler de ilave edilerek hazırlanılmıştır¹²³.

Osmanlı Adli teşkilatında, Tanzimat döneminde batı hukukunun devreye girmesiyle yeni bir değişim süreci yaşanırken, 1879 yılında ise daha köklü bir kurumsal düzenleme gerçekleştirmiştir. Adliye nezaretinin 1 Haziran 1879 (11 Cemaziyel Evvel 1296) tarihli ilk teşkilat nizamnamesi hazırlanmış, aynı yıl içinde 25 Haziran 1879 (5 Recep 1296) tarihli Usûl-ı Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu ile müddei-i umumiler adlî teşkilata dâhil olmuştur¹²⁴.

1.5.1.7. 25 Haziran 1879 (5 Recep 1296) Tarihli Usûl-ı Muhakemat- ı Cezaiyye Kanunu

Tanzimat'tan sonra yeni kanunların çıkarılması ve adlî sistemde değişikliklerin yapılması sonucunda İslâm hukukuna dayanan eski yargılama usulü yeni kanunları uygulamaya çalışan mahkemeler yetersiz kalırken yeni bir yargılama usul kanunun hazırlanması zorunluluğu doğmuştur. Bu zorunluluk 1879 tarihli “*Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu*” ile giderilmeye çalışılmıştır, Cezaî yargılamanın usulünü düzenleyen bu kanun, dönemin şartlarına uygun bir yöntemle Fransız kanunlarının hemen hemen tamamını bir kaç değişiklikle kabul edilerek oluşturulmuştur. Bu kanunun önemli bir özelliği ise Osmanlı Devleti'ne ilk kez savcılık müessesesinin (Müddei-i Umumiliğin)¹²⁵ temelini atılmış olmasıdır¹²⁶.

¹²³Belgesay, “Tanzimat ve Adliye Teşkilatı”, s.219

¹²⁴Fatmagül Demirel, “Adliye Nezaretinin Teşkilat Tarihçesi”, *Halil İnalcık Adalet Kitabı*, Yeditepe Yay, İstanbul, s.245.

¹²⁵Milletin haklarının korumak üzere mahkemede hazır bulunan vazifeli, hukuk tahsilini bitiren devlet memuru, adli idare makamında bulunan şahıs ve savcı olan kimsedir. Bk. Türk Hukuk Luğatı, s.252.

¹²⁶Gümüş, “Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri-İdeolojisi ve Kurumları”, s.184.

1879 tarihli kanun, Fransa'nın Ceza Muhakemesi kanunundan çok az bir değişikle aynen uygulanmıştır. Ancak en önemli değişiklik olarak müddei-i umumilik kurumunun görev ve yetkileri ayrıntılı olarak düzenlenmesi modern ceza mahkemelerine benzer bir hale getirilmesidir¹²⁷.

¹²⁷Gökçe, “Tanzimat dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri”, s.32.

2. BÖLÜM

2.OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜDDEİ-İ UMUMİLİK KURUMU

2.1.MÜDDEİ-İ UMUMİLİK KURUMUNUN, HUKUKİ NİTELİĞİ ve KAYNAĞI

Müddei-i; davacı, dava eden kimse, davayı açan taraftır. Müddei-i umumiler; ceza mahkemelerinde âmme(kamu) davasını, hukuk ve idare mahkemelerinde devletin menfaatlerini temsil eden, hükümlerin icrasını takip ve temin etmekle görevli kimselerdir. Müddei-i umumilik makamı, kendine has bir makam olup hâkimlik makamından tamamen bağımsızdır. Bunlar adlîye nezareti bünyesinde tayin, tahvil ve azil işlemleri cereyan etmekteydi. Mahkemelerde taraf teşkil ettiklerinde, hâkimler gibi reddolunamamışlardır¹²⁸.

Bugünkü anlamda savcılık teşkilatının, 1789 Fransız İhtilalından sonra kurulduğu kabul edilerek adalet sisteminin bir kaç merkezi örgütünden biri olması nedeniyle müddei-i umumilik de sürekli olarak değişim ve gelişim süreçlerine tabi olmuştur¹²⁹. Ceza muhakemesinde müddei-i umumi, kendine özgü statüsü olan muhakeme süresince işlemler yapıp taleplerde bulunan ve bu faaliyetleri ile muhakemeyi hareketli tutan kişilerdir¹³⁰. Ceza muhakemesinde iddia görevini yapan makam, devlet adına ceza davası açan bir merci olup¹³¹, bu makamdaki yetkiliye de müddei-i umumi adı verilmiştir. Toplumda suçun işlenmesiyle bozulan dengenin tekrar kurulmasında suçluların yakalanarak karar makamı önüne çıkartılmasında ve cezalandırılmasında büyük katkısı olan kişilerdir. Bu görevinden ötürü müddei-i umumiler için “*yasaların bekçisi*” yakıştırması yapılmıştır¹³².

¹²⁸Türk Hukuk Luğatı, s. 252.

¹²⁹Mustafa Saldırım, “Cumhuriyet Savcısının Hukuki Sorumluluğu”, *Bilge Özatan’a Armağan*, 2008, s. 4.

¹³⁰Hakan Karakenya- Murat Arabacı, “Cumhuriyet Savcısının Hukuki Statüsü-Muhakemedeki Taraf Pozisyonu ve İspat Yükünün Bulunması Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S 65,2016, s.2060.

¹³¹Mustafa Paksoy, “Cumhuriyet Savcısının Bağımsızlığı Meselesi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S 1, 2014, s.46.

¹³²Fatih Can, *Türkiye’de Savcılık Kurumu*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Projesi, Kırıkkale, 2005, s.3.

Kimi tespitlere göre müddei-i umumilik, suçun işlenmesinden başlayarak, kesin hüküm verilinceye kadar geçen süreçte, kamu adına soruşturmayı yapmak, dava açmak, yargılama sırasında iddia makamını temsil etmek ve kanunun açıkça yetki verdiği hallerde hukuk davası açmak, bu davalara katılmak ve bu davalarla ilgili verilen kararlara karşı kanun yollarına başvurmak gibi görevleri olan yargı örgütü içinde yer alan kurumdur ve kurum adına hareket eden kişiye denilmiştir¹³³. Pek çok hukuki konuda olduğu gibi, müddei-i umumi kaynağı ve gelişimi konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Müddei-i umuminin kaynağının Fransız hukukuna dayanmakla beraber savcılığın ilk örneklerinin Roma hukukunda rastlanıldığını belirtmektedir. Ancak Roma hukukunda savcılığa benzeyen çeşitli kurumların bulunmasına rağmen çağdaş anlamda kamu ithamına ulaşamayan Roma hukukçularının tam manasıyla bir savcılık kurumunun oluşturmadıkları şeklinde tanımlanmalar da mevcuttur¹³⁴.

Bu konuda yaygın olan görüşe göre müddei-i umumilik kurumunun Fransız kaynaklı olduğu ve ortaçağda toplumun devletin merkezi otoritesine bağlanmasıyla birlikte suç ve suçluların sayısının azaltılması bir kamu görevi haline gelmiştir. Bu doğrultuda bu görevin kralın sorumluluğu altında olduğu ve kralın bu göreve atadığı memurlar aracılığı ile yerine getirmiştir. XIV. yüzyıla gelindiğinde ise, ceza davalarında kralın ve asillerin mali çıkarlarını korumak üzere doğrudan müddei-i umumi görevlendirmiştir¹³⁵.

2.1.1. Osmanlı Adli Teşkilatında Müddei-i Umumilik Kurumunun Gelişmesi

Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde, hukuk alanında birçok yenilik yapılmaya başlanmıştır. Başta Fransa olmak üzere pek çok Avrupa ülkesinin çeşitli kanunlarından yararlanılmıştır. Rol model alınan bu kanunlar daha çok ceza hukuku alanında olmuştur. 1840 tarihli “*Kanun-i Ceza*” ve

¹³³Şerafettin Elmacı, “Cumhuriyet Savcıları Hâkimlerin Hukuki Sorumluluğu Rejimine Tabi Midir?”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Projesi*, Ankara, 2008, s. 4.

¹³⁴Selçuk Çiftçi, *Nüfus Davalarında Cumhuriyet Savcısının Görevleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Projesi, Ankara, 2007, s.6.

¹³⁵Yusuf Ziya Polater, “Askeri Yargıda Savcılık Kurumu ve Askeri Savcılarının Bağımsızlığı”, *Uyuşmazlık Mahkemesinin 70. Yılı Anısına Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, S 6, 2015, s.435.

1851 tarihli “*Kanun-i Cedid*” çıkarılmışsa da bu kanunlar ihtiyaca cevap vermeyerek daha sonra Fransız Ceza Kanunun bir tercümesi olan 1858 tarihli “*Ceza Kanunname-i Hûmayunu*” kabul edilmiştir¹³⁶. Bu kanununa göre yalnız devlete karşı işlenen suçlar değil, kamu düzenini bozmak suretiyle, kişilere karşı işlenen suçların da devlet tarafından cezalandırılacağı ön görülmüştür. Böylece müddei-i umumilik teşkilatının kurulması gündeme alınmıştır. Fakat devlet adına bu işin kim tarafından yapılacağı henüz belli değildi¹³⁷. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat dönemi öncesinde suçluları bulup yakalamak, bunları mahkemeye sevk etmek ve mahkemece verilen cezaları infaz ettirmek başta “*Çavuşbaşı*” olmak üzere “*Asesbaşı*” ve “*Subaşı*”lara verilmiştir. Ancak bunlar bir nevi infaz savcısı olmakla birlikte, çavuşbaşının kovuşturma vazifesi, suçluyu mahkemeye sevki ile bitmekteydi¹³⁸.

Daha sonraki tarihlerde yapılan düzenlemeler ile müddei-i umumiliğin Osmanlı Devleti’ne girişi sağlanmıştır. 1864 tarihli “*Tuna Vilayet Nizamnâmesi*”¹³⁹ ile başlayan düzenleme süreci 1870 tarihli “*Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabita ve Mehakim-i Nizanmanesine*”¹⁴⁰ ile devam ederek ve ilk kez müddei-i umumi teriminin kullanıldığı bu nizamnamede Divan-ı Temyiz’de cinayet davaları hakkında devletin emrinde ve kanunları bilen müddei-i umumi adında bir memur bulunacağına dair hükme bağlanmıştır¹⁴¹.

Osmanlı yargı teşkilatına “*müddei-i umumilik*” kurumunun girmesini sağlayan asıl ve en önemli düzenleme 1876 tarihli “*Kanun-i Esasî*”nin 91.Maddesine dayanarak çıkarılan 1879 tarihli “*Mehakim-i Nizamiyye’nin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkatı*” kanunudur¹⁴². Bu kanun müddei-i umumiler başlığını taşıyan ikinci babında yer alan 56. madde ile bütün nizamiye mahkemelerinde müddei-i umumilikler kurularak söz konusu maddede; müddei-i umumiler adliye işlerinde kamu hukukunu korumak için hükümet tarafından adlî memurlar görevlendirilmiştir.

¹³⁶ *Düstur*, 1.Tertip C.I, s.537.

¹³⁷ İbrahim Keskin, “Cumhuriyet Başsavcılığı Kurumunun Tarihsel Gelişimi ve Avrupa Ülkeleri ile Ülkemizdeki Yapısı”, *Adalet Dergisi*, S 48, 2014, s.74.

¹³⁸ Can, “Türkiye’de Savcılık Kurumu”, s.10.

¹³⁹ *Düstur*, 1.Tertip, C.I, s.611.

¹⁴⁰ *Düstur*, 1.Tertip, C.I, s.688.

¹⁴¹ Nevin Ünal Özkorkut, “Savcılık –Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 52, S 4, Ankara, 2003, s.150.

¹⁴² *Düstur*, 1.Tertip, C. IV, s.244.

Bu memurların görevleri ise kamu hukukunun düzenli bir şekilde işleyişini sağlamak idi. Müddei-i umuminin ceza davalarına ilişkin görevleri ise “*Ceza Usûl-ı Muhakeme Kanunu*”na havale edilmiştir.¹⁴³ 18 Haziran 1879 tarihli “*Mehakim-i Nizamiyyenin Teşkilatı Kanun-i Muvakkati*”nden bir hafta sonra 25 Haziran 1879 tarihinde çıkarılan “*Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati*”nin “*Müddei-i Umumilere Dair*”dir başlığını taşıyan dördüncü faslında, müddei-i umumilerin ceza davalarına ilişkin görev ve yetkileri düzenlenmiştir ¹⁴³ .Bu kanun nizamiye mahkemelerinde ceza bölümlerinde uygulanmak üzere iki kitap ve 487 madde olarak hazırlanmıştır¹⁴⁴ . Birinci kitapta zabıta, müdür, kontrol memurları ile hakkında hükümler ve müddei-i umumilerin görevleri düzenlenmiştir. İkinci kitapta ise yargılama alanları, cünha ve suç davalarına bakan mahkemeler ve bu davaların görülmesi, istinafi ilgilendiren hükümler; bu kitabın ikinci kısmında ise cinayet davalarına bakan mahkemeler ve bu mahkemelerin yargılama alanlarına ait hükümleri; üçüncü kısımda temyiz ve yargılamanın iadesi hükümleri yer almaktadır¹⁴⁵ .

Müddei-i umumilerin yetkilerini gösteren “*Mehakim-i Nizamiyyenin Teşkilatı Kanun-i Muvakkati*”nin 65. maddesi aynen şöyledir; “*evvela hukuk-ı umumîye taallük eden ahvale ve emval-i devlete ve mahal ahalisine ve umuma müteallık tesisata ve vücuh-i berre dair vasiyetnamelere, saniyen hükkamın ahvaline ve redd-i hâkim ve iştika an il-hükkama salisen vazife ve selahiyet maddelerine, rabian sübyan ve mahcur ve mecnun gibi taht-i vesayette bulunan eşhasa, hamisen gaib bulunanlara dair hukuk muhakemelerince rüyet olunan kâffe-i deaviye müddei-i umumiler müdahale eder*”¹⁴⁶ .

Özetle, öncelikle herkesi alâkadar eden bir durumda, devletin malına, halka ve topluma ait olan kuruluşlara zarar veren kimseyi soruşturmak gerekli cezayı almasını sağlamak, davalara bakmak, gözaltında bulunanların ifadelerini alarak tahkikat yapmak ve mahkemeye tahkikatını sunmak aynı zamanda davayı muhakeme

¹⁴³ *Düstur*, 1.Tertip, C. IV, s.136.

¹⁴⁴ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, s.105.

¹⁴⁵ Gümüş, “Osmanlı Devleti’nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları”, s.184.

¹⁴⁶ Ejder Yılmaz, “Savcıların Hukuk Davalarındaki Görevleri”, *Anlara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 29, S 1-2, 1972, s.256.

eden hâkimin taraf tutması halinde hâkimi şikâyet etmesi gibi durumlara da müddei-i umumi müdahale etmesine imkân tanınmıştır.

2.1.2.Nizamname ve Tahkikat Süreci

Müddei-i umumilerin esas görevi ceza işlerinde mağdur adına kamu davası açarak suçun araştırılmasını sağlamak ve suçlunun cezalandırılması için mahkemede davacı olarak bulunmaktadır. Burada anlaşılacağı üzere ceza davası, kamu davasının bir bölümü sayılmakta, suç bir kişiye karşı işlenmiş olsa bile mağdur kendi hakkından feragat edip davacı olmak istemese dahi suçlu daima devlet otoritesi ile karşı karşıya kaldığı için hakkını aramayan veya arayamayan kişilerin hakkını devletin aramasına fırsat sunulmuştur. Bireylerin devletle olan ilişkisi ise kamu hukuku alanına girmektedir¹⁴⁷.

Müddei-i umumiler, ceza mahkemelerinde kamu davasını, hukuk ve idare mahkemelerinde devletin menfaatlerini temsil etmekle ve dava hükümlerin icrasını takip ve temin etmekle görevli tutulmuşlardı¹⁴⁸. Müddei-i umumilerin ceza ve hukuk davalarında nizamname gereği görevleri farklıydı. Ceza davalarında davacı konumunda iken hukuk davalarında gerekli durumlarda fikirlerini beyan etmek üzere mahkemeye çağırılırlardı. Hukuk davalarında müddei-i umumilerin birer müşavir konumunda oldukları söylenebilir. Ceza davalarında taraf oldukları için verilen hükümleri istinaf ve temyiz edebilirlerdi. Hukuk davalarında ise böyle bir yetkileri yoktu. Ceza davalarında müddei-i umumi dava hakkında hüküm verilinceye kadar mahkemede bulunmaları zorunlu iken hukuk davalarında ise dava hakkında görüşünü belirttikten sonra mahkemeden ayrılabilmekteydi¹⁴⁹. Kamu yararını gerektiren durumlarda müddei-i umumi dava açarak yasalara aykırı durumları ortadan kaldırmaya çalışırdı¹⁵⁰. Dava açmak için herhangi bir suçun işlendiğine dair haber alması gerekmektedir. Yapılan ihbarın ilkin tahkikatın yapılmasına uygun olup olmadığına karar verilirdi. Mesela muhbir müddei-i umumiye gelerek falan kişi falan kimseden borç para almıştır diyerek ihbarda bulunduğunda müddei-i umumi bunun

¹⁴⁷Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, s.142.

¹⁴⁸Türk Hukuk Lügati, s.252.

¹⁴⁹Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.248.

¹⁵⁰Ejder yılmaz, "Savcıların Hukuk Davalarındaki Görevleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 29, S 1-2, Ankara, 1972, s.260.

ceza hukukunu yakından uzaktan alakadar etmediğini bilir ve takipsizlik kararı vermiştir. Fakat yapılan ihbarda suçun bütün delilleri göz önünde bulunduğu mesela sokakta herhangi bir hırsızlık olayı yaşanmışsa ve ihbar eden kişi ile birlikte suçu işleyen kimse birlikte olduklarını ihbar etmişse bu defa müddei-i umumi delilleri göz önünde bulundurarak tahkikat sürecini başlatmıştır. Fakat başka bir ihbarda suça ait hadisenin ne şekil meydana geldiği izahı olmadığında, delillerin önemli bir kısmının tespit edilmediği ya da olayın zaman aşımına uğraması gibi durumlarda müddei-i umumi araştırmalara başlamıştır. Daha sonra bulunan delillerin neticesinde uygun görürse iddianamesini hazırlayarak dava açmıştır. Ancak deliller yetersiz ise müddei-i umumi takipsizlik kararı çıkartmıştır¹⁵¹.

Müddei-i umumilerin cezaya ilişkin görevleri ilk olarak adli zabıtaya ait olan görevler ve ikinci ise asli olan görevleridir. Bu asli görevler, hukuk-ı umumiye davasını açmak, herhangi bir dava hakkında mahkemece verilen ve kanunlara uygun olmayan davaların hükmünü, gerekli yerlere müracaat ederek dava hükmünün düzeltilmesini sağlamak ve mahkemelerde çıkan hükümlerde verilen cezaî işlemi uygulamak idi. Adli zabıta görevleri ise, derhal meydana gelen suçun mahalline giderek failleri yakalamak, delilleri toplamak ve gerekli araştırmayı yapmak ve suç mahallinde kimler varsa oradan ayrılmasına müsaade etmemek bu kişilerin olay hakkında ifadelerine başvurmaktır. Bu ön tahkikatı yapmak müddei-i umuminin görevi olduğu gibi bu görevler adli zabıta memurlarından olan polis, komiser, kaza kaymakamları, nahiye müdürleri ve jandarma zabitanı da yapabilmekteydi¹⁵².

Olay mahallindeki suçlu kimselerin yakalanıp, suç ve unsurlarının araştırılması ve tahkikat işleminin kolaylaştırılması zabıta ve mülkiye memurlarının işidir. Bununla birlikte ilk soruşturma için müddei-i umumilerin gönderilmemesi gerektiği adliye nezareti tarafından vilayetlere bildirilmiştir¹⁵³.

Müddei-i umumi suç mahalline geldiğinde dilerse tahkikatı yapan adli zabıta memurunun devam etmesine izin verebildiği gibi tahkikatı da bizzat kendisi devam ettirebilirdi. Tahkikat zabıt varakasına kaydedilir, tutulan varakalarda müddei-i

¹⁵¹Baha Arıkan, “Hazırlık Tahkikatı ve Takipsizlik Kararı”, *Ankara Barosu Dergisi*, S 2, 1950, s. 1-2.

¹⁵²Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s 248-260.

¹⁵³BOA,DH.MKT955/59.

umuminin yeniden tahkikat yapılmasını ön görürse iddianamesi ile birlikte soruşturmayı açan ilk müddei-i umumiye göndermiştir. Eğer tahkikat gerekmiyorsa müddei-i umumi iddianamesiyle birlikte varakaları yine ait olduğu mahkemeye göndermiştir. Mahkemede zabıt kâtibi müddei-i umuminin iddianamesini okuduktan sonra müddei-i umumu durumu beyan eder, daha sonra mahkemeye çağırılan şahitler teker teker dinlendikten sonra yemin etmeleri istenilmiş. Şahitler ve müddei-i umumi dinlendikten sonra sanıklar müdafaalarını yapar, mahkeme heyeti kararını vermek üzere müzakere odasına çekilirdi. Mahkeme heyeti sanığın beraatına karar verirse sanık serbest bırakılırdı ya da suçlu olduğuna karar verirse cinayet davasına dair hükümler hiçbir tarafın talebine gerek olmaksızın temyiz mahkemesi gönderilirdi. Temyiz mahkemesine gönderilen dava kabul edilir ise karar müddei-i umumiye bildirildikten sonra üç gün içinde hüküm uygulanmıştır. İdam cezasına dair hükümlerin uygulanması ise ceza kanunnamesinin on altıncı maddesine göre irade-i seniyyenin çıkmasından sonra uygulanmıştır.¹⁵⁴.

Adlîye nezaretine mensup alan adlî müfettişler, 1879 tarihli Teşkilat-ı Mehakim Kanunuyla birlikte adli teşkilatta yerini almıştır. Görevleri mahkemelerin işleyişini kontrol etmek, adlî işlerin belli bir disiplin halinde yürütülmesini sağlamaktır. Adlî müfettişler gezici idiler. Müfettişler senenin bir ayında merkez vilayetlerinde görevlerini yerine getirirken, kalan zamanda ise teftişlere çıkmak zorunda idiler. Başka vilayetlere teftiş görevine gittiklerinde yerlerine vekâleten birilerini bırakmışlardır. Vilayetlerde görevlendirilen müfettişler, zamanla teftiş işlerini askıya aldığından bu konuda şikâyetlerin geldiği görülmüştür. Yapılan şikâyetlere göre müfettişlerin teftişe çıkmaları gerektiğinde teftişe çıkmadıkları ve görevleri dışında başka işlerle uğraştıkları, daha sonradan bu göreve atanan kişilerin işin ehli olmadıkları şeklinde birçok şikâyet yapılmıştır. Tahkikatlar suç ve kabahat şikâyetleri doğrultusunda açılmıştır. Tahkikatları bizzat olayın geçtiği yere görevlendirilen müddei-i umumi ve müddei-i umumi muavini açmıştır. Müddei-i umumiler davayı askıya alıp tahkikat süresince görevlerinin başında bulunmayıp ve ya bir dava hakkında tahkikat başlatmaları gerektiği halde tahkikat yapmadıkları halinde söz konusu olan vilayette görev yapan istinaf müddei-i umumiliği davanın

¹⁵⁴ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s 248-260.

gerektiği zaman diliminde tahkikat edilmediğini adliyeye bildirmek zorundadır¹⁵⁵. Müddei-i umumiler olay yerine adlîye nezaretinin izni olmadan gidip tahkikat sürecini başlatamaz idi.¹⁵⁶

Bu şikâyetler neticesinde ve adlî bütçenin yetersizliği gibi sebeplerle adlî müfettişlik birimi kaldırılmıştır. Ve bu müfettişliklerin kaldırılmasından sonra boşta kalan göreve temyiz mahkemesi azaları geçici olarak getirilmiştir. Ancak istenen sonuç alınamayınca bu görev için istinaf mahkemesi müddei-i umumileri uygun görülmüştür. Müddei-i umumilerin istinaf mahkemesinin yanı sıra bidayet mahkemesinin icra dairelerini teftiş etmekle görevlendirilmişlerdir. İş yoğunluğu göz önünde bulundurularak senede bir defa veya nezaretin isteği ile gerekli bir durum söz konusu olduğunda gerekli görülen birimleri teftiş etmeleri ve sonucunu nezarete bildirmeleri istenilmiştir. Böylece müddei-i umumiler aslî görevlerinin yanında bir de müfettişlik görevini yerine getirmekle yükümlü olmuşlardır. Görevleri doğrultusunda hazırlanan talimatnameye göre; İstinaf Mahkemesi müddei-i umumileri her sene mart ayından haziran ayına kadar uygun gördükleri bir zamanda merkez vilayetten başlayarak, liva ve kazalara giderek teftişleri yapmaları gerektiği ve teftişleri kazalarda bir hafta vilayetlerde ise on beş günden fazla kalmayıp, gittikleri her yerin gidiş ve dönüş tarihlerinin belirtildiği raporların nezarete teslim etmeleri istenilmiştir. Talimatnamede görevleri süresince dikkat etmeleri gereken hususlara da yer verilmiştir. Buna göre; mahkemeler gelen davaların neler olduğunu, bu davaların ne kadarına bakıldığı ve ne kadarına bakılmadığını, müddei-i umumilerin suç mahalline vakit kaybetmeden gidip veya gitmediğine, sorgulamanın düzenli ve titizlikle yapılıp veya yapılmadığına, icra dairelerinin işlerini belirli bir disiplin halinde yapılıp veya yapmadığına, adlî personellerin görevlerini gerektiği gibi yapılıp veya yapmadığına ve aynı zamanda teftiş bölgesinde bulunan hapishanelerin teftiş edilmesi istinaf müddei-i umuminin görevleri arasında olmuştur. Böylece müddei-i umumilerin görev ve sorumluluklarını artması ile adli sistem içerisinde beraberinde yığınla aksaklıklar getirtmiştir. Vilayet istinaf mahkemesi müddei-i umumilerine verilen görevde yaşanan aksaklıklar ve dönemin 1895’de yaşanan Ermeni olayları ile İngiltere, Fransa ve Rusya Devleti, Vilayet-i Sitteler de (Erzurum,

¹⁵⁵BOA,BEO358/26780.

¹⁵⁶BOA,DH.MKT2640/68.

Van, Bitlis, Diyarbakir, Sivas, Mamüretü'l-Aziz) ıslahat yapılması istemişlerdir. Bu istekler Bab-ıâli tarafından devletin kanun ve hükümleri ile çakışmayacak uygun bir düzenleme ile ıslahat programı uygulanmaya başlanmıştır ve bu doğrultuda daha önce kaldırılan adli müfettişlikler tekrardan kurulmuştur¹⁵⁷. Tahkikat göreviyle yükümlü olan müddei-i umumilerin görevlerini kötüye kullanmaları ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri takdirde, müddei-i umumiye dair adliye nezaretine yapılan şikâyetler hakkında bir başka müddei-i umumi tahkikat yapmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde müddei-i umuminin gerçekten görevini aksattığı anlaşılmışsa başka bir kazaya tayin edilmiştir¹⁵⁸.

Kanuna aykırı davranan ve görevini kötüye kullandığından dolayı hakkında tahkikat açılan müddei-i umumi tahkikat neticesinin açıklanmasına kadar görevinde kalmasına adliye nezareti tarafından izin verilmiştir¹⁵⁹. Ancak müddei-i umumi kendi rızası ile görevinden istifa etmiş ise tahkikat neticesine göre suçsuz olduğu anlaşılmış olsa dahi müddei-i umumilik makamının boşta kalmaması ve işlerin aksamaması için yeni bir müddei-i umumi tayin edilirdi¹⁶⁰. Köylerde meydana gelen cürümlerin tahkiki için müddei-i umumiler görevlendirilmişlerdir. Müddei-i umuminin herhangi bir sebepten tahkikatı yapamayacağı durumunda müstantik görevlendirilmiştir. Müstantik de aynı şekilde tahkikata gidemeyeceği bir durumda ise tahkikatın ciddi manada düzenli olarak yapılmadığı düşünülmüş ve gerekli görüldüğünde yeni bir müddei-i umumi tayin edilerek tahkikat yapılmıştır¹⁶¹. Müddei-i umumiye tahkikat içinde gerekli görüldüğünde harcırah verilmiştir. Erzurum'un vilayetinde ikamet eden Abdullah Efendi ile ahali arasında ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine tahkikat yapmak için gönderilen merkez müddei-i umumi muavinine iki yüz yirmi kuruş harcırah verilmiştir¹⁶².

¹⁵⁷ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s 230- 234.

¹⁵⁸ BOA,TFR.I.MKM13/1275.

¹⁵⁹ BOA,DH.ŞFR80/ 67.

¹⁶⁰ BOA,DH.MTV19/49.

¹⁶¹ BOA,TFR.I.UM17/1635.

¹⁶² BOA,DH.MKT1141/22

2.1.3. Müdde-i Umumilerin Eğitimleri

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile benimsenen batı hukuku nizamiye mahkemelerin kurulması ile birlikte bu mahkemelerde çalışacak görevlilerin yetiştirilmesi sorun ortaya çıkmıştır. Zira modern eğitilmiş ve hukuksal düzenlemeleri uygulayacak yeterli sayıda uzman ve nitelikli insan bulunmayıp hukuk mektebi daha çok bu ihtiyacın giderilmesi amacıyla kurulmuştur¹⁶³. Bu amaç doğrultusunda hukuksal prensibi öğretmek için “*Kavanin ve Nizamat*” dershanesi açılmıştır. 2 Temmuz 1870 yani (3 Rebiülahir 1287) tarihinde açılan dershanenin eğitim süresi bir yıl olmuştur. Kavanin ve Nizamat dershanesinin yetersiz kalmasıyla birlikte adliye teşkilatında görevli memur ihtiyacını karşılamak amacıyla 1874 yılında Mektebi Sultaniye içinde açılan Mektebi Hukuk-ı Sultaniye modern anlamda ilk hukuk okulu olmuştur, ancak bu okul 1878’ de kapatılarak, 17 Haziran 1880 tarihinde bugünkü hukuk okulunun temeli olarak kabul edilen adliye nezaretinin bünyesinde yaptırılan “Hukuk Mektebi” açılmıştır¹⁶⁴.

1886 da idaresi Mâarif Nezaretine devredilerek öğretim kadrosunda büyük oranda Türkleştiği göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurulan ve günümüz hukuk eğitim sisteminin temelini oluşturan hukuk mektepleri bu sebeple Türk hukuk tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Hukuku uygulayacak ehil kişilerin yetiştiği bu kurumlar olduğu ifade edilebilir¹⁶⁵. Bu okullarda öğrenci adaylara eğitim görmek için belli sınavlar yapılmıştır. Hukuk mektebine eğitim görmek için öğrencileri belli imtihanlardan geçmektedir. Giriş imtihanı için belirlenen şartlar ise şunlardır. Öncelikle öğrenci hatırı sayılır iki kişiden birer referans mektubu ile babasının ismini mesleğinin kendisinin isminin yaşı ikametgâhı hangi okullarda eğitim gördüğünü hangi derslere vakıf olduğunu belirten bir yazıyı hukuk mektebi müdüriyetine teslim etmeleri gerekmektedir. Okula giriş sınavları için gerekli şartları yerine getiren öğrenci yazılı ve sözlü yapılan sınavlara katılmıştır. Yazılı imtihanlarda Arapça ve ya Fransızca bir metin Türkçeye tercüme edilmesi istenilmiş ve aynı zamanda tarih, coğrafya bilimleri ile ilgili sorular sorulmuştur.

¹⁶³ Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, Akademik Kitaplar Yay, İstanbul, 2004, s. 208.

¹⁶⁴ Demirel, “Adliye Nezaretinin Teşkilat Tarihçesi”, s.295-296.

¹⁶⁵ Koyuncu, “Hukuk Mektebini Doğuşu”, s.182.

Sözlü sınavda ise adayların dil bilgileri ölçülmesi hedeflenerek Türkçe, Arapça, Fransızca dil bilgisi kuralları sorulmuştur¹⁶⁶.

Okulda sınıflar birinci, ikinci ve üçüncü olmak üzere üç yıl gibi bir süreye sığdırılmıştır. Dersler ise belirli gün ve saatlerde yapılmıştır. Cumartesi gününden başlatılarak perşembe günü dâhil olmak üzere haftalık olarak devam etmiştir. Cuma ve pazar günleri tatil olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar resmî dairelerde ve farklı düzeyde eğitim veren kurumların aynı gün ve sürelerde tatillerin uygulandığı görülmüş, özellikle hafta tatillerinin belirli günlerde yapılması için verilen gayretler ancak XIX. yüzyılın ortalarında özellikle Tanzimat Fermanının ilan edilmesi ile görülmeye başlanmıştır. Kimi kurumlarda farklı zamanlarda bazen cuma bazen perşembe veya pazar ve salı günleri tatil yapmışlardır. Tanzimat Fermanından ilanından sonra açılan okullarda cuma günü tatil edildiği halde medreseler önceki alışkanlıklara devam ederek salı günü tatil yapmaya devam etmişlerdi¹⁶⁷. Bunun nedeni ise 17 Ocak 1842 den 1935 tarihine kadar Osmanlı Devletinde hafta tatili cuma günü olarak belirlenmiştir. Devletin tebaasının sayısına bakıldığı zaman Müslümanlardan sonra çoğunlukta olan halkın Rum Ortodoks Kilisesinin etrafında toplanan Hristiyanlar oldukları görülür. Hristiyan inancına sahip olan tebaanın ise pazar günleri çalışmamakta olduğu görülmüştür¹⁶⁸. Hristiyan inancına göre çarmıha gerilen İsa pazar günü dirilmiş ve kutsal ruh yine bir pazar günü indirilmiştir. Hristiyanlar için pazar günleri sadece ibadet ve hayır işlerin ayrıldığından o gün resmi tatil olarak kabul edilmiştir¹⁶⁹.

Okuldaki sınavlar birinci sınıfın sene sonunda iki kısımda yapılmıştır, birinci kısım Edebiyat ve Fransızca olup ikinci kısım ise hukuk alanında olmuştur. Edebiyat ve Fransızca dersinin sınavını geçemeyenler hukuk sınavına girme hakkını kaybetmişlerdir. Böylece bir sene daha eğitim görmeye mecbur bırakılmışlardır. Hukuk sınavlarına her sınıfın sene sonunda girmesi zorunlu tutulmuştur. İkinci sınıf

¹⁶⁶ Mehmed Nazım, *Mekteb-i Hukuk Günlerim*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012, s. 3-15.

¹⁶⁷ Cevdet Küçük, “Hafta Tatili”, TDV Yay, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C 15, İstanbul, 1997, s.131.

¹⁶⁸ Hasan Doğan, “Arşiv Belgelerine Göre İslam Hukukunda Geçerli Olduğu II. Meşrutiyet Döneminde Tatiller, İzinler ve Çalışma Süreleri” *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yay, C. 82, S 294, 2018, s.704. ; Yelda Demirdağ, “Osmanlı İmparatorluğunda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *OTAM Dergisi*, S13, Ankara, 2002, s.17.

¹⁶⁹ Kurşat Demirci, “Hafta Tatili”, TDV Yay, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C 15, İstanbul, 1997, s.129.

sınavları ise birinci sınıfının ki gibi olup sadece edebiyat sınavı yerine belagat sınavı yapılmıştır. Burada da aynı şekilde belagat ve makale sınavlarından geçemeyenler hukuk sınavına giremeyecektir. Hukuk sınavları ise her sınıftan okutulan derslerden ibaret olmuştur. Bunların dışında mezuniyet sınavları yapılmaktadır. Bunlar birinci ve ikinci sınıflarda olduğu gibi edebiyat ve hukuk alanında olmuştur. Öğrencilere büyük bir disiplin ve titizlikle hizmet verilmiştir. Bütün öğrenci adayları sınav gününde gelmeleri zorunlu tutularak aksi takdirde öğrencinin sınava gelmemesi ve mazeretlerini müdüriyet tarafından kabul olunmaması durumunda daha sonra sınava girmesi kesinlikle yasaklanmıştır¹⁷⁰.

Mektebin nizamnâmesine göre eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmiş ve mezun olanlar bir sene nizamiye mahkemelerinde aza mülâzemetinde bulunduktan sonra Dersaadet ve Bidayet Mahkemelerinde, mahkeme azalığı yapabileceklerdir. Müddei-i umumi olmak isteyenler ise yine bir sene aza mülâzemeti olarak mahkemelere devam ettikten sonra müddei-i umumilik için ruhsatname alabileceklerdir¹⁷¹.

Avrupa okullarında eğitim süresi bir yıl içinde yedi ay olarak eğitim verilirken, Osmanlı Devletinde ise öğrencilerin daha fazla eğitimden faydalanmaları amacıyla hukuk mektebinde bir yıllık eğitim süresince, dersler dokuz ay yapılmıştır. Bu sürenin sekiz ayı öğrenme, yirmi günü tekrar ve on günü de imtihanlara ayrılmıştır. Üç sene boyunca derslere devam eden ve her yıl üç kez olmak üzere kayıt yenileyerek sene sonunda sınavları başarılı bir şekilde veren öğrenci dördüncü yılın sonunda doktora yani mektebi bitirme sınavına kabul edilmiştir. Doktora yani bitirme sınavına alınan öğrenci, yazılı ve sözlü olarak yapılan sınavına sonra doktora adayı, ilmi bir mesele üzerine bir ödev kaleme almak zorundadır. Hazırladığı ödevini daha sonra Maarif Nezaret temsilcileri ve mektepteki hocalarından oluşan bir kurula savunur ve başarılı olduğu takdirde “*Doktor*” unvanını alır. Unvanı aldıktan sonra mahkemede hâkimlik yapabilmişlerdir. Bu unvanı alamayan öğrencinin haklarını tamamen kaybetmiş sayılmaz, bunlar doktoradan daha kolay bir imtihanla mezun

¹⁷⁰ Nazım, *Mekteb-i Hukuk Günlerim*, s.97-99.

¹⁷¹ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yay, İstanbul, 2010, s. 102.

edilir ve daha sonra lisansiye diploması verilmiştir. Bu diploma ile mezun olan öğrenci mahkemelerde dava vekilliği yapabilmıştır¹⁷²

Osmanlı adlî teşkilatına memur atamak için yapılan bu imtihanlar dışında sadece hükkâm(hâkimler) ve müddei-i umumiler için yapılan sınavlar ise şöyledir. Mecelle-ı Ahkâm-ı Adliye, Ceza Kanunnâmesi, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu, Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye ve Teşkilat, Ticaret-i Berriye Kanunu, Ticaret-i Bahriye Kanunu, Arazi Kanunu, İstimlak-ı Emlak Nizamnâmesi, Fenni Hukuk-ı Düvel imtihanlarına girmeleri mecburidir¹⁷³.

Daha sonra hukuk mektebi mezunlarının mülâzemet süreleri mezuniyet derecelerine göre düzenlenmiştir. “*Aliyü’l ala*” derecesinde mezun olanlar altı ay “*ala*” derecesinde mezun olanlar bir yıl “*Karid-i ala*” derecesinde mezun olanlar da bir buçuk yıl nizamiye mahkemelerinde mülazemetlik suresini geçirmişlerdir. 1911 de yayınlanan bir talimatnamede adlîyede istihdam olmak isteyen hukuk mektebi mezunlarının adliye çeşitli birimlerde görev alabilmeleri için öncelikle bir staj evresi geçirmeleri gerekmektedir. Toplamda altı ay yapılması gereken staj yerleri ve süreleri su şekilde kararlaştırılmıştır. Mahkeme-i hukuk ve ticaret iki ay, icra dairesi bir ay, müddei-i umumilik bir ay ve mahkeme-i cezaiye iki ay olarak görev yapmışlardır. Mektep mezunları kadrolu memur gibi çalışacaklardır. Mezunlar bu staj süresinin yanı sıra teoride öğrendiklerini pratikte uygulamak adına derslane-i tatbikata adı altında eğitime devam etmişlerdir. Burada derslerin yarısı hukuk diğer yarısı cezaya ayrılmıştır. Derslere devam edenler ilerde karşılaşabilecekleri ceza, hukuk ve ticaretle ilgili davalara mahkemenin salonunda nasıl bakıldığı uygulamalı olarak anlatılmıştır. Derslere devam edenler mahkeme reisliği, azalık, müddei-i umumilik, dava vekilliği, başkâtiplik gibi görevleri rahatça yerine getirecek üst düzey memur olabileceklerdir. Eğitim veren hocaları tarafından staj süreleri boyunca hazırlanan notlar göz önüne alınarak adayların başarı durumlarına göre bir cetvel hazırlanır ve adliye nezaretine gönderilirdi. Staj süresini tamamlayanlar ve memuriyet tayinlerinde bu cetvellerin içeriğine bakılarak karar verilmiştir¹⁷⁴.

¹⁷²Koyuncu, “ Hukuk Mektebinin Doğuşu”, s. 172.

¹⁷³Nazım, *Mekteb-i Hukuk Günlerim*, s. 143.

¹⁷⁴Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.104.

2.1.4. Müddei-i Umumilerin Tayinleri

Müddei-i umuminin tayin ve azil edilme işlerine adlye nezaretinin duyurduğu padişahın emri ile yapılmaktadır.1888 yılında adliye memurlarının atama ve tayinleri ile ilgili bazı değişiklikler yapılmış, 05.03.1888 yani (22 Cemaziyel Ahir 1305) tarihli kanunla hâkim ve memur-i adliyenin tayinlerine dair kanun uygulanmaya konulmuştur. Adlye nezaretine atanacakların önce Adlye İntihab Encümeni tarafından atamaları yapılır bu atamalar ise adayın hukuk mektebinden mezun olduğu dereceye bakılmıştır. Eğer hukuk mektebinden mezun değilse bu defa ise ikinci yol olarak hukuk imtihanı olup olmadığına bakılmıştır. Adlye İntihab Encümeni tarafından ataması yapılan kişilerin isimleri encümenin imzasıyla sadarete gönderilir ve son olarak padişahın oluru ile atama ve tayinleri yapılmıřtır¹⁷⁵.

Tüm devlet memurları adlye memurlarının da görevleri başlamadan önce padişaha ve devlete sadık kalacaklarına, vazifelerini büyük bir dürüstlükle yapacaklarına ve ahlaki değerlere bağlı kalacaklarına dair yemin ederek görevlerine bařlamıřlardır¹⁷⁶.

2.1.5.Müddei-i Umumilerin Maaşları

Müddei-i umumiler maaşları aylık olarak adlye nezaretinin bünyesinde muhasebe müdüriyeti tarafından verilir ve gelir gider hesapları Divan-ı Muhasebatın teşkil ettiği Kuyud -ı Maaşat Defterine not edilmiřtir¹⁷⁷.

Müddei-i umumiler iki bin kuruş maaşla mahkemelerde görev alırlarken¹⁷⁸ müddei-i umumi muavinlerin maaşı ise bin kuruş ile bin beş yüz kuruş arasında değişkenlik göstermiştir. şura-yı Temyiz Mahkemesine tayin edilen bir müddei-i umumi muavinin maaşı genellikle bin beş yüz kuruş iken¹⁷⁹ bidayet ve istinaf

¹⁷⁵ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.106.

¹⁷⁶ Glden Sarıyıldız, "Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S 1, İstanbul, 2002, s.262.

¹⁷⁷ BOA,İ.HB94/11.

¹⁷⁸ BOA,BEO1824/136783.

¹⁷⁹ BOA,şD3196/117.

mahkemelerinde çalışan müddei-i umumi muavinleri ise bin kuruş maaş almışlardır¹⁸⁰.

Osmanlı ve İran gibi önemli ve büyük aşiretler arasındaki anlaşmazlıkları ve davaları çözmek için oluşturulan komisyona müddei-i umumiler seçilmiştir. Komisyonda görevlendirilen adlî memurları maaşları görev süreleri boyunca maaşlarının bir kat artırılarak ve kendilerine maaşların yanında bir de yaptıkları yol masrafları ve diğer harcamalarının da karşılığı verilmiştir¹⁸¹. Müddei-i umumiler ve muavinleri görevlerinden azil edilirken veya tayinleri yapılana kadar açıkta kaldıklarından kendilerine mazuliyet maaşı adı altında ödeme yapılmıştır. Bir müddei-i umumi muavinine verilen mazuliyet maaşı dört yüz kuruş ile¹⁸² dört yüz altmış altı kuruş arasında farklılık göstererek muavinlere ödenirken¹⁸³ müddei-i umumilere ise muavinlerine oranla verilen mazuliyet maaşları farklılık göstermiştir. Bir müddei-i umumisine verilen mazuliyet maaşı bin yüz kuruş olarak ödenmiştir¹⁸⁴. Memurların maaşları düzenli bir şekilde verilmeye çalışılmış bu hususta Akka müddei-i umumi muavinliğinde iken hakkında söylenen rüşvet suçundan tutuklanan ve beraat kazandığı halde mahkemeyi temyizce hâkim tarafından verilen kararla hizmete geri dönmesinin uygun olamayacağı cevabına dayanılarak mahkemede bulunduğu süre boyunca maaşı hakkında Mehmet Tevfik Abdulhadi Efendi tarafından durumun dilekçe ile üst makamdan bu hususta gereğinin yapılmasının rica etmiştir¹⁸⁵. Nezaret bu dilekçeyi dikkate alarak müddei-i umuminin açıkta kalan maaşının ödenmesi konusunda harekete geçmiştir. Müddei-i umumilerin görevlerinden herhangi bir sebeple istifa etmeleri üzerine birikmiş maaşları var ise adliye nezaretine tarafından ilgili kayıtlı olan defterdarlığa borç miktarı bildirilir ve borçlu olan şahsa biriken maaşının ödenmesi konusunda gerekli ikaz yapılmıştır¹⁸⁶. Ve yahut müddei-i umumi işlediği herhangi bir suçtan dolayı ceza almışsa örneğin, sürgün cezasına çarptırılan veya firarî ise maaşı kesilmiştir. Ancak daha sonraları

¹⁸⁰ BOA,BEO724/54272; BOA,BEO1022/76579.

¹⁸¹ BOA,,DH.MKT2139/85;BOA,DH.MKT159/2.

¹⁸² BOA,BEO339/25381.

¹⁸³ BOA,BEO393/29446.

¹⁸⁴ BOA,BEO513/38465.

¹⁸⁵ BOA,BEO283/21167.

¹⁸⁶ BOA,İ.HB94/11.

ailesinin maddi durumunun kötü olduğu ve ihtiyaçları doğrultusunda ailesine maaşının ödenmesine karar verilmiştir¹⁸⁷.

Müddei-i umumilerin maaşları bazı durumlarda görevlendirildiği vilayetin mal sandığından da tahsil edilmiştir¹⁸⁸. Müddei-i umumilerin maaşlarının dışında kendilerine verilen harçlarda birer gelir kaynakları olmuştur¹⁸⁹. Ayrıca müddei-i umuminin görevini layıkıyla sadakatle yerine getirmesi görev ahlakına bağlı kaldıkları sürede kendilerini ödüllendirmek amacıyla birer maaş ikramiye verilmiştir¹⁹⁰. İdare Meclisi'nde bakılması gereken vergi ve mülkiye davalarının düzenli ve sistemli bir şekilde yürütülmesi için mahkeme harcından müddei-i umumiye maaş verilmiştir¹⁹¹. Müddei-i umumilerin kırtasiye ve yol harçlıkları mahkemenin mal sandığından da ödenmiştir¹⁹². Ahali arasında yaşanan huzursuzluk ve kavgadan dolayı tahkikat yapmak için gönderilen müddei-i umumi muavinine masraflarına karşılık iki yüz yirmi sekiz kuruş verilmiştir¹⁹³. Suç mahalline tahkikat yapmak ve muhakeme edilmesi için oluşturulan komisyonda gidecek olan müddei-i umuminin maaşını adlîye nezaretince karşılanılarak kendisine yol masrafı içinde ayrıca para ödenmiştir¹⁹⁴.

Maaşlar düzensiz ve ya eksik yatırıldığı takdirde müddei-i umumi nezarete telgraf ile bildirilmiştir. Bazı durumlarda Bab-ı âli'nin kararı ile maaşlar verilmemiştir¹⁹⁵. Bu durumda müddei-i umumi maaşının ödenmesine için Adliye Nezaretine gönderdiği dilekçe ile maaşını uygun görüldüğü takdirde geri almıştır¹⁹⁶. Müddei-i umumi istifa ettiği halde kalan maaşlarını eksiksiz alabilmişlerdir¹⁹⁷. Müddei-i umumilerde dâhil olmak üzere hiçbir memur kanuna aykırı olarak görevden alınıp sürgün edilmemiştir¹⁹⁸. Müddei-i umumi yaptığı herhangi bir

¹⁸⁷ BOA, İ.HB94/11.

¹⁸⁸ BOA, DH.MKT606/21.; BOA, DH.MKT2558/113.

¹⁸⁹ BOA, DH. DMK 422/ 6.

¹⁹⁰ BOA, TFR. I. ŞKT13/1270.

¹⁹¹ BOA, ŞD1787/3.

¹⁹² BOA, ŞD3201/106; BOA, ŞD3201/107.

¹⁹³ BOA, DH.MKT1141/22.

¹⁹⁴ BOA, DH.MKT1216/46; 1475/75;

¹⁹⁵ BOA, TFR. I. MKM11/1031.

¹⁹⁶ BOA, TFR. I. ŞKT22/2117.

¹⁹⁷ BOA, TFR. I. KV72/7191.

¹⁹⁸ BOA, DH. MUİ82/47.

usulsüzlük neticesinde görevinden uzaklaştırıldığı halde daha öncesinde görevinde bulunduğu süre zarfında almadığı maaşı daha sonra kendisine eksiksiz olarak verilmiştir¹⁹⁹.

Maaşların ödenmesi özel bir görev için görevlendirilen müddei-i umumiler ve ya yüksek bir rütbeye sahip olan müddei-i umumi veya emekli olan müddei-i umumiler için farklı şekillerde olmuştur. Örneğin, emekli olan baş müddei-i umumi muavini Ahmet faik beyin, iki aylık emekli maaşının Osmanlı Bankası aracılığıyla ödenmiştir²⁰⁰.

Memurin-i Mülkiye Terakki Tekaüd Kararnamesine göre ilmiye, askeriye, bahriye, zaptiye ve belediye teşkilatı bu Tekaüd Kararnamesinden uzak tutulmuş. Bunların dışında kalan diğer adliye nezareti ve diğer dairelerde çalışan memurlar Tekaüd sandığına dâhil edilmiştir. Bu yönetmelik yirmi yaşından sonra maaş almaya başlayan memurların tekaüd almaya hakları bulunmuş. Mahkeme reisi müddei-i umumiler ve diğer adliye memurları bağlı oldukları nezaretin dairesine bir dilekçe ile müracaat etmişlerdir. Müracaat ederken emeklilik dilekçelerinde ne kadar maaş aldıkları, eğer görevlerinden ayrılmış iseler sebebini veya ceza alıp almadıklarına dair memuriyetteki durumlarını anlatan hizmet cetvellerini de eklemişlerdir. Emeklilik dilekçeleri ve bu evrakları nezaretten mülkiye tekaüd sandığına gönderilerek emeklilik işlemleri başlatılmış. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi malulen emeklilik olmak dışında emekli olmak için devlette otuz sene hizmet etme şartı aranmıştır. Otuz yılını dolduranlar maaşının yüzde beş kesintisiyle yeni maaşıyla emekli olunmuştur²⁰¹. Memuriyette on seneyi doldurmadan, Memurin-i Mülkiye Tekaüd Kararnamesi'ne göre on sene hizmet süresini doldurmayan adliye memurların aile ve evlatlarına maaş verilmemiştir²⁰².

¹⁹⁹ BOA, BEO466/3907.

²⁰⁰ BOA, KB.MAA.FE2/15.

²⁰¹ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s. 132.

²⁰² BOA, ŞD639/7.

2.1.6.Müddei-i Umuminin Kıyafetleri

Adlîye nezareti, adlî memurlarının mesai saatleri içersinde özel kıyafetler giymeleri gerektiği konusunda bazı girişimlerde bulmuştur. Konuyla ilgili sadaretin yazısında adliye memurlarının özel kıyafetler giymesinin gerektiği ve gerekçeleri açıklamıştır. Yazıda, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde mahkeme memurlarının uzun bir cübbe giydiği ve başlarına şapka taktıkları ifade edilmiştir. Bu amaçla bütün mahkemelerinde çalışan adlî memurların özel kıyafetler giymeleri gerektiği bildirilmiştir. Mahkeme heyetine özel kıyafetlerin giydirilmesinin amacı ise mahkeme heyetinin, dava sahiplerinin gözünde ihtişamlı bir görüntü sağlamak idi. Nezaretten bildirilen yazıya göre; mahkemede görevli üst yüzey adlî memurların derecelerine göre üniforma giymeleri ve fes takmaları zorunlu tutulmuştur. Adlîye nezareti böyle bir girişimde bulunmasına rağmen adli memurların her biri çeşit çeşit kıyafetler giyinmiş olmalarından dolayı sadaret tarafından adli nezaretine tekrardan 13.09.1897 (16 Rebeülahir 1315) tarihli yeni bir bildiri gönderilmiştir. Bildiriye göre, memurlar siyah renginde bir setre giymeleri ve kıyafetlerine uygun boyunluk takmaları kararlaştırılmıştır. Bütün bu bildiri ve zorunluluklara rağmen adli memurların hiçbir kıyafet kuralına riayet etmedikleri adlî nezaretin 09.12.1909tarihinde mahkemelere gönderdiği yazısında anlaşılmaktadır. Yazıda kıyafetlerle ilgili yenilikler ve zorunlu tutulan kurallar bir daha kaleme alınmıştır²⁰³. Adlîye memurların kıyafetleri rütbe sahibi memurların mahkemelerde giyecekleri kıyafetleri batı model alınarak yeniden düzenlenmiştir. Her rütbenin kıyafetinin süs ve işleme derecesine göre değişiklik göstermiştir²⁰⁴. Kararlar padişahın verdiği emirlerine riayet edilerek verilmiştir. Kararlara göre; adliye nezaretinde görevli müddei-i umumilerin özel kıyafetleri rütbelere ve derecelerine göre farklılık göstermiştir. Baş müddei-i umumi bala forması giymiştir. İstinaf Mahkemelerinde görevli olan müddei-i umumiler evvel-i evvel üniformasını giymişlerdir. Son olarak mütemayiz adlî üniformayı ise mahkemelerde görevli olan müddei-i umumilerin muavinlerinin giyerken, saniye üniformasını liva müddei-i umumi muavinleri ve

²⁰³Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s 136.

²⁰⁴Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yay, 1993, İstanbul, s. 46.

salise üniformasını da kaza müddei-i umumi muavinlerinin giymeleri zorunlu tutulmuştur²⁰⁵.

2.1.7. Müddei-i Umumilerin Çalışma Saatleri ve İzinleri

Adliye nezaretine nizamiye mahkemelerinde çalışan memurlarla ilgili bir takım düzenlemeler yapılmış. Teşkilatı Mehakim-i Kanunu ve Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanuna göre adliye memurların çalışma saatleri belirlenmiştir. Düzenlemeye göre nizamiye mahkemelerinde çalışan memurların çalışan memurlar tatil günlerinde hariç ez az beş saat mahkemede bulunmaları ön görülmüştür. Mahkeme reisleri ve azaların bazılarının pazar günlerini tatil sayarak mahkemeye gitmeleri tespit edilerek adliye nezareti 1909 tarihli taşra teşkilatına gönderildiği yazıda, cuma günü haricinde adliye memurlarının öğleden önce üç saat öğleden sonra ise dört buçuk saat görevlerinin başında bulunmaları ve bir saat öğle tatili arası verilmesi ve bu kurallara uyulması istenilmiştir. Bu çalışma saatleri sadece Adliye nezareti memurları için değil diğer devlet dairelerinde çalışan memurlar içinde geçerli olmuştur²⁰⁶.

Adliye nezareti tarafından merkezdeki mahkeme başkanlıklarına, müddei-i umumiliklere ve nezaret müdüriyetlerine gönderilen 1910 tarihli yazıda ise bütün adliye memurlarının sabahları saat dokuz buçukta işlerinin başlarında olmaları ve bir saat kadar mahkemenin dâhili işleri görüldükten sonra saat on buçuktan on ikiye kadar mahkemenin yapılacağı, öğle tatilinin ise on iki ile saat bir arasında olacağı ve öğleden sonra saat dört buçuğa kadar çalışmaya devam edileceği bildirilmiştir. Ayrıca bu çalışma saatlerine sadece müddei umumilerin değil bütün adliye memurlarının özenle dikkat etmeleri istenilmiştir. Adliye memurlarının görevlerini atamaları için alınan kararlara ve yapılan uyarılara rağmen bir sonuç elde edilmemiş ve buna istinaden merkezdeki müdürlüklere ve mahkemeler için bir talimatname hazırlanılmış. Bu talimatnameye göre adliye memurlarının devam konusunda dikkat etmeleri gereken kurallar şunlardır: mahkemede görülen dava sırasında memurların çıkış saati olsa dahi dava süresince görevlerinin başında olmaları gerekirse, müddei

²⁰⁵Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s 137.

²⁰⁶Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s. 117.

umumi hâkimler dâhil olmak üzere bütün adlîye memurları gün içerisinde görev sürelerinin bittiği gerekçesiyle mahkeme veya bağlı olduğu daireden ayrılamaz. Eğer ayrılırsa görevini terk etmiş sayılmıştır. Düzenin sağlanması için belli bir disiplin hâlinde tutulan devam cetvelleri sabah ve akşam olmak üzere memurların geliş saatlerinden önce, mahkeme reisi, daire başkanı ve başkâtibin masasında bulunacak, bütün memurlar mahkeme reisi dâhil olmak üzere imza atacaklar, herhangi bir nedenden dolayı gelmeyip veya çıkış saatinden önce görev yerinden ayrılırsa isminin karşısına çizgi çekilmiştir. Bir suçun işlendiği takdirde olay yeri tahkikatının yapılması için bidayet müddei umumi muavinleri sırasıyla adliyede nöbet tutmuşlardır. Öğle yemeklerinin yenmesi için verilen öğle tatilleri ise yemek molasından önce görev yerini terk etmek yasak olduğu gibi yemek vaktinin bitimiyle hemen görevlerinin başına dönülmesine dikkat edilmiştir²⁰⁷.

Adlîye memurları ve müddei-i umumilerin izinleri ise nezaret tarafından yerine getirilmiştir. Hastalık sebebiyle istenilen izinlerin dilekçesine ek olarak hekimden alınan raporlar da ilave edilmiştir. Hastalık, doktor tarafından tespit edilgi ve hastalığın tedavi süresi ile ilgili gerekli olan izin ne kadar ise verilerek bir sene kadar da ayrıcalık yapılmıştır. Eğer bu süre içerisinde memurun hastalığında bir düzelme olmaz ise ve ya tedavisinde ümit olmaz ise kişi tekaüt kanuna göre malûl sayılmıştır. Eğer hastalığının iyileşmesine dair ilerleme olmuştur. Ancak izin süresi uzatılmıştır. Tedavi için alınan izinlerde, izin süresince memura maaşının tam olarak verilmemesine ve masasının yarısının yerine vekâleten atanan kimseye verilmesine karar verilmiştir. 1879 tarihli memurin-i mülkiye terakki ve tekaüt kararnamesi ile maaşlardan kesilen paralardan tekaüd sandığı kurulmuştur. Adlîye nezareti tarafından kendilerine göre tekaüd sandığı kurmak istemişler ve hazırladıkları nizamnamesi sadarete sunulmuş fakat adliye memurlarının hazırladığı tekaüd nizamnamenin içeriği ile mülkiye tekaüd kararnamesinin içeriği arasında bir fark olmadığı için ilerde ikilik yaratacağı gerekçesiyle nizamname kabul edilmemiştir²⁰⁸. Mesai dışında çalışan memurun mesaiye kaldığı sürece maaşına ek bir ücret ödenmiştir²⁰⁹.

²⁰⁷ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s. 121.

²⁰⁸ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.131.

²⁰⁹ BOA,MV221/5.

Adlîye nezaretinin kuruluşundan itibaren nezarete çalışan memurların mesai saatlerine uymadıkları ve bu düzensizliği gidermek maksadıyla çalışmalar yapılmış. Birbiri ardına talimatnameler ve nizamnameler yayınlanmıştır. Mesai saatlerinin düzenlemelerle birlikte bir de 1910 tarihinde memurların izin hakları yeniden düzenlenmiştir. Memurlara verilen izin sürelerini dolduranlar izin hakları iptal edilir veya verilen mazeretlere göre süre uzatılabilir, izinlerini sürelerini suiistimal eden memurların görevlerinden istifa ettikleri sayılacak ve bu talimatnameye eklenmiştir. İzin sürelerinde haksız kazanç elde edilmesini önüne geçmek için adli personelin izin süreleri maliyede görevli olan yetkililer haberdar edilmiştir. Hatta bu konuya daha da önem verilmiş ve daha da ileri gidilerek mesai saatlerini aksatan adli memurlar için cezai işlemler uygulanmıştır. Alınan bu tedbirlere rağmen görevlerini aksatan personelin sayısında azalma görülmemiştir. Hal böyle olunca dönemin gazetelerinde dahi adlî personelin uyması gereken mesai saatlerini gazetelerde dahi yayınlamışlardır. “*Tanin Gazetesi*”, 1911 tarihindeki baskısıyla iltizam-ı devam başlığıyla mart ayının başından itibaren müddei-i umumiler hâkimler ve diğer mahkemede görevli olan diğer adli memurların sabah erken gelmelerine karar verilmiştir²¹⁰.

Mesai saatlerine uymayan sistemdeki disiplini yok sayacak müddei-i umumi veya mahkeme reisinin ise kim tarafından sorgulanacağına dair evrak 19 Kasım 1912 de dâhiliye nezaretince bildirilmiştir. Bu bildiriye göre mülkiye memurları adli ve diğer devlet memurlarının üzerinde denetim hakkına sahip olduğundan diğer dairelere uygulandığı şekilde adliye memurlarına da devam etmeyenlere vazife başına getirtmek için alınan kararların uygulanmasında her zaman ve her koşulda yetkili olmuşlardır. Bu bildiri vilayetteki adliye memurlarını rahatsız ettiğinden ve bu karara karşı olduklarını İstanbul Adliye Nezaretine iletmişlerdir. Bunun üzerine 31 Aralık 1911 de adliye nezaretinden, dâhiliye nezaretine yazılan yazıda adliye memurlarının görevlerini suiistimallerden ve aksatanlar hakkında gerekli muamelenin yapılmasının usulen adli nezarete ait bir görev olduğunu ve bu sebeple adlî personelin, mülkiye memurları tarafından denetim altına alınmaları uygun olmadığını ifade etmiştir. Yazışmalar neticesinde dâhiliye nezareti 9 Ocak 1912 de

²¹⁰ Ahmet Yüksel, “Mesai Saatleri Ekseninde Osmanlı Bürokrasisinde Yargının Bağımsızlığı Tartışması”, *Tarihin Peşinde Uluslar Arası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, S 12, 2014, s.55.

verilen karar göre; mesai saatlerine dikkat göstermeyen ve sisten içerisindeki disipline uymayan müddei-i umumi ve mahkeme reislerini ve diğer adlî personel hakkında gerekli işlemlerin yapılmasının görevini usulen adlî memurlara ait olduğuna karar verilmiştir²¹¹.

2.2.TANZİMAT SONRASI DÖNEMDE MAHKEMELER ve MÜDDEİ-İ UMUMİLER

Birinci derece mahkeme görevini gören bidayet mahkemelerinde müddei-i umuminin olmadığına yardımcıları, ikincil bir mahkeme görevini gören istinaf mahkemelerinde müddei-i umumiler ve istinaf mahkemelerinden yüksek bir merci olan temyiz mahkemelerinde ise müddei-i umumilerin amiri olan baş müddei-i umumiler görev almışlardır²¹².Mahkemelerde müddei-i umumi tayin edilmesinde yaşanan en büyük sıkıntı adlîye teşkilatının diğer birimlerinden de olduğu gibi yeterli sayıda elaman olmamasından kaynaklanmıştır birçok yerde zabıtlar, kolluk görevleri ek görev olarak müddei-i umumin görevini yerine getirmişlerdir²¹³.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı mahkemeleri tek dereceli olarak kadıların usule ve hukuka uygun olarak verdikleri hükümler genel ve geçer olmuştur. Ancak taraflar herhangi bir konuda verilen bir hüküm hukuka ve muhakeme usulüne aykırı buldukları takdirde itiraz edebilmeleridir. Bu itiraz merkezdeki Divan-ı Hümayuna yapılmıştır. Zaman içerisinde Divan-ı Hümayunu fonksiyonunu sadrazam dairesi lehine kaybetmesi ile muhakeme hükmüne itiraz ve kadılar hakkında yapılan şikâyetlere sadrazam huzurunda“*huzur-ı murafa*” denilen, kazaskerin itiraz ve şikâyetleri inceler ve gerekirse davaları yeniden muhakeme eder ve yeni bir hükme bağlamıştır. Huzur-u murafa divanı mezalim fonksiyonunu usulen ve bir mahkeme olmaktan çok kadıları denetleyen birer idare mahkemeleri gibi çalışmışlardır. Tanzimat döneminden sonra taşra meclisleri istinaf ve bidayet mahkemeleri olarak görev yapmaya başlamıştır. Meclis-i Valâ'lar da bu kararlara

²¹¹Yüksel,“Mesai Saatleri Ekseninde Osmanlı Bürokrasisinde Yargının Bağımsızlığı Tartışması”, s. 60-61.

²¹²Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, İstanbul, 1315, s.414.

²¹³BOA,AMKT.MHM675/12.

karşı gidilebilecek bir temyiz mahkemesi olarak çalışmıştır. İstinaf ve temyiz adıyla bilinen bu mahkemelerin İslâm hukukunda yer almamış olması İslâm hukukunun buna cevaz vermediği anlamına gelmemiştir. Hukuka aykırı verilmiş hükümlerin ve bu hükümleri veren hâkimlerin kontrolü her zaman mümkün olmuştur. Kuran-ı Kerim ve sünnete uygun sonuca karar verilen davanın tekrardan görülmesi lüzumsuz, yararsız ve zaman kaybı olarak görülmüştür. Öyle ki bir hukukçunun görüşü başka bir hukukçunun görüşü ile bozulmamıştır. Bunun yanında hukuka aykırı bir hükmün her zaman başka bir yüksek merciye başvurulması mümkün olmuştur. Ortada herhangi bir iddia olmaksızın davanın tekrar görülmesi ancak hükümdarın emriyle ya da izniyle görüşülebilmıştır. Şeyhülislâm Ebu Suud Efendi'nin hukuka uygun bir şekilde sonuca vardığı aynı zamanda kadınında onay verip infaz edilen davanın bir daha muhakeme edilmeyeceği, muhakeme edilse dâhi davanın hukuka uygun hüküm verildiği açık ise hükmün değiştirilemeyeceği şeklinde fetvası mevcuttur²¹⁴.

2.2.1.Bidayet Mahkemeleri

Davaları birinci dereceden gören ve neticeye kavuşturan asliye mahkemesi²¹⁵, olan bidayet mahkemeleri Teşkilat-ı Mehakim Kanununa göre kaza liva ve vilayet merkezlerinde kurulmuştur. Usûl-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanununa göre bidayet mahkemelerinde bir müddei-i umumi muavini ve bir sorgu hâkiminin bulunması gerekmektedir. Kaza bidayet mahkemesinin de kanunlarda bu şekilde kurulması gerektiği öngörülmesine rağmen merkezde tayin edilmesi gereken mahkeme reisi, müddei-i umumi muavini atanamadığında müddei-i umuminin yerine kaza bidayet mahkemelerinde polis komiserleri, polislerin olmadığı zamanlarda ise jandarma kolluk kuvvetleri görevlendirilmiştir²¹⁶.

Kazalarda bidayet mahkemeleri yetişmiş elemanın az olması ve adliye bütçesinin kısıtlı olmasından her kazada mahkemeler kurulmadığı gibi ceza ve hukuk davaları ayrı ayrı dairelere ayrılmayıp tek bir mahkeme dairesinde davaları görülmüştür. Birçok kazada bidayet mahkemesi olmamasından ahali ceza ve hukuk davalarının görünmesi için en yakın kazadaki ya da liva bidayet mahkemelerine

²¹⁴ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yay, İstanbul, 2004, s. 46-47.

²¹⁵ *Türk Hukuk Luğatı*, s.37.; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lüğat*, s. 113.

²¹⁶ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.146.

gitmek zorunda kalmışlardır. Örneğin Tortum kazasındaki ahali bidayet mahkemelerinin olmamasından Erzurum'a gitmek zorunda kalmışlardır. Livalarda bidayet mahkemesi kazalara oranla daha fazla olmuş ve bunun yanı sıra mahkemenin her dairesinde iki kâtip bir icra memuru iki mübaşir müddei-i umumi muavini bulunması gerekmektedir. Liva ve kazalarda olduğu gibi vilayet merkezlerinde de bidayet mahkemesi bulunmuştur. Liva bidayet mahkemesi ile aynı statüde olan vilayet bidayet mahkemesi hukuk ve ceza davalarına ayrılmıştır²¹⁷.

Bu hususta Erzurum Vilayetinde adli teşkilatının hâkimiyet ve emri altında hukuk, ceza ve ticaret davalarının görüşülmesi için bidayet mahkemelerin kurulması ve mahkemelere tayin olunacak adli memurların maaşlarının düzenlenmesi için bildiri gönderilmiştir²¹⁸.

2.2.2.İstinaf Mahkemeleri

En eski anlamda istinafta uyuşmazlık ilk derece mahkeme görevini gören bidayet mahkemelerinde görülen davalardan, yargılamadan tamamen bağımsız olarak ortaya çıkan yeni değişiklikler bir sınırlamaya tabi olmadan öne sürülen yeni bir delil ve olayları göz önünde tutarak mahkeme tarafından aynı davanın tekrardan ele alınması ve karara bağlanmasıdır. Yani istinaf anlayışına göre ilk derece mahkemede davaların görüşülmesi ardından bu mahkemeden bağımsız olarak ikinci derece mahkeme görevini gören istinaf mahkemesinde davanın tekrardan görüşülmesidir²¹⁹.

İlk derece mahkemelerin verdiği nihai kararlara karşı istinaf yoluna başvurulabilir, İstinaf yoluna başvurma dilekçe ile yapılırken, dilekçeye tarafların sayısı kadar örneği eklenir. Dilekçede bulunması gereken hususlar ise şöyledir: istinaf yoluna başvuran tarafın ve davada karşı tarafın adları ve ikametgâhlarının yazılması gerekmektedir. Eğer varsa taraflardan her birinin vekillerinin adlarının ve ikametgâhlarının yazılmış olması gerekmektedir. Kararın hangi mahkemede verildiği, kararın verildiği tarih, kararın özeti, istinaf yoluna başvurulmasının sebebi ve son olarak istinaf yoluna başvuran tarafın ve vekilinin imzası dilekçede mümkün mertebe

²¹⁷Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.145-150.

²¹⁸BOA,BEO3828/287049.

²¹⁹ Ejder Yılmaz, *İstinaf*, Yetkin Yay, Ankara, 2005, s. 21.

olması gereken hususlardır²²⁰.Geniş anlamda istinaf mahkemelerine bakıldığında, ilk derece mahkemeden bağımsız olarak ikinci derecede görev yapan istinaf mahkemelerinde tekrarlana muhakeme edilir. Vakaların yeniden incelenmesi durumu, istinaf mahkemelerin hukuki denetim makamı olan temyiz mahkemesinin yaptığı işten farklı olarak bir vaka yani olay mahkemesi görevini görmüştür²²¹.

Teşkilat-ı Mehakim Kanununa göre vilayet merkezlerinde istinaf mahkemeleri bulunması gerekirdi. Her vilayetin istinaf mahkemesi, vilayete bağlı bidayet mahkemelerinden gelen ceza, hukuk ve ticaretle ilgili öncelikli olan davalar incelenirdi. İstinaf mahkemeleri de bidayet mahkemeleri gibi yerin büyüklüğüne göre ceza ve hukuk dairelerine ayrılırdı. İstinaf mahkemelerinin her dairesinde hâkim müddei-i umumi ve dört aza bulunduğu gibi kâtip mübaşir gibi adliye memurları bulunmak zorundadır. İstinaf mahkemesinin ceza dairesi, vilayete bağlı livaların Bidayet Mahkemelerin cünha derecesinde olduğuna dair verilen hükümler istinafen görülmüştür. Cinayet hükümleri istinaf olunamamaktaydı. Bu hükümler temyiz mahkemesi tarafından incelendikten sonra dava kesinleşirdi. Ceza davalarında suç ile ilgili verilen hükümler kesin olduğu için yalnız cünha ile ilgili hükümlerde İstinaf Mahkemesine müracaat edilmiştir²²².

Adliye teşkilatında ve yeterli sayıda eleman olmaması ve mali sıkıntılar nedeniyle taşradaki istinaf mahkemelerine bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bazı vilayetlerdeki hukuk ve ceza dairelerine ayrılmış olan mahkemelerin ceza daireleri kaldırılarak tek bir hukuk dairesinden hizmet vermeye devam etmiştir. Yapılan düzenlemeler sonucunda Edirne, Selanik, Manastır, Aydın, Erzurum, Suriye, Halep ve Bağdat vilayetleri ceza ve hukuk dairelerine ayrılırken; Kosova, Konya, Ankara, Sivas, Van vilayetleri ise tek bir daireden oluşan istinaf mahkemesi bulunmuştur. Vilayet adli teşkilatında bir başka düzenleme yoluna gidilerek, adliye teşkilatının mülkiye ye tabi olmadığı istinaf ve bidayet mahkemelerin gerekli görülen yerlerde açılacağı ve bu mahkemelerin hukuk ve ceza dairelerine ayrılacağı ön görülmüştür. Osmanlı hukukunda yeni bir disiplin anlayışının başladığı söylenebilir. Şöyle ki adli sistem içinde bidayet mahkemesinin üstünde başka bir yüksek merci olan istinaf

²²⁰ Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 426.

²²¹ Yılmaz, *İstinaf*, s. 21.

²²² Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.155.

mahkemesinin var olması birinci derece mahkeme hâkimlerinin daha dikkatli karar vermesine sadece hekimlerin değil adlîye nezaretinde görevli olan diğer personellerin işini daha ciddiyetle yapmasına, davanın ikinci kez görülmesi ve gözden kaçan herhangi en ufak bir detayın fark edilmesine vesile olmuştur²²³.

2.2.3. Temyiz Mahkemeleri

Bir şeyi diğerinden seçip, ayırmak anlamına gelen temyiz; hükme dayanarak muhakemenin hukuki olarak bir kez daha araştırılan ve muhakemenin yapıldığı kanun yoludur. Mahkemelerde görüşülen davanın yanlış hükümle veya kanuna aykırı bir şekilde karara bağlanması ve tekrardan bu yanlış hükmün düzeltilmesini amaçlayan bir kanun yoludur²²⁴.

Ceza işlerinde; on beş sene veya daha fazla sürede hürriyeti bağlayıcı olan cezalarda ve ölüm cezalarına ait olan hükümler herhangi bir masrafa tabi olmaksızın temyizen bir kez daha görülürdü. Bu hükümler dışında kalan cezalarda tarafların kanuni süre içinde talepleri ile davaları temyize gitmiştir. Hukuk işlerinde ise; nizamiye mahkemelerinde verilen kararlar ile iki bin beş yüz kuruşa kadar olan alacak davaları dışında sulh mahkemelerinde verilen kararlar temyize gidebilmiştir. Ceza ve hukuk davalarıyla ilgili bir konuda temyizinde başvurular dilekçe ile yapılırdı. Temyiz talebinde bulunan kişi İstanbul'da ise doğrudan temyiz mahkemesinin istida dairesine başvurmuştur. Taşrada ise dilekçeler Bidayet ve İstinaf Mahkemelerine verilirdi. Temyiz dilekçeleri taşrada her iki mahkememin defterlerine kaydedilir, kayıt tarihi oldukça önemlidir çünkü temyiz süreci bu kayda göre hesaplanması zorunludur. Temyiz talebinde bulunan kişi Temyiz dilekçesi ile birlikte temyiz sebeplerinin yazıldığı bir layiha vermek zorundadır kâtip hemen bu layihayı müddei-i umumiye ye teslim etmek zorundadır. Temyiz evrakları müddei-i umumiler tarafından kontrol ettirilir ve adlîye nezaretine göndermiştir. Nezarete gelen temyiz evrakları, baş müddei-i umumiliğine teslim edilerek baş müddei-i umumi ise bu evrakları temyiz mahkemesi dairelerine gönderirdi. Mahkeme ise cünha, kabahat ve cinayet davalarının işlerini seri bir şekilde çalışarak bir ay içinde

²²³Demirel, *Adlîye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.157-158.

²²⁴Recep Akcan, *Usul Kurallarına Aykırılığına Dayanan Temyiz Nedenleri*, Nobel Yay, Ankara, 1999, s. 14.

teslim etmek zorundadır. Ancak işlerin yoğun olmasından aylarca temyiz davalarına bakılmamıştır²²⁵.

Temyiz dilekçesinde bulunması gereken hususlar ise şöyledir; Temyiz eden taraf ile karşı tarafın adları ve ikametgâhlarının yazılması, varsa her iki tarafın yasal temsilcileri ve ya vekillerinin adlarının ve aynı şekilde ikametgâhlarının yazılması, temyiz edilen kararın hangi bölge adliye mahkemesi hukuk dairesinden verilmiş olduğu ve kararın tarihinin yazılması, kararın özeti, temyizcinin nedenleri ve gerekçelerinin gibi hususların yazılması gerekmektedir²²⁶.

Mahkeme daha önceden verilen hükmü bozup kararı yeniden incelemek üzere kararı veren istinaf ve bidayet mahkemelerine geri göndermiştir. Temyiz mahkemesi, istinaf ve bidayet mahkemeleri gibi bir dereceli mahkeme görevini görmezdi. Daha çok davanın esasını değil mahkemenin verdiği kararı ve yapılan muhakemenin kanuna ve usule uygun olup olmadığı hukuki açıdan incelemek esas görevidir²²⁷.

Osmanlı Devleti'nde yalnızca İstanbul'da temyiz mahkemesi bulunmuştur. 1879 tarihli Mehakim Kanunun dördüncü bölümü temyiz mahkemesinin hukuk ve ceza dairelerine ayrılmış zamanla işlerin artması ile bu iki daire yetersiz kalmasıyla yeni bir daireye ihtiyaç doğmuştur. Bu nedenle 1887 yılında Teşkilat-ı Mehakim'in dördüncü bölümü değiştirilerek Temyiz Mahkemesinde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Böylece mahkemelerde bulunan ceza ve hukuk dairelerinin yanı sıra istida dairesi de kurulmuştur²²⁸.

Temyiz mahkemelerinde istida dairesi kurulmadan ceza ve hukuk dairelerinde toplamda on aza bulunurken yeni düzenlemeler ile aza sayısı da artmış ve yazı işleri için de kâtipler görevlendirilmiştir. Mahkeme reisleri temyiz mahkemesi azalarından veya İstinaf Mahkemesinden reislerinden seçilmiştir. Seçilen reisler padişahın emri ile atanmışlardır. Reis-i evvel ve reis-i sani olmak üzere Temyiz mahkemelerinde reisler bulunurdu. Reis-i evvel hukuk dairelerine, reis-i

²²⁵Türk Hukuk Luğatı, s.335. ; Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s. 175.

²²⁶Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 429.

²²⁷Nejat Özoğuz, *Temyiz Mahkemesi Karakteri Kuruluşu ve Tarihi Gidişi*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1944, s.11.

²²⁸Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.167.

saniler ise ceza ve istida dairelerine bakmakla görevlendirilmişlerdir. Temyiz mahkemelerinde müddei-i umumilik görevini baş müddei-i umumi veya yardımcılarını yerine getirmiştir²²⁹.

Mahkemelerde çalışan memurların maaşları ise reis-i evvelin maaşı on bin kuruş, reis-i saninin maaşı ise yedi bin beş yüz kuruş, temyiz mahkemelerin baş müddei-i umuminin maaşı yedi bin beş yüz kuruş olarak ödemiştir. Temyiz mahkemesine ilave edilen istida dairesinin kuruluşundan itibaren çok sayıda dava evrakın inceleyerek diğer hukuk ve ceza dairelerine yardımcı olmuş işlerini hafifletmiştir. Buna rağmen istida dairesinin iş yoğunluğu az görülmüş ve istida dairesine yeni görevlerin verilmesi kararlaştırılmıştır²³⁰.

İstida dairesi daha düzenlemeye tabi tutulmadan önce temyiz mahkemesine başvurulmuş dilekçeleri incelemek ve daha mahkemeye gitmeden önce davanın kanuna uygun olup olmadığını incelemek uygun olanların kabul ederek ait olduğu daireye gönderir uygun olmayanların reddedilmesi görevine sahipken düzenleme ile birlikte yeni görevler verilmiştir. Bu görevler hükümsüzlük ile iddia olan suçlanan konuşmalar neticesinde varılan kararın resmi olarak imzalanan kararnamelerin temyize uygun görerek karar vermek ve bunlar haricindeki dilekçeleri uygun gördükten sonra daireye göndermiştir²³¹.

Temyiz mahkemeleri dairelerinden en çok davanın ceza dairesine geldiği fark edilmiş ve dairenin yükünü hafifletmek ve davaların alelacele görülmesini engellemek için bir takım tedbirler alınmıştır²³².

Yapılan bir başka düzenlemeye göre suç ve suçlunun belirlenmesi için ceza dairesinde görülen davalar, temyiz evrakları temyiz mahkemesi istida dairesi tarafından incelemeye başlanmıştır²³³. Bir üst mahkeme olduğu için temyiz mahkemesine gelen davalar burada görüşülür veya mahkeme kararı bozularak tekrardan görülen mahkemeye dava geri gönderilirken bazı olağan olmayan

²²⁹ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.168.

²³⁰ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s 168-170.

²³¹ *Düstur*, 1.Tertip, C V, s. 992.; Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde. 431.

²³² Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s 173.

²³³ *Düstur*. 1.Tertip, C VIII, s.665.

durumlarda ise gerekirse dava başka bir mahkemeye dahi sevk edilmiştir²³⁴. Temyiz mahkemesinin davayı tekrardan görülmesi için gönderdiği davada mahkeme kararında ısrar ederse bu karar tekrar temyiz edilirse bu defa karar heyet-i umumiye tarafından incelenir, heyeti umumiye de kararı bozarsa dava evrakı tekrardan ait olduğu mahkemeye gönderilmiştir. Temyiz mahkemesi umumiyesinin davayı bozma kararı dairesinde davayı sonuçlandırmak zorunda kalmıştır²³⁵.

Daha önce bahsi geçen mahkemeler nazaran ticaret mahkemeleri özel statüye sahip olduklarından bunların bünyesinde müddei-i umumilere yer verilmemiştir²³⁶.

2.2.4. Muhakeme Usulleri

Nizamiye mahkemelerine ait her dava mahkemeye verilen bir dilekçe ile açılmıştır. Dilekçede davacı ve davalının isimleri meslekleri adresleri gibi bilgilerinin yanı davanın konusu ve gün ay tarih ayrıntılı bir şekilde dilekçede yazılmıştır. Mahkemeye verilen dilekçeye tarih atılarak kayıt edilerek mahkeme reisine teslim edilmiştir. Mahkeme reisi davanın görülmesi için dava için adli personeli belirledikten sonra tarafların muhakeme olacakları günü belirleyerek dava sahiplerine davetiye pusulası göndermiştir. Mahkeme mührünün de basıldığı iki kopyası hazırlanan davetiye pusulaları celp olunacakların adreslerine gönderilmiş, celp gönderilecek kişiler önceden araştırıldığından celp edilecek kişi yabancı ise, celp işlemi konsolosluklar aracılığıyla yapılmış. Mübaşir. Celp olunacak kişiye davet pusulası teslim edip imzaladıktan sonra diğer kopyasını mahkemeye getirmek zorundadır. Gönderilen davetiye pusulasının da bir örnekte şöyle yazmıştır: “*Yunan Devleti tebaasından adı geçen şahıs tarafından, aleyhinizde açılan davanın Eylülün on beşinde perşembe günü saat yedide adı geçen mahkemesince muhakemesinin görüşüleceğinden vaktinde mahkemede bizzat bulunmanız ve ya vekilliği kabul edilen bir senetle vekilinizi göndermeniz gerekmektedir*”²³⁷.

Dava sahiplerine mahkeme tarafından bildirilen gün ve saatte mahkemede bulunmaları zorunlu iken dava sahiplerini bu kurala riayet ettikleri halde mahkeme

²³⁴ Özoğuz, *Temyiz Mahkemesi Karakteri Kuruluşu ve Tarihi Gidişi*, s.17.

²³⁵ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s 174.

²³⁶ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s 245.

²³⁷ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.200.

azalarının zamanında görevlerinin başında olmamaları ve mahkemenin iş yoğunluğu veya görülen muhakemelerin uzaması nedeniyle o gün içinde davalar başka bir güne kalabilirdi. Fakat Usûl-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanununda tarafların mahkemeye çağırılması kısmında, büyük bir titizlikle üstünde durulmuş ve kanuna göre: mahkeme tarafından belirtilen gün ve saat muhakemenin olacağı ve o gün görüşülecek davanın sahipleri dava saatine göre sırasıyla muhakeme odasına alınacakları ve mümkün mertebe muhakemenin yapılacağını belirtmiştir. Fakat bu kanun maddelerine uyulmadığı ve sistemin içindeki disiplinin su istimal edildiği görülmüştür. Hatta tarafların uzak yerlerden mahkemeye vaktinde geldikleri ve saatlerce mahkeme odasında bekledikleri halde davalarının görülmediği ve dava sahiplerinin zor durumda kaldıkları için adliye nezaretine şikâyetle bulundukları ve bu şikâyetlerin zamanla artması nedeniyle adliye nezaretinin bunun üzerine mahkemelere gönderdiği yazısında, mahkeme görevlerinin kanunlara uyulması gerektiğini bilhassa davaların gecikmelerinin önlenmesi ve davanın uzaması halinde başka güne ertelenmesi ve aynı gün içerisinde varsa diğer bir davanın görüşülmesi istenilmiştir. Ya da uzun süreceği düşünülen davaların tahmin edilerek o gün başka bir dava sahiplerinin mahkemeye çağırılmamaları gerektiğini belirtmiştir²³⁸.

Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanununa göre mahkemeye şahit çağırılması belirli kurallar dâhilinde olmuştur. Buna göre mahkeme dava sahibine muhakemede şahit getirip geçirmeyeceğini sorar ve dava sahipleri şahit getirip getireceğini açıklayıp eğer getirecekse şahitlerin isim ve adreslerini belirtmiştir. Mahkeme dava için şahitlerin dinlenilmesi gereken günü belirleyip dava sahiplerine bildirilmiştir. Hukuk ve ceza davalarında ise biraz farklı olmuştur bu durum hukuk davalarında şahitlerin mahkemeye getirilme görevi dava sahiplerine ait iken ceza davalarında ise bu görev tamamen müddei-i umumilere ait olmuştur. Müddei-i umuminin isteğine riayet edilmediği takdirde yani şahidin mahkemeye gelmediği durumda ihtarname gönderilerek ve nakit para cezası alınmıştır. Hukuk davalarında şahitlerin çağırılması dava sahiplerine ait olduğundan mahkemeye gelmeyen şahitler için ihbarnamenin gönderilmesi söz konusu değildir. Mahkeme şahitlerin belirli sebeplerden mahkeme gelemeyecek şahitlerin için bir memur göndererek ifadeleri alınmış ve kayda

²³⁸Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s.201.

geçmiştir. Şahitlerin ifadeleri teker teker zabıt kâtipler tarafından alınarak kayıt edilmiştir²³⁹.

Muhakeme olayı ise davacının davasını davalının da savunmasının mahkeme reisi önünde arz etmeleridir. Hem davacı hem de davalının mahkeme reisinin önünde hazır bulunmalarına “*vicahî*”, taraflardan yalnız birinin mahkemeye gelmesi ise “*gıyabi muhakeme*”denilmiştir. Mahkemede her davanın muhakemesi açık yapılmıştır. Her mahkeme kendi görev alanından sorumlu tutulmuş ve görev alanı içinde davaları muhakeme etmiştir. Mahkeme reisi delilleri inceledikten sonra her iki tarafında da iddia ve savunmalarını kısa bir sürede mahkemeye bildirmelerini istemiş ve taraflara konuşmaları için izin vermiştir²⁴⁰. Muhakeme sonunda karar için mahkeme heyeti müzakere odasında toplanarak dava hakkında görüşür ve mahkeme reisi mahkeme azaların dava hakkındaki görüşlerini en kıdemsiz azadan başlayarak kanuni sebepleri ile birlikte tek tek dinleyerek ve en sonunda kendi görüşünü açıklar²⁴¹. Karar mahkeme reisi tarafından veya reisin atadığı aza tarafından yazılmıştır²⁴².

Tanzimat Fermanın ilan edilmesinden sonra bürokrasinin ön plana çıkmasıyla birlikte resmi daire binaları da ön plana çıkmıştır. Merkezde ayrı ayrı nezaret binaları ortaya çıkarken taşrada da mahkeme binaları kurulmaya başlanmıştır. Genellikle mahkemeler bulundukları yerin hükümet konağında hizmet vermişlerdir. Hükümet konağında adliye ayrılacak yer içerisinde tutuklular içinde ayrı bir yer bulunmuştur. Eğer hükümet konakları mahkemeler için ayrı bir bina kiralanması yoluna gidilmiştir. Zamanla hükümet konaklarında adliye ayrılacak yerlerin kısıtlı olmasından ve mahkemeler için kiralanacak binaların kira bedellerinin artması gibi nedenlerden mahkeme binaların yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu binalar hükümet konaklarına ilaveten yapılmıştır. Adliye nezaretinin taşraya gönderdiği talimatnamede yeni mahkeme binaların nasıl yapılması gerektiği belirtilmiştir. Talimatnameye göre, her mahkemede öncelikle müzakere odası, teneffüs odası, müddei-i umumiye, müstantıklara, kâtiplere, icra mübaşirlere ait olmak üzere ayrı ayrı odaların

²³⁹Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s. 202.

²⁴⁰Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 488.

²⁴¹Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 385.

²⁴²Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 387.

bulunması gerektiği, her mahkemenin müzakere odasının muhakeme odasının hemen yanında bulunmalı, mahkeme reisinin oturacağı bölüm zeminden yüksek olmalı, muhakeme salonunda dinleyiciler için her sıranın ayrı ayrı dizilmiş olması, taraflar için ise etrafı parmaklıklı iki ayrı yer kurulması gerektiği belirtilmiştir ayrıca mahkemelerin düzenlenmesi ve kiralayacak yerler için yapılacak masrafların mahkeme reisinin senediyle mal sandıklarından ödeneceği de belirtilmiştir²⁴³.

Müddei-i umumi mahkeme masraflarını karşılanması için gerekli işlemleri yerine getirmesi görevleri arasında yer alırdı. Masraflar ise davaya neden olan tarafların hakkında dava açılan kimse dava masrafını ödemek zorunda kalmıştır²⁴⁴. Ayrıca iki taraftan her biri talep ettiği şahit veya dava hakkındaki bilirkişi veya talebine uygun olarak yapılacak keşif veya buna benzer uygulamaların masrafını ödemek ve bu masrafları karşılayacak meblağı mahkeme veznesine ödemekle zorunlu tutulmuştur. Mahkeme reisinin verdiği sürede masrafları ödemeyen taraf talebinde vazgeçmiş sayılmıştır²⁴⁵. Veyahut doğrudan mahkeme tarafından ödenmesi istenilen bir masrafın iki taraftan birinin ya da her iki tarafında ödemesine karar verilmiştir. Bunun için ödenmesi gereken meblağ mahkeme kalemi tarafından belirlenmiştir verilen süre zarfında masraflar için ödenek olmazsa ileride gerektiği kişilerden ödeneğin alınması şartıyla devlet hazinesinden masraflar karşılanmasına karar verilmiştir²⁴⁶. Mahkeme masrafını olduğu gibi peşin ödeyen taraf muhakeme sonucunda haklı çıkarsa ödenen masrafı haksız çıkan taraf ödemek mecburiyetinde kalmıştır²⁴⁷. Mahkeme davada her iki taraftan her biri kısmen haklı bulunursa mahkeme bu sefer de her iki tarafa belirlediği miktarda eşit olarak paylaştırmıştır²⁴⁸.

Davada haklı görülen taraf, bile ve isteye davayı uzatmışsa, gereksiz masraf yapmışsa muhakeme için önemli ve etkili olan belgelerin zamanında karşı tarafa

²⁴³Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri*, s. 226.

²⁴⁴Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 413.

²⁴⁵Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 414.

²⁴⁶Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 415.

²⁴⁷Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 416.

²⁴⁸Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 417.

bildirmediği durumlarda masrafın tamamını ya da bir kısmını ödemekle yükümlü olmuştur²⁴⁹.

Mahkeme reisinin kanunlara bağlı kalarak davayı muhakeme etmek ve bir neticeye bağlamak ile zorunludur. Ya da mahkeme reisinin elde olmayan şartlar altında belli bir süre mahkemeyi geciktirmek gibi yetkileri olduğu gibi bunu davanın taraflarından herhangi biri de talep edebilir. Ancak acele ile çözülmesi gereken bir davanın olması durumunda davayı muhakeme edip karar vermiştir²⁵⁰. Mahkeme reisinin verdiği süre zarfında şartlar tamamlanmaz ise dava sürecinde yapılan araştırmalar hükümsüz olmuştur. Ancak davanın takibi bir makamın vereceği karar bağlı ise mahkeme reisi makamı haberdar etmek şartıyla tekrardan yeni bir süre vermiştir²⁵¹.

Davada iki taraftan birinin vefat etmesi halinde diğer tarafın talebi ile mahkeme reisi davanın takibi için başka birini kanunlara uygun olarak dava sahibi yerine atanmıştır²⁵². Taraflardan birinin yerine başka birinin atanması veya kendisine kanun yoluyla yardımcı olacak birinin atanmasının talep edilmesi durumunda mahkeme reisi kesin bir karar verinceye kadar mahkemeyi geciktirebilmiştir²⁵³. Ve yahut taraflardan biri hastaneye kaldırılmış ise veya herhangi bir sebep dolayısıyla mahkemeye gelemeyecek durumda ise vekâleten dahi olsa mahkemede bulunması mümkün değilse o kimse için mahkemeyi takip edebilmek adına başka bir kimsenin atanması oluncaya kadar mahkeme yine geciktirilmiştir²⁵⁴. Mahkemeye verilen bir davada üçüncü kişinin hakkı var ise şahıs iki taraftan birinin gücünü kırmak amacıyla davaya müdahil olabilirdi. Müdahale talebi mahkeme bitinceye kadar devam edebilir, talebini ise bir dilekçe ile yapar ve mahkeme kabul edinceye kadar dava ertelenmiştir²⁵⁵. Muhakeme günü dilekçe gösterilerek iki tarafa da bildirilmiştir. Kararlaştırılan günde imi taraftan her biri müdahale talebine itiraz edebilirdi. İtirazlar

²⁴⁹Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 218.

²⁵⁰Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 39.

²⁵¹Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 40.

²⁵²Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 41.

²⁵³Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 42.

²⁵⁴Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde.42.

²⁵⁵Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 53-54.

da incelendikten sonra karar verilmiştir²⁵⁶. Müdahale talebi kabul edildiği halde üçüncü şahıs ancak bulunduğu noktadan davayı takip edebilmiştir. Bunun yanında birde gerekli görülürse müddei-i umuminin müdahale edebilirdi²⁵⁷.

Dava taraflarından her biri isteklerine bağlı olarak bizzat veya vekil olarak tayin ettikleri şahıs aracılığıyla davayı takip edebilirdi²⁵⁸. Yemin etmek için çağrılacak kimse geçerli özrü olmadan yemin için kararlaştırılan günde gelmediği takdirde yeminden kaçtığı kabul edilirdi. Yemin edeceği olaydan alındığına karar verilmiş²⁵⁹. Yemin edecek şahıs mahkeme önünde açık bir şekilde yemin eder, mahkeme reisi yemin eden kimsenin ifadesini dinler ve gerekli gördüğü yerlerde sorular sorar bunun dışında başka bir soru sormaz daha sonra iade olduğu gibi kayıtlara geçer ve emin misin denilmek suretiyle teyit edilmiştir²⁶⁰. Yemin edecek kimse muhakeme günü hastalık sebebiyle mahkemeye gelmediyse mahkeme reisi, taraflar ve mahkeme kâtibi şahsın ikametgâhında ziyaret etmiştir²⁶¹. Mahkemenin bulunduğu kazada oturan kimse dışında yemin etmek için mahkemeye gelmek mecburiyetinde değildir. Bulunduğu yerin mahkemesinde görevli memura yemin etmesi talep edilmiştir²⁶².

Müddei-i umumi tahkikatında hata yaptığında ve bu hatanın kesin olduğu anlaşılır ise kanunu bir yolla müddei-i umumiye tebligat gönderilmiştir²⁶³. Müddei-i umumi işlenen suç için delil toplamak araştırmak ve soruşturma yapmakla görevlendirilmiştir. Dava açmakla ceza mahkemesinde açtığı davayı sonuna kadar takip etmekle sorumlu olan kişidir. Suçun işlenip işlenmediği ya da ortada bir suç varsa suçun failleri araştırıp mahkemeye iddianamesiyle sunmakla yükümlüdür. Ancak nakli olan muhacirler hakkında açılan istihkak davalarında müddei-i umumilerin sorgulama yetkileri yoktur²⁶⁴.

²⁵⁶Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 55.

²⁵⁷Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 56-58.

²⁵⁸Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 59.

²⁵⁹Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 337.

²⁶⁰Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 339- 340.

²⁶¹Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 342.

²⁶²Hukuk-u Usul-u Muhakemeleri Kanunu Madde 343.

²⁶³BOA,DH.TMIK.M35/7.

²⁶⁴BOA,DH.İ.UM.EK100/51.

3. BÖLÜM

3.ERZURUM VİLAYETİ ve MÜDDEİ-İ UMUMİLİĞİ

3.1.ERZURUM'UN TARİHÇESİ VE KONUMU

Coğrafi konumu bakımından önemli bir yere sahip olan Erzurum Vilayeti, Osmanlı döneminde coğrafi konumunun siyasi etkinliği ile de önemli bir merkez olmuştur. Bölgesel etkinliğinin verdiği stratejik avantajından tarih boyunca sürekli farklı devletlerin ilgisini çekerek saldırıya uğrayarak ve çoğu zaman farklı devletlerin idaresi altına girmiştir²⁶⁵.

Erzurum'un ekonomi alanında önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, Kafkasya ve İran'dan gelen büyük yolların Anadolu'ya açılan tek giriş kapısı idi²⁶⁶, Akdeniz limanlarından ve Suriye'den hareket ederek; Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan'dan gelip Azerbaycan'a varan veya Türkistan'dan Erzurum'a vararak aynı yoldan Akdeniz'e veya Trabzon limanlarına giden büyük kervan yolunun üzerinde çok önemli bir şehir olma özelliğine sahip idi²⁶⁷.

Erzurum şehri M.Ö 4 bin yıl öncesinde var olmuştur. Erzurum'un yerleşik olarak bilinen ilk halkı Urartular olup, sonraki süreçte sırasıyla Hurriler, Hititler, İskitler, Medler, Persler, Romalılar, Sasaniler, Araplar ve Bizanslılar bu coğrafyada yaşamışlardır²⁶⁸. Bu dönemde II. Teodosius, imparator olduğunda Erzurum, Theodosiopolis olarak adlandırılmıştır²⁶⁹. Hititler, Urartuların ve İranlıların eline geçen Erzurum şehri, Roma İmparatorluğu'nun önemli bir kenti konumuna gelmiştir. İmparatorluğun V. yüzyıl sonuna doğru ve batı şeklinde ikiye ayrılması sonucu Erzurum, Doğu Roma İmparatorluğu'nda kalmıştır. Erzurum, Araplarla Bizanslılar

²⁶⁵Barış Aydın, "Osmanlı Dönemi Erzurum Boyahane Cami", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2, S 8, Aralık 2014,s.379.

²⁶⁶Elif Çolakoğlu, "Kent Tarihi ve yerel Yönetim İlişkisi Yönüyle Erzurum", *Türk İdare Dergisi*, S 479, s. 29.

²⁶⁷Dündar Ali Kılıç,"Geçmişten Günümüze Erzurum Kütüphaneleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 9, 2002, s.341.

²⁶⁸Alperen Kayserili, *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yay, Erzurum, 2014, s.84.

²⁶⁹Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, Dergâh Yay, İstanbul, 2005, s.35.

arasında sürekli bir savaş alanı haline gelmiştir. Bu savaşlar sonunda 949 yılında ve VII. Konstantin döneminde Erzurum, Bizanslıların eline geçmiştir. Böylelikle Erzurum, Bizans İmparatorluğu'nun temellerinden birine merkez olarak, doğudan gelecek olan Türk-İslam akınlarına karşı, Bizans'ı koruyan bir kale durumuna getirilmiştir²⁷⁰.

Erzurum şehri, Bizanslılardan sonra Osmanlı Devleti'ne kadar sırasıyla şu devletlerin yönetimi altında olmuştur; "İranlılar, Ermeni Beyleri, Hz. Osman'dan itibaren Hulefa-i Raşidin, Emeviler, Abbasiler, Hamedan Oğulları, Büyük Selçuklular, Saltuklular, Erzurum Selçukluları, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Çobanoğulları, Eretna Oğulları, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Gürcü Beyleri ve Osmanlılar" şeklinde sıralanmıştır²⁷¹.

Anadolu'nun en eski kentlerinden biri olan Erzurum bugüne değin tarihî kaynaklarda ;"Karintis, Karinya da Garin, Karana, Karnoi Kalghak, Kağak, Erzen" gibi adlarla anılmıştır. Bizanslılar, kenti "Anastasiupolis", Oğuz ve Selçuklu topluluğu, şehri "Arz-ı Rum", "Erzen-er-Rum" diye adlandırmıştır. Meyyafarikin (Silvan) ile Siirt arasındaki Erzen'den ayırmak üzere Anadolu'ya ait olduğunu belirtecek Rum kelimesi eklenerek, "Erzen al-Rum" olarak anılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Erzalum", Dede Korkut Destanı'nda ise, "Karun" olarak geçen şehir, daha sonraları Erzurum adını almıştır²⁷².

Erzurum'un Osmanlı idaresi altına kesin olarak hangi tarihte girdiğine dair kaynaklarda açık bir malumat bulunmamaktadır. 1517 ya da 1518 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçtiği kabul edilen şehir²⁷³, devletin yıkılışına kadar Gürcülere, İran'a ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonrada Rusya'ya karşı yapılan savaşlarda askerî bir üs görevi görmüştür²⁷⁴. XIX. yüzyılda ise Erzurum Vilayeti, Osmanlı Devleti için Rus tehlikesine karşı Anadolu'yu koruyan bir kilit

²⁷⁰Elif Çolakoğlu, "Kent Tarihi ve yerel Yönetim İlişkisi Yönüyle Erzurum", s.30.

²⁷¹Yakup Karataş, *Sultan II. Abdulhamid Dönemi'nde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, s.1.

²⁷²Çolakoğlu, "Kent Tarihi ve yerel Yönetim İlişkisi Yönüyle Erzurum", s.30.

²⁷³Ali Aktan, "Tarih İçinde Erzurum Yeri ve Önemi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, S 5, 1994, s.58.

²⁷⁴Pecevi İbrahim Efendi, *Pecevi Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C 2, Kültür Turizm Bakanlığı Yay, Ankara, 1982, s. 382.

noktası vazifesini görmüştür. Ancak 1828 ve 1829 yıllarında Ruslara karşı kendisini koruyamaz hale gelmiş, Rus ordusu Erzurum Vilayetini bir üs olarak kullanarak aynı yıl içinde yapılan Edirne Antlaşması (1829) ile Ruslar, Erzurum’u terk etmişlerdir. Erzurum şehri ilk kez bir istilaya maruz kalırken bir kısım Ermeniler, Osmanlı Devleti aleyhinde Ruslarla işbirliği yapmışlardır²⁷⁵.

Genel yargıya göre Erzurum nüfusunun 1828-1829 yıllarında Osmanlı-Rus savaşı öncesi yüz bin civarında olduğu yönündedir. Erzurum’da bilinen ilk resmi nüfus sayımının 1836 yılında yapılmıştır²⁷⁶. Savaş öncesi nüfusun net miktarı bilinemese de, savaş sonrası nüfusta azalma olduğu ve savaşın Erzurum’da derin yaralar bıraktığı söylenebilir. İşgal altında kalan şehir, büyük zarar görmüştür. Rus istilasını şehrin nüfusunu azaltmıştır²⁷⁷. Nüfustaki bu azalmanın iki önemli sebebi vardır. Bunlardan ilki, Ruslar tarafından Ermenilerin, Anadolu’dan Rusya Devlet sınırları içine doğru zorunlu göçe tabi tutulmasıdır. Nüfustaki gerilemenin diğer önemli bir sebebi ise, asayişsizlik, kıtlık, pahalılık ve benzeri sebeplerle komşu ülkelere Müslüman Türklerin yaptığı göçlerdir²⁷⁸.

1847 tarihli nüfus defterine göre Erzurum’un merkez mahallelerinde 4.319 hane Müslüman, 1.050 hane gayrimüslim olmak üzere toplam 5.369 hane mevcuttu. Şehrin nüfusu tahmini olarak 21.595’i Müslüman ve 5.250’si gayrimüslim olmak üzere yaklaşık 26.845 kişi olarak hesaplanabilir²⁷⁹. 1859 yılında Erzurum’da meydana gelen büyük depremin ardından Vali Arif Paşa’nın, Bâb-ı âlî’ye gönderdiği

²⁷⁵ Aktan, “Tarih İçinde Erzurum’un Yeri ve Önemi”, s.60.

²⁷⁶ Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı Devleti için son derece büyük öneme sahip olan Erzurum Vilayeti’nin nüfus defterleri bulunamamıştır. Bundan dolayı da şehrin 1836 yılındaki nüfusun durumu hakkında kesin bir bilgiye ulaşılmamıştır. Erzurum Vilayeti’nin Tanzimat öncesi ve sonrası dönemde nüfusunun tespitinde batılı seyyahların eserlerinde bazı tahminlerde bulunmuşlardır. Ancak bu eserlerde tahmin edilen nüfus miktarının Erzurum şehir merkezini mi, yoksa vilayetin tamamını mı kapsadığı net değildir. Bk. Yunus Özger, “Tanzimat Öncesinde Erzurum Şehrini Demografik Yapısı”, *Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, S 29, Erzurum, 2006, s. 241.

²⁷⁷ Yunus Özger, “Tanzimat Öncesinde Erzurum Şehrini Demografik Yapısı”, *Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, sayı 29, Erzurum, 2006, 242.

²⁷⁸ Osmanlı Devleti 1828-1829 tarihli savaş sonrası Erzurum şehri ve civarında bulunan Ermenilerin, Ruslar tarafından götürülmesini engellemek için çok büyük çabalar sarf etmesine rağmen bu göçe engel olamamıştır. Osmanlı Devleti bölgedeki Ermenilerin yerlerinde kalması için, başta Erzurum şehri olmak üzere bölgedeki insanlara gizli ve açık birçok haberler ve adamlar yollayarak bunlara canları ve malları konusunda güvenceler verilmesini istemiştir. Buradaki insanlara Rusların onları kendi emellerine alet etmek üzere vaatlerine kanarak yerlerini terk etmemeleri tavsiye edilmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar için bk. Kemal Beydilli, “Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 13, S 17, Ankara, 1988, s.388.

²⁷⁹ Yunus Özger, “Tanzimat Öncesinde Erzurum Şehrini Demografik Yapısı”, s.259.

cetvelde şehirde 7-8.000 binanın varlığından söz edilmiştir. Her bir hanede beş kişinin yaşadığı varsayıldığında 1859'da şehrin nüfusu yaklaşık 35-40.000 kişi olmaktadır²⁸⁰.

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'yle birlikte²⁸¹ 1865 yılında ise Erzurum Vilayete dönüştürülmüştür²⁸². Yapılan yeni düzenlemeye göre vilayet; Erzurum, Muş, Kars, Çıldır (Ardahan²⁸³), Karahisar-ı Şarki, Bayezid, Erzincan, Hakkari-Van gibi sekiz kazadan oluşmuştur²⁸⁴. 1867 ve 1874 yılları arasında Erzurum kalesi ve savunma amaçlı surları tekrar yapmışlardır. Ancak 1877 ve 1878 yılları arasında vuku bulan ve tarih sayfalarına meşhur 93 harbi olarak kaydedilen savaşta Rus ordusu Erzurum'a kadar ilerleyerek, 9 Kasım 1877'de Aziziye tabyasını dahi almayı başarmışlardır. 19 Kasım 1877'de Kars Vilayeti'nin de düşmesinden sonra Erzurum Vilayeti önem kazanmıştır. Halkında Erzurum savunmasına katılması ile Rus ordusu geri püskürtülmüştür²⁸⁵. 18 Temmuz 1878 yılında savaşın bitiminden sonra imzalanan Berlin Anlaşmasıyla Erzurum Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin himayesine bırakılmıştır. Ancak doğuda Ermenilerin yaşadığı yerlerde Ermeniler için bir takım yeniliklerin yapılmasına karar verilmiştir. Bu yeni düzenlemelerle birlikte Erzurum Vilayeti ve diğer vilayetler için buhranlı günlerin başlangıcı olmuştur²⁸⁶. Savaş sonunda vilayetin bir kısım toprakları Rusya'nın himayesine bırakıldığından vilayetin sınırları düzenlenerek; Erzurum Vilayeti, Erzurum, Bayburt, Bayezid ve Erzincan sancaklarına ayrılmıştır²⁸⁷.

²⁸⁰ Selahattin Tozlu, *Erzurum Tarihinde Depremler*, Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2001, s.109.

²⁸¹ Murat Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 1*, Dergâh Yay, İstanbul, 2008, s.22.

²⁸² Aktan, "Tarih İçinde Erzurum Yeri ve Önemi", s.58.; Kayserili, *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası*, s. 99.; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Sistem Ofset Basımevi, Ankara, 2017, s. 256.

²⁸³ Muammer Demirel, "Doğu Anadolu'da İdari Yapılanma" (1877- 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonrası), *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 37, Erzurum, 247- 259, 2008, s. 251.

²⁸⁴ Cevdet Küçük, "Erzurum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, C 11, İstanbul, 2007, s.328.

²⁸⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C 8, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 2011, s.56-57. Rusya'nın sömürgeci politikalarının sonucunda yapılan 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla dünya literatürüne giren ve o günden bu yana, neredeyse aralıksız bir şekilde, batılı devletlerin gündeminde kalmayı başaran "Ermeni Meselesi", bk. Ayşe Terzioğlu, *Vilayetti Sitte'de Ermeniler (1878-1914)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2005, s. 28.

²⁸⁶ Aktan, "Tarih İçinde Erzurum'un Yeri ve Önemi", s.61.

²⁸⁷ Cevdet Küçük, "Erzurum", s. 328.

Ermeniler büyük devletlerin sömürgeci emellerine alet edilerek Erzurum’u da içine alan bağımsız bir Ermeni devleti kurma amacıyla olmuşlardır. Hatta bu amaçla silahlanarak ilk isyanlarını 1890’da çıkarmışlardır. Erzurum kısa zamanda Ermenilerin önemli bir merkezi haline gelmiştir²⁸⁸. 1899’da Erzurum Vilayeti’nin sınırları yeniden tahsis edilerek Erzurum, Bayezid ve Erzincan sancaklarından oluşmuştur²⁸⁹. Bunun yanında Erzurum Vilayeti Birinci Dünya Savaşının başlarında altı kilometrelik bir alanı kapsayan şehrin nüfusu 25.237’si erkek, 22.689’u kadın olmak üzere toplam 47.831 idi. Nüfusun 34.140’ı Müslüman, 11.789’u Ermeni, 597’si Rum, 789’u Katolik, 472’si Protestan, 10’u Yahudi, 10’u Keldani ve geriye kalan 10’u ise Kipti’lerdir²⁹⁰.

Sarıkamış yenilgisinden sonra 16 Şubat 1916 da Ruslar, tekrar Erzurum’a girdiler. Erzurum halkı Ruslarla birlikte gelen Ermeni kuvvetlerin saldırılarından kaçmak için Anadolu içlerine doğru çekilmek zorunda kalmışlardır²⁹¹. Savaşın sonunda 3 Mart 1918 de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması gereğince; Erzurum’u terk etmek zorunda kalmışlardır. Fakat bu defada bölgedeki Ermeni kuvvetlerinin Erzurum’a verdikleri zarar Ruslardan daha fazla olunca Osmanlı ordusu Erzurum şehrini geri kalan Ermeni kuvvetlerinden kurtarmıştır²⁹² (12 Mart 1918).

3.2.ERZURUM VİLAYETİNDEKİ MÜDDEİ-İ UMUMİLER

1879 tarihinde Teşkilatı Mehâkim Kanunu ilan edildikten sonra davaların ne şekilde görüleceği nasıl bir düzen halinde devam edeceğini belirlemek için Usûl-ı Muhakemat-ı Hukukiye Muvakakatı Kanunu hazırlanmıştır. 17 Haziran 1879 tarihli Mehakimi Nizamiye Teşkilatı Kanunu ve Teşkilatı Mehakim Kanunu ile teşkil edilen müddei-i umumilik kurumu ile birlikte, 1879-1918 tarihleri arasında Erzurum

²⁸⁸ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü yıl Üniversitesi Yay, Ankara, 1990, s.61

²⁸⁹ Cevdet Küçük, “Erzurum”, s.328.

²⁹⁰ Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 1*, s.208.

²⁹¹ Ruslarla Brest-Litovsk’ta imzalanan on beş maddelik bir ek antlaşma ile Ruslar, 1877-1878 Savaşı’ndan önceki sınırlara çekilmişlerdir. Kars, Ardahan ve Batum’u halk oylamasına bırakmıştır. Bu durumda 16 Şubat 1916’da Rus işgaline giren Erzurum şehrinin 12 Mart 1918’de geri alındığında şehrin iki yıldan fazla bir süre düşman idaresi altında kalmıştır. Bu süre zarfında işlenen zulüm ve katliamlar ve savaş sırasında uygulanan tehcir de göz önüne alındığında Erzurum’un nüfus ve demografisinin haylice sarsıntı geçirmiş olduğu söylenebilir. Bk. Yakup Karataş, “I. Dünya Savaşı’nda Erzurum Vilayetinin Demografisine Dair Tespitler”, *Curr Res Soc Sci*, 4(2), 2018, s.51.

²⁹² Aktan, “Tarih İçinde Erzurum’un Yeri ve Önemi”, s.65.

Vilayetine de birçok müddei-i umumi tayin edilmiştir. Yapılan tayinler genellikle, özel ya da boş kalan makama yönelik atamalar olmakla beraber bazen de azledilmiş, sağlık problemleri yüzünden mazeret bildirilmiştir. Vefat veya istifa etmiş kişilerin yerlerine gerçekleştirilmiştir. Müddei-i umumiler rüşvet almaya cüret etmeleri ve görevinin kötüye kullanmaları gibi hallerinden dolayı görevlerinden uzaklaştırılabilirlerdi²⁹³. Bunun yanı sıra bizzat Erzurum valisinin isteği ve izni ile müddei-i umumilerin görev yerleri değiştirilebilirdi²⁹⁴. İncelenen arşiv belgelerine dayanarak müddei-i umuminin azami görev süreleri bir ile beş yıl arasında değişmiştir.

3.2.1.Bidayet Mahkemesine Tayin Edilen Müddei-i Umumiler

Yapılan tayinler doğrultusunda 1882 (1300) yılında Erzurum Vilayetine, Bidayet Müddei-i Umumi muavinliğine Aleksandr Efendi tayin edilmiştir²⁹⁵. Akabinde 1887 (1305) yılında Erzurum Bidayet Mahkemesine Müddei-i Umumi olarak Asım Efendi tayin edilmiştir²⁹⁶. Kendisinden önce görevli olan müddei-i umumi muavinin görevini suiistimal ettiği gerekçesiyle azledilmesi üzerine 1891 (1309) yılında Erzurum Vilayeti merkez Bidayet Mahkemesi müddei-i umumi muavinini Hüseyin Hüsnü Efendi tayin edilmiştir²⁹⁷. Akabinde Bayezid Sancağı Bidayet Mahkemesine müddei-i umumi muavinini olarak Abdullah Hilmi Bey 1896 (1314) yılında tayin edilmiştir²⁹⁸. Daha sonra Abdullah Hilmi Bey'in 1900 (1318) tarihinde Diyarbakir Vilayeti merkez Bidayet Mahkemesi müddei-i umumi muavinliğine tayin olunmasıyla yerine²⁹⁹. 1906 (1324) yılında Erzurum merkez müddei-i umumi muavinliğine Tokad Sancağı Bidayet Mahkemesinden Tevfik Bey tayin edilmiştir³⁰⁰. Adli nezaretince yapılan memur tayinleri rütbe veya herhangi bir üst seviye makama bağlı kalınmaksızın yapılmıştır. Mahkeme reisinin yerine bir müddei-i umumi tayin edilirken bir müddei-i umumi yerine de adli memurlardan aynı şekilde mahkeme reisi tayin edilmiştir. Tevfik Bey'in Bitlis vilayeti merkez

²⁹³ BOA, DH. MKT2853/59.

²⁹⁴ BOA, Y. PRK. AZN4/38.

²⁹⁵ BOA, İ. DH873/69723. (08. R.1300/8 Şubat 1883)

²⁹⁶ BOA, İ. DH1054/82752. (27.S.1305/14 Kasım 1887)

²⁹⁷ BOA, İ. DH1239/97066. (06.M.1309/17 Ağustos 1891)

²⁹⁸ BOA, İ. AZN.24/36.

²⁹⁹ BOA, İ. AZN40/24.

³⁰⁰ BOA, BEO2900/217447. (10.B.1324/30 Ağustos 1906)

Bidayet Mahkemesi ceza dairesi başkanlığına tayin edilmesiyle, yerine Hakkârî Bidayet Mahkemesi ceza dairesi başkanı Sabri Efendi Tayin olunmuştur³⁰¹. 1909 (1327) yılında Erzurum Bidayet Mahkemesi müddei-i umumi muavini Sadeddin Bey gelmiştir³⁰². Sadeddin Bey'in muhakemeye alınması ile yerine 1910 (1328) yılında Bayezid Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi muavinliğine Erzurum eski dava vekillerinden Nazım Efendi tayin edilmiştir³⁰³. Erzurum Vilayeti Bidayet Mahkemesine müddei-i umumiliğine Van Vilayetinin eski Bidayet Mahkemesi müddei-i umumi Mazhar Bey tayin edilmiştir³⁰⁴.

3.2.2. İstinaf Mahkemesine Tayin Edilen Müddei-i Umumiler

1886 (1304) yılında Erzurum İstinaf Mahkemesi müddei-i umumi Rauf Bey³⁰⁵ 1888 (1306) yılında ise Hulusi Efendi tayin edilmiştir³⁰⁶. Erzurum İstinaf Mahkemesi ceza daire reisinin azliyle, 1892 yılında (1310) yerine Erzurum Vilayeti İstinaf mahkemesi müddei-i umumi olan Ahmet Lütfi Efendi valiliğin izni ile tayin edilirken, vilayette boşta kalan İstinaf Mahkemesi Müddei-i Umumi makamına ise Ankara müddei-i umumiliğinden ayrılan Reşid Bey tayin edilmiştir³⁰⁷. Osmanlı Devletinde Tazimattan önce adli teşkilatında yapılan usulsüzlükler, adli memurların görevini suiistimal etmeleri gibi hadiseler tazimattan sonraki süreçte de görülmektedir. İstinaf Mahkemesi müddei-i umumiliğinde bulunan Reşid Bey'in görevini suiistimal ettiği ve kötüye kullandığı rüşvet aldığı gerekçesiyle görevinden alınması üzerine yerine 1893(1311) yılında vilayeti istinaf mahkemesi müddei-i umumiliğine Hasan Fehmi Bey tayin edilir³⁰⁸. 1311Erzurum Vilayeti İstinaf müddei-i umumiliğine daha önceleri Adana Vilayetinde merkez Bidayet Mahkemesinin reisi olan Nimetullah Efendi tayin edilmiştir³⁰⁹. Ancak aynı zaman dilimleri içinde Erzurum Vilayeti İstinaf mahkemesi ceza dairesinin reisinin görevini suiistimal ettiği gerekçesiyle azil edilerek yerine Nimetulllah Bey özel olarak görevlendirilmiştir.

³⁰¹ BOA, BEO3215/241118. (20.Za.1325/25 Aralık 1907)

³⁰² BOA, İ. AZN87/29. (29. B.1327/16 Ağustos 1909)

³⁰³ BOA, İ. AZN93/10. (25. M.1328/6 Şubat 1910)

³⁰⁴ BOA, İ. AZN107/19. (07. N.1330/20 Ağustos 1912)

³⁰⁵ BOA, DH. MKT1445/26. (19.Z.1304/8 Eylül 1887)

³⁰⁶ BOA, İ. DH1098/860 74. (07. M.1306/13 Eylül 1888)

³⁰⁷ BOA, BEO182/13614. (23.N.1310/10 Nisan 1888)

³⁰⁸ BOA, BEO395/29614. (26. L.1311/2 Mayıs 1894) ; BOA, BEO397/29740. (29.L.1311/5 Mayıs 1894)

³⁰⁹ BOA, İ. AZN9/27. (11.L.1311/17 Nisan 1894)

Nimetullah Bey'in başka yere yere tayin olunması ile birlikte boşta kalan Vilayetin İstinaf müddei-i umumiliğine ise Trabzon Vilayetinde bulunan Tevfik Bey uygun görülüp ataması yapılmıştır³¹⁰. 1894 (1312) yılında Erzurum İstinaf Mahkemesi müddei-i umumi Mustafa Reşid Bey tayin edilmiştir³¹¹. Bitlis vilayetinde İstinaf Mahkemesi müddei-i umumi muavin İhsan Bey'in görevini kötüye kullanması ve işlediği suçlar dâhilinde görevinden alınarak yerine Bayezid Sancağı müddei-i umumi muavini Hafız Ahmed Efendi'nin tayin edilmiş ve boşta kalan Bayezid Sancağı müddei-i umumiliği görevine de Erzurum İstinaf mahkemesinin başkâtibi Arif Hikmet Bey 1894 (1312) yılında tayin edilmiştir³¹².

1895(1313) yılında Erzurum İstinaf Mahkemesi Abdullah Efendi tayin edilmiştir³¹³. Erzurum Vilayeti İstinaf mahkemesine Müddei-i Umumi'si Abdullah Bey'in, Suriye Vilayeti İstinaf mahkemesine tayin edilmesi üzerine, 1900 yılında (1318) Erzurum Vilayeti İstinaf Mahkemesi müddei-i umumiliğine de Ömer Zühdü Efendi tayin edilmiştir³¹⁴.

1313 yılında Erzurum İstinaf müddei-i umumiliğine İbrahim Hakkı Bey tayin edilmiştir³¹⁵. Ankara Vilayeti İstinaf müddei-i umumiliğine, Erzurum istinaf müddei-i umumi İbrahim Hakkı Efendi tayin edilerek yerine Trabzon Bidayet Mahkemesi ceza reisi olan Hakkı Bey tayin edilmiştir³¹⁶. 1317 yılında Adana Vilayeti İstinaf Mahkemesi müddei-i umumiliğine Erzurum'da İstinaf mahkemesinde görev yapan müddei-i umumi İsmail Hakkı Bey'in atanmasıyla yerine Trabzon'dan getirilen Abdullah Bey tayin edilmiştir³¹⁷. 1902 (1320) yılında Erzurum İstinaf Mahkemesi ceza dairesi müddei-i umumi Hamid Efendi tayin edilmiştir³¹⁸. 1909 (1327) yılında Erzurum istinaf müddei-i umumi muavinliğine Hasan Kasım Efendi tayin edilmiştir³¹⁹. 1327 yılında Trabzon Bidayet Mahkemesi ceza reisi Asaf Bey müddei-i

³¹⁰BOA,BEO546/40926.(09.B.1311/7 Ocak 1894)

³¹¹BOA,BEO.466 /34907.(28. S.1312/31 Ağustos 1894)

³¹²BOA,İ.AZN14/ 11.(11. Za.1312/6 Mayıs 1895)

³¹³BOA,BEO688 /51583(11.R.1313/1 Ekim 1895)

³¹⁴BOA,BEO1568/ 117573. (28.C. 1318/23 Ekim 1900)

³¹⁵BOA,BEO727/54461.(23.B.1313/9 Ocak 1896)

³¹⁶BOA,İ.AZN32/36.(06.L.1316/17 Şubat 1899)

³¹⁷BOA,BEO1425/106849. (29.Ş.1317/2 Ocak 1900)

³¹⁸BOA,BEO1933/144936. (10.B.1320/13 Ekim 1902)

³¹⁹BOA,İ.AZN90/43.(20.L.1327/4 Kasım 1909)

umumiliğine atanmıştır³²⁰. 1910 (1328) yılında Erzurum istinaf ceza dairesi Mehmet Nazif Efendi tayin edilmiştir³²¹. 1918 (1337) yılında Erzurum İstinaf mahkemesi müddei-i umumi Abdullah Şevket Efendi tayin edilmiştir³²². Van İstinaf Mahkemesinde tayini yapıldığından yerine Hasan Raci Efendi'nin İstinaf Mahkemesine tayini yapılmıştır³²³.

Müddei-i umumilik kurumunun tamamen adlî sistemde yerini almasıyla birlikte müddei-i umumiler merkez dışında aynı zamanda sancaklara ve kazalara da tayin edilmekteydi. Erzurum Vilayeti'nin sınırları içinde bulunan Erzurum, Bayezid, Erzincan ve Bayburd'a bakıldığında Bayburd Sancağında müddei-i umumilik olmadığı tespit edilmiştir. Sancaklarda Bidayet ve İstinaf Mahkemelerin olduğundan buralara müddei-i umumi gibi diğer adlî memurlar da görevlendirilmiştir³²⁴.

3.3.MÜDDEİ-İ UMUMİNİN DAVALARDAKİ YERİ

Araştırma ve incelemeler neticesinde Erzurum Vilayeti'nde yaygın görülen davalar, 1879 tarihli Usûl-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun kabul edilmesi müddei-i umumiliğin Osmanlı adlî sisteminde yer almasıyla birlikte idari yargıda yerini almıştır. Diğer yargı düzenlerinde de müddei-i umumilik kurumu bulunmakla birlikte davadaki rolleri farklıdır. Şöyle ki, ceza yargılamasında müddei-i umumi iddia makamıdır. Medeni yargılama hukukunda ise ya taraftır ya da davaya katılındır. Nitekim mecelle kanunun müddei-i umumiye dava açma imkânı tanıdığı, evlenmenin butlanı davası, evlenmenin men'i davası, nesebin düzeltilmesine itiraz davası ve derneğin feshi davası gibi bütün hallerde, müddei-i umumi davada taraf olarak yer alırdı. İdari yargılama usulünde ise müddei-i umumi ne iddia makamı ne de taraftır. Bakılan dava ve uyuşmazlıklar nedeniyle tamamen bağımsız ve tarafsız

³²⁰BOA,BEO3507/262958.(16.S.1327/9 Mart 1909)

³²¹BOA,BEO3807.(23.N.1328/28 Eylül1910)

³²²BOA,BEO4590/344208.(15. Z.1337/11 Eylül 1919)

³²³BOA,İ.DUİT52/70.(02.C.1338/11 Mart 1920)

³²⁴BOA,İ.DH909/72234.

bir biçimde hukukun ne olduğunu söylemeye çalışmak suretiyle adil ve isabetli kararlar verilebilmesine katkıda bulunmaktadır³²⁵.

3.3.1.Kamu Davalarında Müddei-i Umumi

Kamu davaları, insanların yararına olup insanlığa hizmet etmek amacıyla Müddei-i umuminin sanık hakkında toplum adına açmış olduğu davaların, nezaret kontrolleri altında umumi ve ortak ihtiyaçları karşılamak ve tatmin etmek, halkın menfaatini sağlamak için icra edilen ve umuma arz edilmiş, bulunan devamlı ve muntazam faaliyetler olarak tanımlamıştır³²⁶. Diğer bir ifadeyle suçun işlenmesiyle birlikte suçtan doğrudan zarar gören kişinin yanı sıra, dolaylı yönden zarar gören toplum adına müddei-i umumi tarafından soruşturma sürecinin başlatılması ve müddei-i umuminin gerekli gördüğünde kamu davasının açılması sürecidir. Kamu davası açmada yetki müddei-i umuminin görevleri arasında olduğundan şikâyet olduğu takdirde araştırmaya ve incelemeye başlamaktaydı. Müddei-i umumi şahsi bir davaya katılırsa o dava artık özel olmaktan çıkar ve kamu davası haline gelmiştir. 1304(1887) Erzurum ahalisine mensup olan eşkıya Derviş oğlu Selim ve kardeşlerinin işledikleri suçlardan ahaliye verdikleri zarardan ve büyük kardeş Selim'in bir şahsı öldürmesi ve kardeşi Cafer'in ona yardım etmesi üzerine kendi istekleri ile teslim oldukları pişman olup af dilediklerinden hukuk-ı umumi davalarının padişah izni üzerine beraat af edildikleri ama hukuk-ı şahsiye davalarının devam etmesine karar verilmiştir³²⁷. Müddei-i umumi hukuk-i umumi(kamu) davasını bizzat takip ederek dava süresince mahkemede bulunması zorunlu tutulmuştur. Davalı kimsenin husumetli olduğu başka bir adli görevlinin mahkemede bulunmasını isteyebilir, şahsi davada müddei-i umuminin davada görevlendirilmesi gerekli değildir. Kişi kendisi hakkında görülen davada müddei-i umuminin bulundurulmamasını talep edebilmiştir. Ancak kamu davasına dönüşen bir davada müddei-i umumi dava kesinleşinceye kadar mahkemede bulunmuştur³²⁸.

³²⁵Gürsel Kaplan, *İdari Yargılama Hukuku*, Ekin Yay, Bursa, 2016, s.12

³²⁶Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuş Yay, İstanbul, 2010, s. 311.;İbrahim Gül, "Danıştay Kararlarında Kamu Yararı Kavramı", *Ankara Barosu Dergisi*, S 2, 2014, Ankara, s.537

³²⁷BOA,DH.MKT1384/110.;BOA,DH.MKT1528/108.;BOA,DH.MKT1445/28.

³²⁸BOA,DH.MKT254/47.

Müddei-i umumi suçtan doğan zararın giderilmesi gerçeğın ortaya çıkması ve adaletli bir yargılamanın yapılabilmesi için tahkikat yaparken şüphelinin lehine ve aleyhine olan bütün delilleri analiz süzgecinden geçirdikten sonra iddianamesi ile birlikte mahkemeye sunan makamdır. Müddei-i umumi suçun işlendiğı haberini aldıktan sonra gerekli araştırmaları yaparak elde ettiğı delilleri değerlendirmeye tabi tutardı. Bu değerlendirme neticesinde yeterli şüpheyeye ulaşp ve gerekli delilleri elde etmişse, kamu davasını açmıştır. Deliller yetersiz kaldığında veya olay bir suç unsurunu teşkil etmediğinde müddei-i umumi bu defa da takipsizlik kararı verebilirdi. 1307(1889) tarihinde görev için Erzurum Vilayetine gönderilen Neşan Covanya Efendi adındaki hukuk müşavir muavinininden mürur tezkiresi adı altında nüfus memurlarının haksız yere kazanç aldıklarına dair yapılan şikâyet neticesinde müddei-i umumini yaptığı tahkikat sonucuna göre görevli memura kanunsuz davranıldığı aldıkları paranın haksız olduğu ve iade edilmesi gerektiğine karar vermiştir³²⁹.

Erzurum ahalisi tarafından seçilen mebus azasının görevini kötüye kullanması ile halkı yağmalaması neticesinde ahaliye bıkkınlık getirmesi ve neticede ahalinin hakkında yaptıkları şikâyetlerin doğruluk payının yüksek olmasından, müddei-i umumi ihbar neticesinde suçun işlendiğı izlenimini veren hali öğrenir öğrenmez kamu davasını açmaya yer olup olmadığına karar vermek üzere hemen işin gerçeğini araştırmaya başlamıştır. Şikâyetin araştırılması için ilgili evrak istinaf müddei-i umumiliğine gönderilmiştir³³⁰. Kamu davaları devlet ve vatandaşların arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk alanıdır. Kamu hukukunda şikâyet olmasa dahi müddei-i umumi gerekli gördüğü takdirde kendisi dava açabilmekteydi. 1308(1890) tarihinde müddei-i umumi eşkıyalıktan pişman olup teslim olan Haşimoğlu Paşo ve Molla İdris'in hakkında dava açarak yaptığı soruşturmada hazırladığı iddianameye göre devlete teslim oldukları ve pişman oldukları göz önünde bulundurularak kamu davalarının af olduğu ama işledikleri cezaların affolunmayıp şahsi davalarının sürdüğü ve gerekli cezalarını almalarının gerektiğini beyan ederek mahkemeye sunmuştur³³¹.

³²⁹BOA,DH.MKT1674/95.;BOA,DH.MKT1700/73.

³³⁰BOA,DH.İ.UM.EK117/88.

³³¹BOA,DH.MKT1708/53.

1311(1894) Kozlu memlahasının(tuz çıkarılan yer) eski müdürü Mustafa Talat Bey ile Erzurum Duyun-ı Umumiye Nezareti ile aralarında ortaya çıkan yirmi beş bin kuruş alacaklı davasının meclis-i idare-i vilayetin ve bu konuyla birebir alakadar olan Duyun-ı Umumiye Nezareti vekilinin talebi üzerine dava temyize gönderilmiştir³³². Bidayet ve istinaf mahkemesinin bir üst mahkeme görevini gören temyiz mahkemesine dava temyiz dilekçesi ile birlikte temyiz sebeplerinin yazıldığı bir belge ile dava evrakları müddei-i umumiye teslim edildiğinde, müddei-i umumi, ihbar veya başka bir suretle bir suçun işlendiği izlenimini veren hali öğrendikten sonra kamu davasını açmaya yer olup olmadığına karar vermek üzere hemen işin gerçeğini araştırmaya başlamıştır. Soruşturmaya başlamadan önce her ihbarı araştırmak zorunda değildir. Genel ve soyut nitelikte olan ihbarlara itibar edilmemekte, somut olaylarla ilişkilendirilen ihbarlara önem verilmektedir. Temyize giden dava müddei-i umuminin tahkikatında geçtikten sonra davanın seyrine göre kişi suçsuz ise beraat edilmiştir³³³.

Müddei-i umuminin şehirlerin yöneticileri hakkında herhangi bir soruşturma yapma hakkı yoktu. Ancak yapılan şikâyetler doğrultusunda müddei-i umumi olay hakkındaki şikâyetleri nezarete bildirmekle yükümlü olup, tahkikat yapılabilir şeklinde bir talimatname geldikten sonra müddei-i umumi gerekli soruşturma işlemlerini başlatabilirdi. Bayezid mutasarrıfı Kazım Bey hakkında, Bayezid naibi, müftüsü ve müddei-i umumi muavini tarafından şikâyetle bulunulduğu halde müddei-i umumi olayın araştırmaya başlamayıp; Erzurum idare meclisi tarafından araştırılıp ve mahkemeye başvurusu gerektiğine dair talimatname geldikten sonra müddei-i umumi tahkikat sürecine başlamıştır³³⁴. Tahkikat süresi şikâyet ve dilekçelerin nezarete ulaştırılması ile oluşan şüphe neticesinde olay hakkında müddei-i umumi nezaret tarafından görevlendirilmiştir. Kiğı muhacirlerine yardım etmek amacıyla Kasımpaşalı Kiğılılar toplanan parayı yardıma ihtiyacı olan muhacirlere ulaştırılmak için gönderilmiş, ancak toplanan para ve eşyaların Kiğı da eşkıyalar tarafından gasp edilmesi üzerine Kiğılı ahalinin verdiği dilekçeye gerekli

³³²BOA,ŞD1512/34.

³³³BOA,DH.TMIK185/6.

³³⁴BOA,DH.MKT1514/63.

tahkikatın yapılması için nezarete başvuruda bulunmuşlardır³³⁵. Tahkikatlar büyük bir titizlik ve disiplin dâhilinde yapılmıştır. Suçlular tahkikat neticesinde mahkemede görülen muhakeme sonucunda ceza almışlardır. Suçları sabit görülmeyenler ise mahkeme kararınca serbest bırakılmışlardır. 1328(1910) Eleşkirt karyesinde görev yapan jandarmaya yardımcı olmadıklarını karşın şikâyet edilerek tutuklanan Eleşkirt'in Pirabad köy ahalisinden Şeyh Abdulcabbar ve Osman Efendi hakkında müddei-i umuminin yaptığı tahkikat neticesinde suçsuz oldukları anlaşılmıştır. Ceza alacaklarına dair bir suç islemediklerine müddei-i umuminin verdiği iddianameye dayanılarak mahkeme tarafından suçsuz olduğuna karar verilerek serbest bırakılmışlardır. Mahkemede suçun veya suçlunun belirlenmesinde davanın neticeye kavuşturulmasında müddei-i umumi etkin bir rol oynamıştır³³⁶.

3.3.2.Ceza Davalarında Müddei-i Umumi

Ceza davaları, suçtan doğan zararın giderilmesini amaçlayan zararın tespitini sağlayacak olan delillerin toplanmasına ve korunması adına ceza hukuku kuralları oluşturulmuştur. Kuralların uygulamada kolaylık sağlama düşünceleriyle kanunun amacına uygun olarak, gerçek anlamda mağduriyetin giderilmesini sağlayacak biçimde yorumlanabilir. Ceza davası, ceza hukukuna ilişkin bir uyuşmazlığı çözmek üzere yargılama makamının, yani mahkemenin önüne getirilme işine müddei-i umumi ceza davasında iddia makamını oluşturmuştur³³⁷.

Erzurum Vilayetinde müddei-i umumilerin soruşturma açtıkları davalar daha çok ceza hukuku alanında olmuştur. Gasp, katl, adam yaralama, eşkıyalık gibi suçlardan zarar gören ahalinin mağduriyetini gidermek adına müddei-i umumi bir suç meydana geldiğinde olay mahalline müddei-i umumi, zabıta-yı adlîye memurları ön tahkikat yapmak için gitmiştir. Olay yerinde suç ve suçlunun ortaya çıkması için gerekli delillerin toplanması ve suç mahallinde olan veya suçla alakası olduğu düşünülen veya şikâyet edilenlerin ifadesine başvurulmuştur. Tahkikat işleri bittikten sonra müddei-i umumi iddianamesini hazırlayarak mahkemeye sevk ederdi. Eğer

³³⁵BOA,DH.EUM.AYŞ36/24.

³³⁶BOA,DH.İD1241/106.

³³⁷Veli Kafes, "Ceza Hukukunda Mağdurun Zararının Giderilmesi",*Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, S 60, Ankara, 2011, s.83.

deliller eksikse ve sanığın suçu işlediğine kesin kanat getirilmiyorsa müddei-i umuminin takipsizlik kararı ile sanık mahkemeye sevk edilmeden serbest bırakılmıştır. Deliller yeterli görüldüğünde sanığın müddei-i umuminin iddianamesiyle birlikte mahkemeye sevk edilmesinin ardından muhakeme sırasında mahkeme kâtibi, müddei-i umuminin iddianamesini okuduktan sonra müddei-i umumi ithama neden olan maddeleri mahkemede anlatarak, sanık kendini savunmasının ardından yargılama süreci mahkeme reisinin kararı ile sona ermiştir. Müddei-i umumi karar verilinceye kadar mahkemede bulunması zorunludur. 1305(1888) Palandöken köyünde yaşanan gasp olayında zanlıların yakalanması için görevlendirilen Jandarma Süvari Yüzbaşı Ali Ağa ve Şevki Efendi'nin şüphelendikleri Vartolu Mehmet Selim adındaki şahsın evini ablukaya almışlardır. Çıkan silahlı atışmada Mehmet Selim'in kendilerine silahla karşılık verilmediği halde Vartolu Mehmet Selim'in ve erkek kardeşinin çatışmada öldüğü ve ölümünden Yüzbaşı Ali Ağa ve Şevki Efendi sorumlu olduklarından, Selim'in kardeşinin ölümü hakkında gerekli tahkikat yapılarak dava açmak için gerekli koşulların oluşması halinde, müddei-i umumi bir iddianame düzenleyerek yetkili ve görevli mahkemede söz konusu uyuşmalığın çözümünü istemiştir. Müddei-i umumi bu yetkilerini kullanabilmesi için ilk önce, bir suç işlendiği bilgisine sahip olması gerekir suçun işlendiğine dair kesin bilgiye ulaşıldığında yargılanmalarına karar verilmiştir³³⁸. Erzurum Vilayetinde 1308(1891) eşkıyalar tarafından yapılan gasp ve katl olaylarında adı geçen ve bu suçlarını uzun bir zaman işleyen İranlı eşkıya Halil ve kardeşi Tahir'in yakalanıp müddei-i umuminin soruşturma evresinden sonra suçunun sabit görmesi üzerine çıkarılan mahkemece beş yıl kadar bir sürede kürek cezasına mahkûm edilerek bir daha Erzurum'a gelmemek üzere Rodos'a gönderilmiştir³³⁹. Erzurum Vilayetinde, bazı davaların müddei-i umuminin müdahalesine gerek kalmadan sonuçlandığını da görülmüştür. Ahali arasında yaşanan münakaşanın hakarete dönüşmesiyle karşılıklı yapılan şikâyetler neticesinde açılan davanın her iki tarafında kendi aralarında halletmeleri üzerine müddei-i umuminin tahkikat

³³⁸BOA,DH.MKT1477/109.

³³⁹BOA,DH.MKT1798/64.;BOA,DH.MKT1790/38.

yapmasına gerek kalmadığı ve ifadeleri alındıktan sonra serbest bırakıldıkları görülmüştür³⁴⁰.

Erzurum Vilayetinde görevli Polis Müdürü Ahmet Celal ile Komiser Alaaeddin Efendi, görevlerini kendi çıkarları doğrultusunda suiistimal ettiklerinden aynı zamanda cinayetten de yargılanmışlardır³⁴¹. Osmanlı adlî sistem içinde kimseye ayrıcalıklı davranılmadığı, üst düzey bürokratlar, devlet memurlar ve vatandaşlar arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın kanun önünde herkesin eşit tutulduğu bir sistemden söz edilebilir. Vilayet sivil halk ile devletin askeri görevlileri arasındaki davaların konularına göre ait oldukları mahkemelerde davanın görüldüğünü ya da görülmeyişi bizzat takip etmiştir³⁴². Müddei-i umumilerin tarafsız bir şekilde muhakeme süresince mahkemede bulunması zorunlu tutulmuştur³⁴³. Adlîye nezareti bünyesine çalışan hiçbir memur kanuna aykırı olarak sürgün edilemediği ve görevinden uzaklaştırılmadığı memurun şikâyet edildiği halinde müddei-i umuminin tahkikatını yaptığında kanuna uygun davrandıkları görülmüştür³⁴⁴.

Vilayete gelen şikâyetler gizlilik esasına tabi tutularak suç dosyası hakkında soruşturmanın başlatılması, hükmün kesinleşmesine kadar takip edilmesi için olay yerine adlîyeden müddei-i umumi veya muavini adlîye nezareti tarafından gönderilmiştir. Olay yerine giden müddei-i umumi ilk olarak detaylı bir soruşturma başlatmıştır. Soruşturma gizliliğe uygun yürütülmüştür. Faillerin kaçmaması ve delillerin karartılmaması dikkat edilerek özellikle faillerinin tam manası ile tespiti için gizliliğe önem verilmiştir³⁴⁵. Bu aşamalarda kolluk görevlerinden olan zaptiyeler ve müddei-i umumi makamı birlikte hareket eder, hukuk kuralları çerçevesinde müddei-i umumi makamı soruşturmanın başı olmakla birlikte, Erzurum Vilayetinde ve sancaklarında teftişlerinde mahkemelerde memurların yetersiz oluşu, cinayet ve cünha davalarının görülmeyişi adlîye nezaretine bildirilmiş olup uygulamada esas itibariyle adli kolluğun olmayışı ve müddei-i umumi sayısındaki yetersizlik gibi

³⁴⁰BOA,DH.MKT1501/90.

³⁴¹BOA,ZB311/112.

³⁴²BOA,DH.MKT1918/118.

³⁴³BOA,DH.TMIK.M102/37.

³⁴⁴BOA,DH.MUİ82/47.

³⁴⁵BOA,BOE29/06.

nedenlerle soruşturma kolluğun kontrolünde sürdürülmüştür ³⁴⁶ . 310(1892) Bayezid Sancağında kendi halinde yaşayan Demir Han'ın, Celali İbrahim Bey'in ailesinden aralarında anlaşmazlık çıkması üzerine meydana gelen katl davasından İran'a firar ettiği için sanık durumuna düşen Demir Han'ın hakkında müddei-i umumi tarafından yapılan tahkikat neticesinde hazırlanan iddianameye göre Demir Han'ın suçsuz olduğu mahkemede beyan edilerek muhakeme neticesinde sanığın suçsuz olduğuna karar verilmiştir³⁴⁷.

1313(1895) Gülsüm ve Fatma hanımların evine girerek onları yaralamakla suçlanan Mehmed Efendi'nin bazı hatırı sayılı kişilerin müdahalesi ile serbest kaldığı iddia edilmiştir. Oysaki yaralama olayının yapılan tahkikat sonucunda görülen Bidayet Mahkemesince delil yetersizliğinden ve Mehmed Efendi'nin ikametinin de belirli olması nedeniyle tutuksuz yargılanması talep edildiği halde daha sonra kendisine altı ay kadar hapis cezası verilmiştir. Mehmed Efendi'nin cezaya itiraz etmesi üzerine, davanın istinafen yeniden görülmesi için dava evrakı İstinaf müddei-i umumiliğine gönderilmiştir³⁴⁸. Tekrar düzeltilmesi gereken davalar hakkında bidayet mahkemeleri hukuk dairesinden meydana gelen hükümlerin istinaf mahkemesine uygun olmamış, temyize gitmesi gerektiğine karar verilmiştir. Davayı birebir takip eden müddei-i umumilerince temyiz olmuştur³⁴⁹. Arazi davalarının da temyize gittiği olmuştur. 1318(1900) Bayburt Kazasında Haşim Efendi'nin merkez belediye sandığına olan borcu hakkında dava kararının yeniden görülmesi için temyize gittiği temyiz evrakları müddei-i umumiler tarafından kontrol edilerek adliye nezaretine gönderilmiş. Adliye nezaretine gelen temyiz evrakları, baş müddei-i umumiliğine teslim edilir, baş müddei-i umumi ise bu evrakları temyiz mahkemesi dairelerine gerekli tahkikat evrakları göndermiştir³⁵⁰. Ayrıca Müddei-i umumiler ceza ve hukuk dairelerindeki davaların tahkikatlarını yapmakla yükümlüdürler, istihkak davalarına müddei-i umumiler sorgulama yetkisi olmamıştır ³⁵¹. Müddei-i umumi yaptığı tahkikatta açık ve ya gizli topladığı deliller aldığı ifadeler beyanlarında kendi görüşünü ekleyemeyeceği gibi belli bir titizlikle iddianamesini hazırlayıp

³⁴⁶BOA,Y.EE133/22.

³⁴⁷BOA,DH.ŞFR168/11.

³⁴⁸BOA,DH.MKT403/3.

³⁴⁹BOA,DH.HMŞ3/1.;BOA,DH.HMŞ3/2.

³⁵⁰BOA,DH.MKT239/95.

³⁵¹BOA,DH.İ.UM.EK100/51.

mahkemeye sunmuştur. 1321(1903) Dördüncü Ordu-yı Hümayun'a ait olan Nizamiye Yetmiş Altıncı Alay'ın Üçüncü Taburu Yorgi adlı şahsın hanesine izinsiz giren ve başçavuş Mevlüd'ü yaralayan Mustafa adındaki şahsın, ordudaki nöbetçi Mehmet bin Arifle anlaşarak diğer mesai arkadaş İbrahim efendiyi öldürmelerinden dolayı yapılan tahkikat sonucuna göre her ikisinin de suçlu bulundukları ve ikisinin mahkemece on beşer yıl kürek cezasına mahkûm edildiklerine karar verilmiştir³⁵². Erzurum ile Trabzon arasında 1321(1903) Hamsi Köyü civarında Erzurum postahanesine baskın yapıp posta görevlilerini öldüren eşkıyalar hakkında müddei-i umuminin soruşturma yaparak açtığı davada aynı zamanda postahanenin paralarını da gasp ettikleri an yedi saldırganın da tutuklanması üzerine müddei-i umuminin iddianamesini şahitler eşliğinde beyan ederek yapılan muhakeme neticesinde tutuklanmalarına karar verilmiştir³⁵³.

1328(1910) tarihinde Erzurum Dördüncü Ordu Nizamiye Yirmi Yedinci Alay Dördüncü Tabur Birinci Bölüğü Jurnal Başçavuşu Erzurumlu Rüşdü Bin Mustafa'nın borazan neferi Muharrem'i alkollü iken öldürmek suçundan yapılan tahkikat neticesinde müddei-i umuminin davayı detaylı incelemesi üzerine muhakeme edilen davanın neticesine göre on beş yıl kürek cezasına mahkûm edilerek ordudan da kaydının silinmesine karar verilmiştir³⁵⁴. 1333(1915)tarihinde Pasinler kazasında Tunci Karyesinde eşkıya Kahraman'ın yakalanması sırasında ahaliden molla Abdulgaffar'ın ölümüne sebebiyet veren, Erzurum jandarma alay birinci merkez taburunun birinci bölümünde bulunan Mülâzım-ı Evveli Nuri Efendi hakkında müddei-i umuminin bu davada yaptığı soruşturma neticesinde suçun işlendiği kanısına ulaşmıştır. Soruşturma neticesinde elde ettiği delillere dayanarak suçu işlediğini düşündüğü kişi hakkında bir iddianame düzenleyip ceza mahkemesinde dava açarak suçunun sabit görüldüğünü beyan etmiştir. Verilen hapis cezasından suçunun kesin olduğuna kanaat getirilmiş ve affedilmesinin mümkün olmayacağına mahkeme tarafınca karar verilmiştir³⁵⁵. Soruşturma evresi bir şüphe üzerine başlayarak suçla ilgili şüphelinin bilgisine başvurulması, ifadesinin alınması, iddia makamının şüpheliyi dinlemesi işlemini müddei-i umumi yapmıştır. Bu şüphe

³⁵²BOA,DH.MKT751/15.

³⁵³BOA,DH.MKT774/53.

³⁵⁴BOA,DH.İD112/26.

³⁵⁵BOA,DH.EUM2ŞB11/59.

somut hadiselere, biliminin verilerine dayanan bir basit şüphe veya başlangıç şüphesidir. Şüpheden sonra başlatılan soruşturma evresinde dava kesin bir hükme varılmadan kanun önünde herkes masumdur ve buna göre muamele edilmiştir. Müddei-i umumi tahkikat süresi son bulana kadar şüphelinin suçu işlemiş olduğu önyargısıyla hareket etmemiştir. Adliye nezareti tarafından, yolsuzluk yaptığı beyanıyla görevden alınması istenilen şüpheli müddei-i umumi muavinin görevden alınmalarının kanun hükümlerine aykırı olduğu ve devletçe görevlerinin devamında bir sakınca görülmediğini ve suçun kesin hükme bağlanmadığı sürece kanun önünde masum oldukları nezaret tarafından karar verilmiştir³⁵⁶

3.4.ERMENİ TEHCİR KANUNU

“Tehcir” sözcüğü Osmanlı terminolojisinde devletin sınırları içerisinde yaşayan halkın bir yerden başka bir yere yerleştirilmesi, nakil olması anlamında kullanılmış olup belgelerde ise daha çok sevk etmek, iskân etmek anlamında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nin almış olduğu tehcir kararı devletin güven ve huzurunu sağlamak adına bir kısım vatandaşının geçici bir süreliğine ülkenin başka bölgelerine yerleştirme hareketidir³⁵⁷.

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni vatandaşlarının bağımsız devlet kurma eğilimli hareketleri XVIII. yüzyıl başlarına dayanırken, 1878 Berlin Konferansının sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile resmi bir boyut kazanmıştır³⁵⁸. Osmanlı Devleti üzerinde başta Rusya olmak üzere bölgede emelleri olan İngiltere ve Fransa gibi Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti’ne baskı yapmak için kullandıkları bir çıkar meselesi haline gelmiştir³⁵⁹. Söz konusu olan devletlerin desteğini alan Ermeniler, Doğu Anadolu’da bağımsız bir devlet kurmak amacıyla harekete geçmişlerdir. Fransız devriminin getirdiği milliyetçilik akımından ciddi bir şekilde etkilenen Ermeniler, ulus devleti kurma çabalarına girmişlerdir Bu yolda Osmanlı topraklarında ve Osmanlı Devleti dışında kurulan fakat etki alanı olarak

³⁵⁶BOA,DH.MKT2893/29.

³⁵⁷Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878- 1920), Ankara, 2007, s. 6.

³⁵⁸Yakup Karataş, “Ermeni Meselesinin Enternasyonalizasyon Sürecine Dair Tespitler ve Osmanlı Diplomasisi”,*International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*,Volume 8/5, Ankara,2013, s.378.

³⁵⁹Yusuf Halaçoğlu, *Tehcir Edilen Nüfus, kayıplar ve Göçler, Türk Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar*, Haz: Şafak Unal, Feridun Emecen, Mustafa Aydın, İstanbul, 2008, s. 145.

Osmanlı topraklarını belirleyen Ermeni Cemiyet ve Komiteler kendi çıkar gruplarını oluşturarak Ermeni halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmışlardır³⁶⁰. 1890 yılından itibaren silah temin ederek eylemler gerçekleştirmişlerdir. 1890 yılından 1914 Birinci Dünya Savaşı'na kadar isyanları devam etmiştir³⁶¹.

Ermeniler sadece isyan etmekle yetinmeyip aynı zamanda Müslüman köylere veya şehirlere baskınlar yapıp yağmalama hareketlerine girişmişlerdir. Para, gerdanlık, kemer, bilezik, halı ve kumaş gibi değerli eşyalara el koymuşlardır. Aynı zamanda ücra yerlerde bulunan Müslüman ailelerin evlerine saldırmışlardır. Erzurum da bu gibi suçlar işleyen Ermenilerin kimileri yakalanarak cezalandırılmışlardır³⁶². Hükümet Ermenilerin eylemlerini durdurmak amacıyla 27 Mayıs 1915'te tehcir kanunu adıyla sevk ve isyan kanunun çıkartmıştır³⁶³. Kanun doğrudan güvenliği tehdit eden bölgelere; başta Erzurum, Van, Bitlis, İskenderun ve Mersin Vilayetlerinde uygulanmıştır. Ermeniler daha çok bu bölgelerde diğer devletlerle işbirliği yaparak faaliyetler içinde oldukları gözlemlenmiştir³⁶⁴.

³⁶⁰ 1915 olayları tarih Gerçekleri gizli kalmasın Sempozyum 1915 Olayları ve İddialarına Karşı Bilinç Oluşturma Projesi, Cojep International, s. 4.

³⁶¹ Yusuf Düzgören, *Millet-i Sadıka'dan Milli Düşmanlığa Ermeniler*, Astana Yay, Ankara, 2015, s. 90. Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra iki büyük cepheyle savaşmak zorunda kalmıştır. Doğu ile Çanakkale cephesinde zorlu mücadeleler vermiştir. Osmanlı Devleti, zorlu mücadeleler verirken kendi ordusunda görev yapan Ermeni asıllı askerlerinin hıyanetleri, cephe ile lojistik destek sağlayan kolların haberleşme ağlarına Ermeniler tarafından sabotajlara uğraması Osmanlı ordusunu çok zor durumda bırakmıştır. Osmanlı Devleti bu güç koşullar altında savaşı yürütmenin mümkün olmadığını, Ermeni olmayan diğer vatandaşlarının can ve mal güvenliklerini koruyamayacağını da anlayınca kötü amaçlar içinde olan Ermenilerle ilgili olarak daha kapsamlı tedbirler almaya mecbur kalmıştır. Ermeni vatandaşlarının isyanları konusunda detaylı bilgi için bk. Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İsyanı (1878-1920) ,Ankara, 2007, 428- 430.

³⁶² *Arşiv Belgelerinde Ermeni Faaliyetleri*, Ankara Genel Kurmay Basımevi, 2005. C I, s. 83.

³⁶³ Azmi Süslü, *Ermeniler Tehcir ve Sonrası*, Berikan Yay, Ankara, s. 148.

³⁶⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıâli Kültür Yay, İstanbul, 2014, s. 72. İsyancı Ermeniler, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale cephesini denizyoluyla geçmeye çalıştıkları tarih olan 18 Mart 1915'ten sonra Ermeniler, Doğu Vilayetlerindeki isyan faaliyetlerini daha da genişletmişlerdir. 15 Nisan 1915'te Van, Çatak ve Bitlis bölgesinde çok fazla masum Osmanlı vatandaşını katletmişler, memur ve jandarmaları öldürerek resmi binaları akmışlardır. Osmanlı Devletine ihanet ederek Ruslara kılavuzluk yapan Ermeni kuvvetleri 16/17 Mayıs 1915'te Van'ın Rus ordusunun eline geçmesinde büyük katkıları olmuştur. Bk. Ahmet Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararının Alması ve Uygulanması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.82. Ermeni grupların Erzurum şehrinde yaptıkları tahribat hayli korkunç olmuştur. Erzurum'u çeşitli mahallelerden 3.845 kadın ve erkeği öldüren Ermeniler, Müslüman halkın 14.767.344 kuruş değerinde kıymetli mallarını gasp etmiş ve son olarak da çevre köylerden şehre göç eden 4.644 kişiyi şehit etmişlerdir. Şehir kurtarıldıktan sonra ortada olan cenazelerin definleri dahi 52 saat sürmüştür. Bk. Yakup Karataş, " I. Dünya Savaşı'nda Erzurum Vilayeti'nin Demografisine Dair Tespitler", s.52.

3.5.ERMENİ TEHCİR'İNDE MÜDDEİ-İ UMUMİ'NİN GÖREVİ

Tehcir kararının alınmasından sonra Ermeniler gruplar halinde çeşitli vasıtalarla iskân bölgelerine sevk edilmeye başlanmışlardır. Erzurum Vilayetinden çıkartılan Ermenilerin, Kastamonu ve Sivas'a yerleştirilmelerine karar verilmiştir. Kastamonu ile Sivas'a doğru yola çıktıklarında gelen yeni bir talimatnameye göre söz konusu vilayetlere iskânlarının yasaklandığı ve bunların yoldan çevrilerek Urfa, Musul ve Zor Sancaklarına gönderilmelerine karar verilmiştir ³⁶⁵. Vilâyetteki Ermenilerin Musul Vilâyeti ile Zor ve Urfa sancaklarında tayin edilen yerlere sevk edildiklerinde güvenliklerinin sağlanması, taşınır mal ve eşyalarını yanlarında götürebilmelerinin sağlanması hususlarında dâhiliye nezaretinden Erzurum Vilayetine gönderilen talimatnameye göre Erzurum Vilâyeti dâhilindeki sancak ve kasabalarda yaşayan Ermeniler, Musul vilâyetinin güney tarafları ile Zor sancağı ve Urfa sancaklarında hükümet tarafından kararlaştırılan mahallere yerleştirilmişlerdir. İskân edilen Ermeniler, bulundukları yerlerde hâl ve hareketlerine göre veya mevkilerine göre dağınık halde bulunan sancak ve kasabalara yerleştirildikleri hanelere veya hükümet tarafından kararlaştırılan mahallerde yeniden inşa edecek olan köylere yerleştirilmişlerdir. Söz konusu olan yerlere nakil edilmesi gereken eden Ermenilerin sevk ve iskân konusunda gerekli işlemler veya yardımlar, görevlendirilen memurun idaresi altında yapılmıştır. Ermenilerin can ve mallarının güvenlikleri sağlanması, konaklama güzergâhlarında bulunan görevli memurların vazifesi idi. Sevk olunan Ermenilerin istekleri doğrultusunda bütün mal ve eşyalarını yanlarında götürmelerine izin verilmiştir ³⁶⁶. Kimi Ermeniler mal ve mülklerini yanlarında götürmemişlerdir. Hükümet geriye kalan malların korunması için komisyonlar teşkil etmiştir. Ermeni tehciri konusunda muameleler meydana gelen özellikle Ermenilere ait sahipsiz kalan mal ve mülklerin idaresi mümkün olmayan merkez ve merkeze bağlı yerlere adliye nezareti tarafından emanete verilmek üzere görevlendirilmek üzere müddei-i umumiler tayin edilmiştir ³⁶⁷. Bu doğrultuda Ermeniler için tehcir kanunun ilan edilmesiyle yayınlanan talimatnameye göre Erzurum'dan sevk edilen Ermenilerden geriye kalan eşyaların yaşadıkları yerlerin

³⁶⁵ BOA,DH.ŞFR53/48.

³⁶⁶ BOA,DH.ŞFR53/93.

³⁶⁷ BOA,DH.ŞFR618/58.

şüpheli ve kimliği belirsiz kişi veya eşkıyalardan korunması adına girilmesi yasaklanmıştır. Ucuz bir fiyatla satılan Ermenilerin mallarını satışının iptal edilmiştir, sevk işlemini fırsat bilenlere meydan verilmemesine ayrıca dikkat edilmiştir. Ermenilerin yanlarında istedikleri malların götürmelerine izin verilmiştir. Göç eden Ermenilerin geride bıraktıkları eşyalarının değeri hükümetçe sahiplerine ödeneceğinden terk edilmiş malların ise korunarak sahipleri adına satılmasına dair dâhiliye nezaretinden Erzurum Vilayetine talimatname gönderilmiştir³⁶⁸. Diledikleri eşyaların satılmasına veya satılmayanların Ermeniler, adına korunmaların karar verilmiştir. Ermenilerden geriye kalan sahipsiz mallar, borç ve alacaklar Emval-i Metruke Tasfiye komisyonlarınca yürütülmüştür. Komisyon, Dâhiliye Nezareti Adliye Nezareti, Maliye Nezareti, Evkaf Nezaretinin ortak sorumluluğunda hareket ederek dâhiliye nezareti tarafından tayin edilecek bir başkan ve adliye nezaretinde seçilecek müddei-i umumi ve maliye nezaretinden seçilecek bir üyeden komisyon oluşturulmuştur. Komisyonda müddei-i umumi ve diğer üyelerin görevi ise her bir yerin mali idarecisi başkanlığından bölgede Ermenilerden geri kalan malların borç ve alacak listesi oluşturulmuştur. Hazırlanan listedeki bilgilere bakılarak malların sahipleri belirlenmiştir. Emval-i Metruke üzerinde alacak dava edenler ise komisyona dilekçe ile haber etmişlerdir. Komisyon dilekçeleri aldıktan sonra borçlunun alacak listesini çıkartarak iki nüsha halinde nüshalardan biri herkesin görebileceği bir yere asılarak diğer ikinci ise davayla bizzat ilgili olan müddei-i umumiye teslim edilmiştir. Müddei-i umumiye kararın verilmesi için birinci derece mahkeme görevini gören Bidayet Mahkemesine kendi iddianamesiyle birlikte beyanı sunmuştur. Alacaklı kimse bu asılan listeye belli bir süre içinde itiraz etmek hakkına sahiptir iki haftalık süre bitiminde müddei-i umumi, alacaklı ve komisyon başkanının hazır bulunduğu bir oturumla karar verilmiştir. Verilen kararda temyiz yolu kapalı tutulmuştur³⁶⁹.

Ermenilerin yol güzergâhları, yoldaki iâşeleri, sağlık durumları, vardıkları mahalle yerleştirilmesi, gidenlere iş bulunması gibi tüm ayrıntılar düşünülmüştür. Meclis-i Vükela'da 30 Mayıs 1915 tarihli tehcir için alınan kararda Ermeniler yola araba ile veya yaya olarak çıkan grupları en yakın demiryolu istasyonuna

³⁶⁸BOA,DH.ŞFR53/303.

³⁶⁹BOA,DH.ŞFR55/107.; BOA,DH.ŞFR54/202.;BOA,DH.ŞFR54/381.

götürmüşlerdir. İstasyona vardıklarında kimileri trenle sevk edilirken kimileri aile reisleri asker olan veya bakacak kimsesi bulunmayan kadın ve yetimlerin durumlarını göz önünde bulundurularak sevk edilmemişlerdir. Giden Ermenilerin gittikleri yerlerde kesin yerleştirilmeleri ve muhacir tahsisatı ile geçimleri sağlanmıştır. Önceki mali durumlarına uygun olarak kendilerine, arazi ve mal verilmiştir. Hükümet tarafından göçmenlere ev yaptırılarak çiftçilere tohumluk, zanaatkârlara alet temin edilmiştir. Boşaltılan şehir ve kasabalardaki Ermenilere ait gayrimenkullerin sayımı yapılmıştır. Bunların cinsleri, miktarları ve değeri tespit edildikten sonra köylere yerleştirilen Türk muhacirlerine verilmiştir³⁷⁰.

Tehcir edilen Ermenilerin sevkleri esasında bunlara karşı herhangi bir suiistimalleri yapılmasını engellemek amacıyla veya yapılan suiistimalleri merkeze bildirmek amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyonda ise tahkikat için İstanbul Bidayet Mahkemesi müddei-i umumiyesi Nihad Bey ve Jandarma Bin başlarından Ali Naki Bey gönderilmiştir. Tehcir edilen Ermeniler için özel olarak görevlendirilen müddei-i umumilere hizmetleri karşılığında ise maaşları yanında ek olarak kırkar kuruş yevmiye verilmiştir³⁷¹. Yerlerini terk etmek istemeyenler veya yerlerine dönmek isteyenlerden makul sebep gösterenlerin dilekçeleri görevlilerin görüşleri de alınarak dâhiliye nezaretine gönderilecek ve nezaretin vereceği cevaba göre hareket edilecek, sevk sırasında veya konaklama esnasında Ermenilere yapılacak her hangi bir saldırı derhal zararsız hale getirilecek, saldırıda bulunanlar tevkif edilerek, Divan-ı Harp mahkemesine sevk edilecek ve en ağır şekilde cezalandırarak, sevke tabii tutulandan hediye veya rüşvet alanlarla tehdit ile kadınları iğfal edenler veya onlarla gayri meşru münasebet kuranlar derhal görevden alınıp, Divan-ı Harbe sevk edilmesi bu talimatla bütün görevlilere bildirilmiştir³⁷².

Ermenilerin sevkıyatı konusunda tamamen büyük bir incelikle hareket eden Osmanlı Devleti, gönderildikleri vilayetlere Ermenilere karşı nasıl davranmaları gerektiğini ve bu inceliklere rağmen Ermenilere karşı kötü muamele duyumlarına karşı sorumlu olan devlet görevlerinin tahkikatların yapıldığı ve gerekli

³⁷⁰ Bekir Günay, *Ermeni Meselesi ve Tehciri*, Kocaeli Belediyesi Kültür Yay, İzmit, 2006, s.46.

³⁷¹ BOA, MV199/35.

³⁷² Ahmed Akgündüz-Said Öztürk-Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay, İstanbul, 2008, s.332.

görüldüğünde cezalandırıldıkları görülmüştür³⁷³. Ermenilerin tehcir edildiği konuda yapılan muameleye dair ileri gelen özellikle sahipleri olmayan malların korunması için merkezden ya da merkeze bağlı adli birimlere emanet edilmesi için emir verilmiştir. Verilen görev için ikinci dereceden mahkeme görevini gören istinaf mahkemesinde çalışan müddei-i umumi gönderilmiştir³⁷⁴.

Ermeni nüfusunun fazla olduğu yerlerde müddei-i umumi muavinliği ve diğer adli memurlarının ermeni lisanı öğrendiklerinde ziyan olan evrakların tercümesiyle fenalık etmek isteyen grubun amaçları öğrenilirse buna engel olunabileceği düşünülmüş³⁷⁵, Erzurum'daki Divan-ı Harp mahkemesinde görev yapması için müddei-i umumi tayin edilmiştir³⁷⁶. Adliye nezaretinden bulunan müddei-i umuminin Divan-ı Harbe için görevlendirilmesi nezaretin bilgisi ve izni dâhilinde olmuştur³⁷⁷. Ermenilerin sevkleri sırasında karşılaştıkları çeşitli sıkıntıları, kendilerine yapılan kötü davranışların incelenmesi için komisyonlar oluşturulmuştur. Bölgeye tahkikat yapmak için gönderilen komisyonda görevini kötüye kullanan adli memurların veya kolluk görevlilerin müddei-i umumilerce tahkikata maruz kalmışlardır. Tahkikat neticesinde suçu olduğu tespit edilenler görülmüşse mahkemeye sevk edilmişlerdir. Ermenilerin, sevkîyatının amacının Ermenilerin bulundukları coğrafyadan devletin aleyhindeki faaliyetlerine son vermek olduğundan vilayetlere Ermenilerin izdihamına, onların yok olmalarına neden olmayacak şekilde belirlenen mahallelere yerleştirilmeleri için merkezce bildiri yayınlanmıştır³⁷⁸. Yapılan sevk ve iskânların temin edilmesi ve mallarının korunmasına, sevk esnasında yollarda güvenliğin sağlanması suiistimalleri engellenmesine dair gerekli asker ve adli kolluk görevleri temin edilmiştir³⁷⁹. Ermeni fesadının önünün alınabilmesi ve Ermenilerin çoğunlukta oldukları yerlere güvenlik görevlilerin ve müddei-i umumilerin ve mahkeme reisleri gibi adli memurların tayin edilmesine karar verilmiştir³⁸⁰. Ermeni nüfusunun yoğun olduğu yerlerde Ermenilerin korunmasına yönelik görevlendirilen müddei-i umumi

³⁷³BOA,DH.ŞFR96/117.

³⁷⁴BOA,DH.ŞFR618/58.

³⁷⁵BOA,DH.ŞFR152/11.

³⁷⁶BOA,DH.ŞFR444/45.

³⁷⁷BOA,DH.ŞFR58/40.

³⁷⁸BOA,DH.ŞFR54/ 389.

³⁷⁹BOA,DH.ŞFR54/426.

³⁸⁰BOA,DH.MKT1891/107.

ve diğ er adli memurlarda aranan şartlar ise Ermeni lisanın ileri derecede bilmeleri gerektiğ i ve bu lisanı bilmeyen görevliler kesinlikle tayin edilmemelerine dikkat edilmiştir³⁸¹. Ayrıca Ermenilerin sevklerinde meydana gelen olayları tahkik etmek için gönderilen komisyonunun yol masrafları ve diğ er harcamaları için müddei-i umumilere maaş tahsis edilmiştir³⁸².

Ermeni çetelerinin hudutlardan Erzurum'a girecekleri doğ rultusunda ihbar alınmasıyla, Erzurum dolaylarında karış ıklık çıkaracakları tahkikat için olay yerine gönderilen tahkikat komisyonun Ermeni çeteleri tarafından hududa saldırmalarını önlemek için önlemler alınılmış tır³⁸³. Akabinde müddei-i umumi tarafından yapılan tahkikat neticesinde tüfek ve fiş eklerin Ermeni fedaileri tarafından Erzurum'a geçirilmek üzere saklandığı bilgisine ulaşılmış tır³⁸⁴.

Erzurum Vilayetinde Ermeni delegelerince, Kiğı ve Pasinler de Ermenilere karşı hareketler olduğı yolunda ş ikâyetler olmuştur. Bu ş ikâyetler doğ rultusunda müddei-i umumi tarafından yapılan tahkikat neticesinde ş ikâyetlerin asılsız olduğı görülmüş tır. Bu konuda ayrıca asılsız ihbarlarda bulunması ve görevleri dışında başka iş llerde uğ raştığından delege hakkında kanuni işlem yapılmış tır³⁸⁵. Ermenilerden zorla arazi ve tarım aletlerinin aldıkları yolundaki ihbarlar neticesin de müddei-i umuminin yaptığı tahkikat ve soruşturmanın neticesiyle Ermenileri mağdur eden kişilerin haksız oldukları zorla aldıkları arazi ve aletlerin Ermenilere iade edilmesine karar vermiş tır³⁸⁶. Bunun yanında Ermenilerin sevkıyat sırasında Erzurum da Ermeni kafilesine saldırıda bulunan eş kıyaların, Ermeni kafileleri üzerine saldırılarda bulunması üzerine dâhiliye nezareti Erzurum vilayetine gönderdiği talimatnameye göre: sevk esnasında yollarda güvenliğ inin sağ lanması, herhangi bir kargaş anın çıkmasına izin verilmemesine yaşı anan herhangi bir huzursuzlukta diğ er vatandaşlarının kargaş aya dâhil edilmemesi ve Ermenilere karşı gasp veya benzer suçlarda giriş imde bulunanların veya canlarına kast edenlerin cezalandırılması istenilmiştir. Ermeni sevk kafilelerine taarruz, gasp, ırza tecavüz edenlerin bu

³⁸¹BOA,DH.MKT1925/115.

³⁸²BOA,DH.İ.UM19/1.

³⁸³BOA,DH.TMIK.M126/7.

³⁸⁴BOA,DH.ŞFR238/100.

³⁸⁵BOA,DH.MKT436/68.

³⁸⁶BOA,DH.MUİ49/44.

eylemlere ön ayak olanların ve bunlara her türlü yardımı yapanların, bu tür işlem yapan memur ve jandarmaların haklarında gecikmeksizin kanuni işlem yapılmasını ve en şiddetli cezaların kanunlar çerçevesinde verilmesini, bunların görevlerinden hemen uzaklaştırılmalarını ve derhal Divan-ı Harbe verilmeleri gerektiğini bildirilmiştir. Ermenilerin sevkياتında uyulması mecburi olan kurallara zaman zaman uyulmadığı görülmüştür ve bu kanun dışı uygulamalar yine talimatlarda da açıklandığı üzere gerekli takibata başlanmıştır. Ermenilerin sevkleri esnasında karşılaştıkları çeşitli zorluk ve kötü muameleleri araştırmak üzere inceleme komisyonları kurulmuştur. Araştırma ve soruşturma komisyonlarına verilen talimatlarla resmi görevliler içinde görevini kötüye kullanan jandarma, polis ve bunların üstü olan amirler hakkında yapılan komisyonda birlikte sevk edilen müddei-i umuminin tahkikat sonucunda suçlarının sabit olması durumunda Divan-ı Harbe sevk edilmeleri istenilmiştir. Yörelerinde bu türden uygunsuz muamele ve kötü fiiller işleyen vali ve mutasarrıflar hakkında yapılan soruşturmaların da dâhiliye nezaretine bildirilerek buradan gelecek talimatlar doğrultusunda gerekli kanuni işlemin yapılması öngörülmüştür. Erzurum Vilayetine gönderilen bir başka talimatnameye göre; Urfa, Musul ve Zor sancaklarına gönderilen Ermenilerin yollarda can güvenliklerinin sağlanmasına çalışılması ve sevk esnasında firar etmek isteyenlerinde dahi emniyetini sağlanması ve herhangi bir taarruz hareketine karşı Ermenilerin korunması görevi memura aittir. Bunlara bağlı kalınarak çıkarılan Ermenilerin sevklerine devam etmesine ve ancak güzergâhlarında bulunan güvenliklerine karşı saldırıda bulunanların, Ermenileri karşı gasp ve katl gibi suçlar işleyenlerin şiddetle cezalarının verilmesi gerektiğine karar verilmiştir³⁸⁷. Müddei-i umumi tahkikat sırasında görevini suiistimal ettiği takdirde ve ya tahkikat süresince araştırma ve inceleme yaparken dava hakkında gerçek dışı olan beyanları kanuna uygun olmayan ile haksız yere insanların ceza almalarına sebebiyet vermeleri halinde dava tahkikatını yürüten müddei-i umumi için de tahkikat başlatılmıştır³⁸⁸.

³⁸⁷ BOA,DH.ŞFR54/9;BOA,DH.ŞFR54/10

³⁸⁸ BOA,DH.TMIK.S2/82.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde hukuk, şer'i ve örfî hukuk olarak iki alanda icra edilmiştir. Şer'i hukuk, Osmanlı toplumunda bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen, dinî inanışa dayanan bir hukuktur. Osmanlı hukuk sisteminin ikinci unsuru örfî hukukun meydana gelmesine imkân veren ilke ise, örf yani gerçek anlamında hükümdarı devlet çıkarlarını her şeyin üstünde tutarak, şer'i hukukun kapsamına girmeyen alanlarda ve şer'i hukuka aykırı hükümlere yer vermeden kanun koyma yetkisidir.

Osmanlı Devleti'nin kurumsal anlamda yaşadığı bozulmalardan etkilenen adalet sistemi kendisini yenilemek zorunda kalmıştır. Özellikle Sultan II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde kendisini gösteren mücadele içerisinde kimi eski veya bozulmuş kurumlar kapatılmış, dönüştürülmüş yahut sistem içerisinde pasif hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu dönüşümden adalet ve eğitim sisteminin üzerine inşa edildiği ulema sınıfı da nasibini almıştır. Ulemanın kontrolündeki okullar yerine seküler ve batılı tarzda eğitim veren okullar açılmış ve 1840 tarihli ceza kanunnamesinden başlayarak yavaş yavaş ulemayı adalet sisteminin dışında bırakacak uygulamalar başlatılmıştır. Bu uygulamalar, eğitim ve hukuk sistemini düalist bir yapıya bürünmesini sağlamıştır ancak yeni kanunları uygulayacak mahkemelerin usulen ve batılı anlamda yetersiz kalması üzerine yeni bir yargılama kanunun hazırlanmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda 1879 tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun kabul edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'ne ilk kez savcılık müessesesi (Müddei-i Umumilik) getirilmiştir. Müddei-i umumi toplumda suçun işlenmesiyle bozulan dengenin tekrar kurulmasında suçluların yakalanarak karar makamı önüne çıkartılmasında ve cezalandırılmasında büyük katkısı olan kişilerdir.

17 Haziran 1879 tarihli Mehakimi Nizamiye Teşkilatı Kanunu ve Teşkilatı Mehakim Kanunu ile kurulan Müddei-i Umumilik Kurumu ile birlikte, 1879-1918 tarihleri arasında Erzurum Vilayetine de birçok müddei-i umumi tayin edilmiştir. Yapılan tayinler genellikle, özel ya da boş kalan makama yönelik atamalar olmakla beraber bazen de azledilmiş, sağlık problemleri yüzünden mazeret bildirilmiştir. Vefat veya istifa etmiş kişilerin yerlerine gerçekleştirilmiştir. Müddei-i umumiler

rüşvet almaya cüret etmeleri ve görevinin kötüye kullanmaları gibi hallerinden dolayı görevlerinden uzaklaştırılabilirlerdi. Bunun yanı sıra bizzat Erzurum valisinin isteği ve izni ile müddei-i umumilerin görev yerleri değiştirilmiştir.

30 Mayıs 1915 tarihli Ermeni tehcir kanunu ile Erzurum Vilayetinden sevk edilen Ermenilerin sevk boyunca her türlü ihtiyacı karşılamaya çalışılırken can ve mallarının güvenliğinin korunması amacıyla tedbirler alınmıştır. Tehcir edilen Ermenilerin gerek kamplarda gerek yolculuk sırasında saldırıya uğramamaları Ermenilerin mağdur olmaması, bunlara karşı herhangi bir suiistimalleri yapılmasını engellemek amacıyla veya yapılan suiistimalleri merkeze bildirmek amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyonda müddei-i umumiler gönderilmiştir. Müddei-i umumiler sevk edilen Ermenilerin sevkleri sırasında karşılaştıkları çeşitli sıkıntıları, kendilerine yapılan kötü davranışların incelenmesi, tahkikatların yapılması için komisyonlar oluşturulmuştur. Erzurum'daki Divan-ı Harp mahkemesinde görev yapması için yapılan sevk ve iskânların temin edilmesi ve mallarının korunmasına, sevk esnasında yollarda güvenliğin sağlanması suiistimalleri engellenmesine dair gerekli asker ve adli kolluk görevleri temin edilmiştir. Ermeni fesadının önünün alınabilmesi ve Ermenilerin çoğunlukta oldukları yerlere güvenlik görevlilerin ve müddei-i umumiler adliye nezareti bünyesinde tayin edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

A)ARŞİV VESİKALARI

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı(A.MKT.MHM.):75/12.

Babıâli Evrak Odası (BEO) :283/21167; 1568/117573;182/ 13614; 1933/144936; 2900/217447;466/34907;1425/106849;1425/106849;2468/18;3215/241118;339/2538 1; 3507/262958; 358/26780; 3807; 3828/287049; 393/29446; 395/29614; 397/2974; 727/544610;4590/344208; 466/3907; 513/38465; 546/40926; 688/51583; 724/54272; 1022/76579; 283/21167;29/06.

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği(DH.HMŞ.):3/1;3/2

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı(DH.MKT.): 2395/95;403/ 3;1384/110, 1528/108;1477/109;1477/109;1674/95;1700/73;1708/53;1798/64;1891/107;254/47;2 893/29;2893/29;436/68;606/21;751/15;1477/109;2640/68;606/21;2558/113;774/53;1 514/63;1918/118;2139/85;159/2;2139/85;159/2;1141/22;1216/46;1475/75;1925/115; 2853/ 59;955/59;1774/53; 1790/38; 1445/28.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı Mühimme(DH.MKT.M.):2558/ 113.

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu(DH.TMIK.):2/82;

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Mühimme(DH.TMIK.M.) :185/6;102/37;126/7;185/6;35/ 7

Dâhiliye Nezareti Defterdar Mektubi Kalemi(DH.DMK.) :422/ 6.

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umûmiyye Müdiriyyeti Umûm(DH.EUM.EMN.):58/3

Dâhiliye Nezareti İdari(DH.İD.):112/ 26.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi(DH.MUI.):82/47;49/44;82/47.

Dâhiliye Nezareti Şifre(DH.ŞFR.):53/93; 168/11; 53/48; 54/9;54/10; 54/ 389; 152/ 11; 54/426; 618/ 58; 96/ 117; 53/ 303; 618/ 58; 80/67; 55/ 107; 54/202; 54/ 381; 444/45; 238/100; 58/40

Dâhiliye Nezareti Asayiş Şubesi(DH.EUM.AYŞ.) :36/24.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i umumiye müdüriyeti 2. Şubesi(DH.EUM2ŞB.) :11/59

Dâhiliye Nezareti İdare-i umumiye Evrakı Ermeniler Katalogu(DH.İ.UM.EK.): 117/88;100/51.

Dâhiliye Nezareti İdare-i umumiye Evrakı(DH.İ.UM.) : 19/1.

Dâhiliye Nezareti İdari(DH.İ.):1241 /106.

Dâhiliye Nezareti Mütenevvi Maruzat(DH.MTV.) :19/49

Hariciye Nezareti Şifre Kalemi(HR.SFR.):111/1; 438/34.

İradeler Adliye ve Mezahib(İ.AZN.): 7/29;9/27;14/11;93/10;24/36;90/43;107/19; 32/36

İrade Dâhiliye(İ.DH.):873/69723;909/72234;1054/82752;1098/86074;1239/97066.

Dosya Usulü İdare Tasnif(İ.DUİT.):52/70.

İrade-i Harbiye(İ.HB.):94/11.

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala(MKT.MVL.): 136/8.

Meclis-i Vükela Mazbataları(MV.):199/35;221/5.

Şura-yı Devlet(ŞD.): 639/7; 719/19; 1512/34; 1787/3; 2436/18; 2509/25; 2788/37; 3196/117; 3201/107; 3201/106.

Rumeli Müfettişliği Arzuhaller(TFR.I.ŞKT.):13/1270;22/2117

Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı(TFR.I.KV.):72/7191.

Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı(TFR.I.MKM.):11/1031;13/1275

Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı(TFR.I.UM.):17/1635.

Yıldız Esas ve Sadrazam Kamil Paa Belgeleri(Y.EE.):133/22.

Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı(Y.PRK.AZN.):4/38.

Zabtiye Nezareti(ZB.):311/112.

B) SÜRELİ YAYINLAR

Hukuk-ı Usûl-ı Muhakemeleri Kanunu Madde:39;40;42;53-54;55;56-58;
59;218; 337; 339- 340; 342; 343; 385; 387; 413; 414; 415; 416; 417; 448; 488;

Düstur I. Tertip, C.I

Düstur, I. Tertip, C.V

Düstur, I. Tertip, C.IV,

Düstur. I. Tertip, C.VIII

Düstur, II. Tertip, C.II.

C) KAYNAK VE İNCELEME ESERLER

Kur'an-ı Kerim Nahl Süresi 44.

Kur'an-ı Kerim En'âm Süresi 55;114;115.

Kur'an-ı Kerim Nisa Süresi 59.

Kur'an-ı Kerim Vâkı'a Süresi 77-80.

1915 olayları tarih Gerçekleri Gizli Kalmasın Sempozyum 1915 Olayları ve İddialarına Karşı Bilinç Oluşturma Projesi.

ADLAN, Seyfettin-YILMAZ, Abdullah, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”,*Cumhuriyet üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C 2,S 1, ss.287-297.

AKCAN, Recep, *Usul Kurallarına Aykırılığına Dayanan Temyiz Nedenleri*, Nobel Yayınları, Ankara, 1999.

AKÇA, Günay, - HÜLÜR, Himmet,“Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Dinamik Yenilikleri”,*Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S19, 2006, ss.295-321.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatı Araştırmaları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, ÖZTÜRK, Said, KARA, Recep, *Sorularla Ermeni Meselesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2008.

_____, Kanunnamelerde Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer’i Tahlilleri”,*İslami Araştırmalar Dergisi*, C 12, S1, 1999, ss.1-16.

_____, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Faisal Eğitim ve Yardımlaşma (fey) Vakfı Yayınları, C1, İstanbul, 1990.

_____,“Osmanlı Hukuku’nda Şer’î Hukuk- Örfî Hukuk İkilemi ve Yasama Organının yetkileri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C 12, S 12, 1999, ss.117-121.

AKTAN, Ali, “Tarih İçinde Erzurum’un Yeri ve Önemi”, *Erciyes Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 5, 1994, ss.53-67.

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2015.

_____, *Tanzimat Dönemi Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

ALTINTAŞ, Ahmet, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararının Alması ve Uygulanması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 7, S 1, ss.76-99.

ANBARLI BOZATAY, Şeniz – DEMİR, Konur Alp, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 6, S 10, 2014, ss.71-89.

ANDAÇ, Faruk, *Hukukun Temel Kavramları*, Detay Yay, Ankara, 2013.

ARIK, Feda Şamil, "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi ", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, C 1, S 8, Ankara, ss.3-71.

ARIKAN, Baha, "Hazırlık Tahkikatı ve Takipsizlik Kararı", *Ankara Barosu Dergisi*, S 2, 1950, ss.1-16.

Arşiv Belgelerinde Ermeni Faaliyetleri, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ankara, C I. 2005.

AYDIN, Barış, "Osmanlı Dönemi Erzurum Boyahane Cami", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S 8, Aralık 2014, ss.378-385.

AYDIN, Mehmet Akif, "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 33, İstanbul, 2007, ss.515-521.

BELGESAY, Mustafa Reşid, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", *Tanzimat 1 Araştırma ve İnceleme Dizisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999, ss.211-220.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 25. Baskı, İstanbul, 2017.

BEŞİRLİ, Mehmet, "Osmanlıda Modernleşme ve Aydınlar", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C 2, S 5, İstanbul, 1999, ss.131-157.

BEYDİLLİ, Kemal, “Osmanlılar”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay, C 33, İstanbul, ss.496- 502.

_____, “Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 13, S 17, Ankara, 1988, ss.365-434.

BİLGE, Necip, *Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel Kavram Ve Kurumları*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2003.

BİNGÖL, Sedat, “Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Cerideyi Mahakimdeki Üst Mahkeme Kararları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C 20, S 1, 2005, ss.19-38.

BOZKURT, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

BUCAKTEPE, Adil, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Anayasalarında Öngörülen Devlet Modelleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 42, 2014, ss.45-55.

CAN, Fatih, *Türkiye’de Savcılık Kurumu*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Projesi, Kırıkkale, 2005.

CANATAR, Mehmet, “Şura-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S 5, İstanbul, 1997, ss.108-139.

CANDAN, Rabia Beyza, “1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayun İncelenmesi”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C1, S 1, 2015, ss.63-81.

CEYHAN, Muhammed, “Tanzimat Dönemi Sonrası Şer’iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve diplomatik Açısından Tahlili”, *OTAM*, S 29, 2011, ss.50-84.

CİHAN, Ahmet, *Osmanlı’da Eğitim*, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇADIRCI, Musa, Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarık-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C14, S 25,1982, ss.139-161.

ÇİFTÇİ, Selçuk,“Nüfus Davalarında Cumhuriyet Savcısının Görevleri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Projesi*, Ankara, 2007.

ÇOLAKOĞLU, Elif, “Kent Tarihi ve Yerel Yönetim İlişkisi Yönüyle Erzurum”, *Türk İdare Dergisi*, S 479,ss.29- 57.

DEMİR, Abdullah, İlk Usul Kanunun Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesinin Transkripsiyonu, *Hukuk Ekonomik, Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, S 72, 2008, ss.1-30.

_____,“Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2003,ss.343-390.

DEMİRCİ, İslam, “Osmanlı Şeyhülislamlık Kurumunun Bir Birimi Te’lif-i Mesail Şubesi”, *İslam Hukuku Araştırma Dergisi*, S 9, 2007, ss.143-170.

DEMİRCİ, Kurşat, “Hafta Tatili”, TDV Yay, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C 15, İstanbul, 1997, ss.128-130,

DEMİRDAĞ, Yelda ,“Osmanlı İmparatorluğunda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *OTAM Dergisi*, C 13, S13, Ankara, 2002, ss.15-33.

DEMİREL, Fatmagül, “Adliye Nezaretinin Teşkilat Tarihçesi”, *Halil İnalcık Adalet Kitabı*, 2. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, ss.282- 313.

_____, Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, İstanbul,2010.

DEMİREL, Muammer, “Doğu Anadolu’da İdari Yapılanma(1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonrası)”,*Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 37, Erzurum, 2008, ss.247- 259,

DOĞAN, Hasan, “Arşiv Belgelerine Göre İslam Hukukunda Geçerli Olduğu II. Meşrutiyet Döneminde Tatiller, İzinler ve Çalışma Süreleri”, *Belleten*, C 82, S 294, TTK Yay, 2018, ss.700-726.

DOPAN, Hasan,“Arşiv Belgelerine Göre İslam Hukukunda Geçerli Olduğu II. Meşrutiyet Döneminde Tatiller, İzinler ve Çalışma Süreleri” *Belleten*, TTK Yay, C. 82, S 294, 2018, ss.700- 726.

DURHAN, İbrahim,“Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 12, S 3-4, 2008, ss.55-111.

DÜZGÖREN, Yusuf, *Millet-i Sadıka’dan Milli Düşmanlığa Ermeniler*, Astana Yay, Ankara, 20015.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Osmanlı Hukuku’nda Mahkeme Kararlarının Kontrolü”, *Belleten*, C 65, S 244, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002.

_____, “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C 6, S 31, 2000, ss.764-779.

_____, *Osmanlı Mahkemeleri(Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat yayınları, İstanbul, 2004.

_____,“Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Literatürü”,*Türkiye Araştırmalar Literatürü Dergisi*, C 3, S 5, 2005,ss.417- 439.

ELMACI, Şerafettin, “Cumhuriyet Savcıları Hâkimlerin Hukuki Sorumluluğu Rejimine Tabi Midir?”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Projesi*, Ankara,2008.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin,“Osmanlıda Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, *Osmanlı Teşkilatı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C 6, 1999-2014, ss.453- 469.

FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer – KILIÇ, Selda,“ Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiblik Kurumu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih araştırmaları Dergisi*, C 24, S 38, 2005,ss.35-50.

GÜL, İbrahim,“Danıştay Kararlarında Kamu Yararı Kavramı”, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 2, 2014, Ankara, ss.535- 550.

GÜMÜŞ, Musa,“Osmanlı Devleti’nde Kanunlaştırma Hareketleri-İdeolojisi ve Kurumları”, *Tarih Okulu*, S 14,2013, ss.163-200.

GÜNAY, Bekir, *Ermeni Meselesi ve Tehciri*, Kocaeli Belediyesi Kültür Yay, İzmit, 2006.

GÜNDÜZ, Tufan, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları,4. Baskı, Ankara, 2014.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Tehcir Edilen Nüfus, kayıplar ve Göçler, Türk Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar*, Yayına Haz. Şafak Unal, Feridun Emecen, Mustafa Aydın, İstanbul, 2008, ss.143- 179.

_____, *Ermeni Tehciri*, Babiâli Kültür Yay, İstanbul, 2014.

HIZLI, Mefail,“Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 17, S 1,2008, ss.25- 46.

İMAMOĞLU, Hüseyin Vehbi, “19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Adliye Teşkilatının Yenilenme Sürecinde Medeniyet Algısının Etkisi”, *Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sinop, C 4, S 7, 2014, ss.1-17.

İNALCIK, Halil, “Kazasker Ruznamce Defterlerine Göre Kadılık”, *Halil İncalcık Adalet Kitabı*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul, ss.133-154.

_____, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğunda Üzerine Araştırmalar*, C 1, Türkiye İş Bankası Yayınları, 52. Baskı, İstanbul, 2013.

_____, “Osmanlı Hukuk Sisteminde Adaletin Üstünlüğü”, *Halil İnalcık Adalet Kitabı*, 2. Baskı, Yedi tepe yayınları, İstanbul, ss.155-216.

_____, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 13, S 2, Ankara, 1958, ss.102-126.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C7-8, İstanbul, 1998, 274-285.

KAFES, Veli, “Ceza Hukukunda Mağdurun Zararının Giderilmesi”, *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, S 60, Ankara, 2011, ss.83-156,

KAPLAN, Gürsel, *İdari Yargılama Hukuku*, Ekin Yay, Bursa, 2016.

KARAASLAN, Mehmet, “Tanzimat ve Şura-yı Devlet”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 54, S 3, 2005, ss.340-363.

KARABULUT, Mustafa, “Osmanlı imparatorluğunda 19. Yüzyılda Değişim Süreci”, *Sosyal ve Kültürel Durum, Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S 2, 2016, ss.49-65.

KARADAYI EL Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Nida Yayıncılık, İstanbul, 2014.

KARAKENYA, Hakan- ARABACI, Murat, “Cumhuriyet Savcısının Hukuki Statüsü-Muhakemedeki Taraf Pozisyonu ve İspat Yükünün Bulunması Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S 65, Ankara, 2016, ss.2059-2081.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C 6, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 2011.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C 8, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 2011.

KARAMAN, Hayreddin, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.

_____, BARDAKOĞLU, Ali - APAYDIN, Yunus, İlmihal İslam ve Toplum, C 2, TDV Yay, Ankara, 2011.

KARATAŞ, Yakup, “Ermeni Meselesinin Enternasyonalizasyon Sürecine Dair Tespitler ve Osmanlı Diplomasisi”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5, Ankara, 2013, ss.377-386.

_____, “I.Dünya Savaşı’nda Erzurum Vilayetinin Demografisine Dair Tespitler”, *Curr Res Soc Sci*, 4(2) , 2018, ss.48-59.

_____, *Sultan II. Abdulhamid Dönemi’nde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010.

KAYSERİLİ, Alperen, *Erzurum Şehri’nin Kültürel Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yay, Erzurum, 2014.

KESKİN, İbrahim, “Cumhuriyet Başsavcılığı Kurumunun Tarihsel Gelişimi ve Avrupa Ülkeleri ile Ülkemizdeki Yapısı”, *Adalet Dergisi*, S 48, 2014, ss.48-81.

KILAVUZ Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2011.

KILIÇ, Dündar Ali, “Geçmişten günümüze Erzurum Kütüphaneleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 9, 2002, ss.341-348.

KOCA, Ferhat, *İslam İbadet Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

Koci Bey Risalesi, Yeni Zamanlar Yayınları, Birinci baskı İstanbul, 1997.

KODAMAN, Bayram, “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 16, 2007, ss.1-24.

KOYUNCU, Nuran, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 15, S 3,2012, ss.164-182.

KÖSE, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmet Evi Yayınları, İstanbul, 2002.

KÜÇÜK, Cevdet, “ Hafta Tatili”, TDV Yay, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C 15, İstanbul, 1997, ss.130-132.

_____, “Erzurum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, C. 11, İstanbul, 2007, ss.321-329.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat, *Erzurum Belediyesi Tarihi 1*, Dergâh Yay, İstanbul,2008.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 8. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2015.

MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005.

NAZIM, Mehmed, *Mekteb-i Hukuk Günlerim*, TTK Yay, Ankara, 2012.

NUSRET, Mehmet, *Tarihçe-i Erzurum*, Dergâh Yay, İstanbul, 2005.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Kadısı: Tarihi -Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 30, S 1-4, 1968, ss.117-128.

_____, *Hukuk ve İdare adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Kronik Kitapevi, İstanbul, 7 baskı, 2017.

_____, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, 37. Baskı, İstanbul, 2013.

_____, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C 9, S 1, 1976, ss.95-107.

OSMANAĞAOĞLU KARAHASANOĞLU, Cihan, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, *OTAM*, sayı 29, 2011, ss.93-124.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878- 1920), Ankara, 2007.

ÖZGER, Yunus, “Tanzimat Öncesinde Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı”, *Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, S 29, Erzurum, 2006, ss.239- 266.

ÖZOĞUZ, Nejat, Temyiz Mahkemesi Karakteri Kuruluşu ve Tarihi Gidişi, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1944.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yayınları, C 8, İstanbul, 1994.

PAKSOY, Mustafa, “Cumhuriyet Savcısının Bağımsızlığı Meselesi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S 1, 2014, ss.45- 66.

PAMUK, Bilgehan, “Erzurum Eyalet Kanunnameleri Hakkında Bazı Düşünceler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyum Bildirileri*, Erzurum, 2007, ss.372- 392.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C II, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Turizm Bakanlığı Yay, Ankara, 1982.

POLATER, Yusuf Ziya, “Askeri Yargıda Savcılık Kurumu ve Askeri Savcılarının Bağımsızlığı”, *Uyuşmazlık Mahkemesinin 70.Yılı Anısına, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, S 6, 2015, ss.431-460.

RUMPF, Christian, “Osmanlı Ve Türk Hukukunda Avrupalılaştırma Hareketleri”, *Osmanlı Teşkilat Ansiklopedisi*, C 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999-2014, ss.481-492

SALDIRIM, Mustafa, “Cumhuriyet Savcısının Hukuki Sorumluluğu”, *Bilge Özatan’a Armağan*, Ankara, 2008, ss.713-757.

SARIYILDIZ, Gülten, “Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S 1, İstanbul, 2002, ss.251-268.

SERTOĞLU, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C 5, TTK Yay, Ankara, 2011.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Sistem Ofset Basımevi, Ankara, 2017.

SHAW, StanfordJ., *Yeni ve Eski Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Hür Güldü, Kapı Yay, İstanbul, 2008.

SÜSLÜ, Azmi, *Ermeniler Tehcir ve Sonrası*, Berikan Yay, Ankara,

Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1990.

ŞA'BAN, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkıh)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ŞAFAK, Ali, *Osmanlı Teşkilatı*, C 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999-2014,

ŞENLEN, Süheyla, “Türkiye de İdari Yargının Doğuşu ve Tarihi gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 49, S 3, 1994, ss.113-400.

ŞEREF, Abdurrahman, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, İstanbul, 1315.

TANER, Tahir, “Tanzimat Devrinde Ceza hukuku”, *Tanzimat 1 Araştırma ve İnceleme Dizisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999, ss.221-232.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi yay, 27. Basım, İstanbul, 2016.

TERZİOĞLU, Ayşe, *Vilayet-i Sitte’de Ermeniler(1878-1914)*,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2005.

TOZLU, Selahattin, *Erzurum Tarihinde Depremler*, Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2001.

UNAN Fahri, Medreseler ve Osmanlı Merkezi yönetim, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C 5, Bişkek, 2003,ss.13-33.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi Ankara, 1988.

ÜÇÖK, Coşkun,“Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 5, S 3,125-146, Ankara, 1946.

_____, MUMCU, Ahmet, Tanzimat döneminde Türk Hukuk, *Halil İnalçık Adalet Kitabı*, 2 Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, ss. 217- 238.

ÜNAL ÖZKORKUT, Nevin,“Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı’da ve Günümüz Türkiye’sinde Yargıya Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 57, S 1, 2008, ss.226-242.

_____, “Savcılık –Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 52, S 4, Ankara, 2003, ss.148-154.

VELDET, Hıfzı,“Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat 1 Araştırma ve İnceleme Dizisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999, ss.139-209.

YETKİN, Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devleti’nin Gelişim Süreci”, *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 6, S 24, 2013, ss.381-412.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C12, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.

YILMAZ, Ejder, “Savcıların Hukuk Davalarındaki Görevleri”, *Anlara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 29, S 1-2, 1972, ss.254-286.

_____, *İstinaf*, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.

YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yay, İstanbul, 2010.

YOLYAPAN. Aydoğan, “Osmanlı Devleti’nde Askeri Yargının Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 9-10, 2000, ss.145-168.

YÜKSEL, Ahmet, “Mesai Saatleri Ekseninde Osmanlı Bürokrasisinde Yargının Bağımsızlığı Tartışması”, *Tarihin Peşinde Uluslar Arası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, S 12, 2014, ss.41-70.

D) SÖZLÜKLER

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2011,

Türk Hukuk Lügatı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991.

EKLER

EK1:Müddei-i umumi adaylarının eğitim gördükleri hukuk mektebinde birinci sınıf öğrencilerin haftalık aldıkları dersler³⁸⁹.

	4-5 ³⁹⁰	5-6	6-7
CUMARTESİ	Medhal-i İlm-i Hukuk	Ticaret-i Berriye Kanunnamesi	Ceza Kanunnamesi
PAZARTESİ	Mecelle'nin Nısfı ve Medhal-i İlm-i Fıkıh	Fransızca Kıraat Sarf ve Talim-i Hat	Ceza Kanunnamesi
SALI	Edebiyat ve Hitabet	Ticaret-i Berriye Kanunnamesi	Mecelle'nin Nısfı ve Medhal-i İlm-i Fıkıh
ÇARŞAMBA	Arazi Kanunnamesi ve Tapu Nizamnamesi	Fransızca Kıraat Sarf ve Talim-i Hat	Ceza Kanunnamesi
PERŞEMBE	Arazi Kanunnamesi ve Tapu Nizamnamesi	Ticaret-iBerriye Kanunnamesi	Mecelle'nin Nısfı ve Medhal-iİlm-i Fıkıh

³⁸⁹ Nazım, *Mektebi Hukuk Günlerim*, s. 28-29.

³⁹⁰ Rakamlar ezan saatine göre ders vakitlerini göstermektedir. Bk.Nazım, *Mektebi Hukuk Günlerim*, s. 28-29.

EK2:Müddei-i umumi adaylarının eğitim gördükleri hukuk mektebinde ikinci sınıf öğrencilerin haftalık aldıkları dersler³⁹¹.

	4-5	5-6	6-7
CUMARTESİ	Hukuk-ı Düvel ve Muahedât	Mecelle'nin İkinci Nısfı ve Medhal-ı İlmi Fıkıh	Usul Muhakemât-ı Hukukiye ve Ticariye Teşkilat
PAZARTESİ	Hikmet-i Hukuk	Sarf-ı Fransevi ile Tercüme ve Talim-i Hat	Usul Muhakemâtı Hukukiye ve Ticariye Teşkilat
SALI	Hukuk-ı Düvel ve Muahedât	Mecelle'nin İkinci Nısfı ve Medhal-ı İlmi Fıkıh	Usûl-ı Muhakemât-ı Cezaiye Kanunnamesi
ÇARŞAMBA	Usul-ı Muhakemâtı Hukukiye Ticariye Teşkilat	Sarf-ı Fransevi ile Tercüme ve Talim-i Hat	Belagat-ı Türkiye ile Talim-i Kitabet ve Hitabet
PERŞEMBE	Tarih-i Umumi ve Tarih-i İslâm	Mecelle'nin İkinci Nısfı ve Medhal-ı İlmi Fıkıh	Usul-ı Muhakemât-ı Cezaiye Kanunnamesi

³⁹¹ Nazım, *Mektebi Hukuk Günlerim*, s. 28-29.

EK3:Müddei-i umumi adaylarının eğitim gördükleri hukuk mektebinde üçüncü sınıf öğrencilerin haftalık aldıkları dersler³⁹².

	4-5	5-6	6-7
CUMARTESİ	Tatbik-i Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Ticariye İlamât	Tatbik-i Usul-i Muhakeme-i Cezaiye Tanzim-i İlamât	Tatbik-i Usul Muhakeme-i Cezaiye Tanzimi İlamât
PAZARTESİ	Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye-i Dâhiliye yani Hukuk-ı Esasiye ve İdare-i Mülkiye	Nahv-i Fransevi ile Tercüme ve Te'm ile Evrak-ı Siyasiye	Tarih-i Umumi ve Tarih-i İslâm
SALI	Türkçe Mantık	Fıkıhtan kitabü'd-Diyyat ve Ahkâm-ı Evkaf ve Vesaya ve Feraiz kitabü'n-Nikâh	Ticaret-iBahriye Kanunnamesi
ÇARŞAMBA	Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye-i Dâhiliye Hukuk-ı Esasiye ve İdare-i Mülkiye	Nahv-i Fransevi ile Tercüme ve Te'm ile Evrak-ı Siyasiye	Fıkıhtan kitabü'd-Diyyatve Ahkâm-ı Evkaf ve Vesaya ve Feraiz kitabü'n-Nikâh
PERŞEMBE	Tatbik-i Usul-i Muhakeme-i Hukukiye ve Ticariye İlamât	Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi	Fıkıhtan kitabü'd-Diyyat ve Ahkâm-ı Evkaf ve Vesaya ve Feraiz kitabü'n-Nikâh

³⁹² Nazım, *Mektebi Hukuk Günlerim*, s. 28-29.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Hilal BUDAK
Doğum Yeri ve Tarihi	AĞRI- 1993
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetler	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Ağrı-2016
İş Deneyimi	
Stajlar	Necip Fazıl İmam Hatip Anadolu Lisesi (2016)
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı (2yıl)
İletişim	
E-posta Adresi	hilal1876budak@gmail.com
Tarih	Ekim 2019